

Christian Bec

Istoria Venetiei

1

CORINT

Venezianele

Redactor: Flavia Filip

Tehnoredactare computerizată: Lili Gaibăr

Coperta: Walter Riess

Christian Bec

HISTOIRE DE VENICE

© Presses Universitaires de France, 1993

2e édition corrigée: 1998, Juin

**Toate drepturile asupra prezentei versiuni
în limba română sunt rezervate Editurii CORINT**

ISBN: 973-9413-73-0

CHRISTIAN BEC

Membru al Institutului Venețian
și al Academiei dei Lincei
Profesor la Universitatea Sorbona - Paris

ISTORIA VENEȚIEI

Traducere și note de
Ovidiu Cristea

CORINT

București, 1999

- Les marchands écrivains, affaires et humanisme à Florence (1375–1434)*, Paris-La Haye, Mouton, 1967
- Il libro degli affari proprii di casa de Lapo Niccolini*, (ediție critică și comentată), Paris, SEVPEN, 1968
- L'Umanesimo civile*, Torino, Paravia, 1975
- L'Umanesimo letterario*, Torino, Paravia, 1976
- Le siècle des Médicis*, Paris, PUF, 1978
- Cultura e società a Firenze ai tempi della Rinascenza*, Roma, Salerno, 1981
- Précis de littérature italienne* (sub îndrumarea), Paris, PUF, 1995
- Les lectures des Florentins (XVe-XVIe siècle)*, Florența, Olschki, 1984
- Machiavel*, Paris, Balland, 1985
- Florence 1300–1600: histoire et culture*, Nancy, Presses Universitaires, 1986
- Machiavel, *Le Prince et les premiers écrits politiques* (introducere, traducere și note), Paris, Garnier, 1987
- L'Italie de la Renaissance* (în colaborare), Paris, Fayard, 1990
- G.Cavalcanti, *Rimes* (introducere, traducere și note), Paris, Imprimerie nationale, 1993
- Boccace, *Décaméron* (sub îndrumarea), Paris, Livre de Poche, 1994
- Machiavel, *Œuvres* (introducere, traducere și note), Paris, Laffont, 1996
- Dante, *Œuvres complètes* (sub îndrumarea), Paris, Livre de Poche, 1996
- Laurent de Médicis, *Chansonnier*, Paris, Imprimerie nationale (în curs de apariție)
- La littérature italienne* (în colaborare), Paris, PUF, 1998

CUVÂNT ÎNAINTE

Cartea istoricului francez Christian Bec prezintă cititorilor români istoria unuia dintre cele mai faimoase oraș-stat-Veneția. Numită și Republica lagunelor, Republica Sfântului Marcu sau Serenissima, cetatea Veneției a cunoscut o ascensiune fascinantă. Inițial loc de refugiu al populației din Italia de nord în fața invadatorilor, apoi ducat bizantin, Veneția și-a câștigat treptat independența și și-a construit un adevărat imperiu. Această evoluție s-a făcut pas cu pas, orașul lagunelor îmbinând expansiunea politică cu cea comercială. A fost ocupată mai întâi coasta dalmată, apoi au fost obținute poziții privilegiate la Constantinopol și în statele creștine din Țara Sfântă. În urma cruciadei a IV-a (1204), Veneția și-a constituit un adevărat imperiu colonial în Egeea, iar în secolul al XV-lea expansiunea venețiană a fost desăvârșită prin constituirea unui vast domeniu în nordul Italiei (Terra-Ferma).

Ascensiunea a cunoscut și momente de criză, cele mai grave fiind provocate de rivalitatea cu alte republici maritime (Genova, Pisa) sau cu puteri terestre (Ungaria, Imperiul otoman), dar de fiecare dată Serenissima a făcut față încercărilor, ieșind învingătoare. Succesele sale au provocat admirația contemporanilor care, nu o dată, au considerat orașul lagunelor drept un model de guvernare aproape perfect. Soliditatea instituțiilor, echilibrul de putere existent între acestea, prosperitatea cetățenilor, gradul mare de toleranță în raport cu alte regiuni îndreptățesc în bună măsură imaginea de cetate ideală.

Veneția nu a fost însă numai o mare putere politică, ci și una comercială, financiară și artistică, domenii asupra cărora Serenissima și-a pus amprenta vreme îndelungată. Declinul său în veacul al XVIII-lea s-a datorat în bună

măsură anchilozării instituțiilor venețiene, conservatorismului clasei sociale, care nu s-a putut adapta schimbărilor de conjunctură și nu a fost în măsură să se detașeze de povara unui trecut glorios.

Toate aceste aspecte se regăsesc din plin în cartea de față care, spre deosebire de alte lucrări, consacră un capitol special istoriei Veneției din momentul cuceririi napoleoniene (1797) și până în zilele noastre.

Ovidiu Cristea

INTRODUCERE

Dintre toate orașele lumii Veneția se poate mândri, pe bună dreptate, cu cea mai extraordinară dintre biografii. Apărută foarte probabil în epoca romană, aceasta a căpătat din nou formă și consistență în timpul invaziilor barbare din secolele al VI-lea și al VII-lea ale erei noastre. Ca ducat bizantin, aceasta rezistă în momentul căderii exarhatului Ravennei și în fața presiunilor francilor până la dobândirea autonomiei în jurul arhipelagului Rialto.

Veneția este locul unde sunt aduse, către mijlocul secolului al IX-lea relicvele Sfântului Marcu, care devine patronul a ceea ce va fi *Civitas Veneciarum* cu un doge (*dux*) la conducerea sa.

Aproape imediat, Veneția cunoaște o puternică dezvoltare economică datorată comerțului său maritim. Începând cu anul 1000 și pe durata secolelor următoare, navigatori, negustori și armatori creează un vast imperiu în Mediterana. Cruciada a IV-a, deviată de la obiectivul său, oferă Republicii o poziție predominantă în Levant, atât terestră cât și maritimă, pe care se angajează de acum să o apere împotriva rivalilor săi.

Pe plan intern încep să funcționeze treptat instituții originale, îmbinând (ideal în opinia autohtonilor și a străinilor) puterea autorității dogelui cu cea a unei elite (Senatul) și cu a tuturor (Marele Consiliu). A *tuturor*, este vorba, de fapt, doar de cercul foarte restrâns al membrilor aristocrației comerciale de origine foarte veche care se închide pentru noii veniți începând cu 1297. În forma în care a fost stabilită atunci, Constituția venețiană se perpetuează (alt motiv de admirație) vreme de cinci sute de ani fără să sufere modificări semnificative.

Dar, sub presiunea turcilor în Orient, Serenissima

trebuie puțin câte puțin să se orienteze către Terra-Ferma și să-și creeze un imperiu în Italia; de la Friuli, în nord, până la câteva leghe de Milano, la vest și în sud, până la hotarele Ferrarei.

La începutul secolului al XVI-lea, expansiunea continentală a republicii este blocată de către adversarii săi. O dată cu descoperirea Americii, centrul de greutate al comerțului maritim se deplasează lent de la Mediterana către Atlantic. Încetul cu încetul, Veneția decade economic, se fosilizează politic și își pierde teritoriile din Levant. Dar își păstrează strălucirea în toate domeniile culturale: arhitectură, pictură, literatură.

În 1797, din cauza slăbiciunii sale și a incapacității conducătorilor, Republica leului cade fără luptă în mâinile lui Bonaparte, care o cedează în scurt timp imperiului Austriei. Revenită francezilor lui Napoleon I, trecută din nou sub stăpânire austriacă, cetatea este supusă străinilor până în 1866 (cu excepția efemerei Republici a II-a din 1848).

Integrată Italiei din 1866, Veneția trece mai întâi printr-o fază de teribilă depresie și, devenită provincială, pare incapabilă să-și regăsească în întregime prestigiul. Ea se vede confruntată astăzi cu pericolele scufundării, poluării și ale unei accentuate scăderi demografice. În momentul de față, întrebarea este dacă viitorul Veneției se află doar în dificila conservare a orașului și a capodoperelor sale sau într-o adaptare forțată la exigențele modernității.

Acestea sunt momentele și problemele care vor fi evocate în cele ce urmează, într-o încercare de sinteză care se dorește în același timp un omagiu admirativ și afectuos față de un oraș și o civilizație excepțională.

CAPITOLUL I

ORIGINILE

Din pământ, nisip și apă

Oraș prin definiție, Veneția este o capodoperă impusă de oameni naturii, care apare la origine mai degrabă ostilă decât favorabilă unei urbanizări.

Lagunele din nord-vestul Adriaticii sunt o imensitate de apă sărată sau sălcie, de nisip și de mâl. De la nord la sud se întâlnesc o zonă lagunară îngustă, de la Isonzo la Piava, o zonă mai largă de la Jesolo la Chioggia, care comunică cu marea prin canale (*porti*) străpunse de cor-doane litorale (*litus/lidi*), o protuberanță formată de delta mișcătoare a Padului, o zonă lagunară închisă între Comacchio și Ravenna.

Laguna centrală, propriu-zis venețiană, este o întindere de apă calmă, puțin adâncă, dar supusă unor puternice marea la flux și reflux. În lagună se disting, în mijlocul mlaștinilor, mai multe insule (Murano, Burano, Torcello și altele) și un arhipelag (Rialto) format din vreo 60 de insulițe, recent apărute, grupate în jurul meandrei unui fost fluviu (viitorul Canal Grande).

Accesibilitatea redusă a acestei amplasări unde nu se poate circula decât în barcă pe canale, îi garantează în mare parte siguranța. Poziția sa marginală față de

continentul (*Terra-Ferma*) străbătut vreme de secole de invadatori, agitat apoi de numeroase tulburări politice, favorizează independența locuitorilor. Insuficiența resurselor aflate la dispoziția acestora îi împinge spre mare pentru a valorifica sarea și peștele și pentru a practica comerțul. Dificultățile mediului constituie germenele spiritului lor de inițiativă, al simțului comunitar și al civismului.

Începuturile

În epoca romană, Aquileea, la nord, fondată în anul 181 î.Hr. este capitala administrativă a regiunii, port fluvial și nod de comunicații terestre. Grado, din apropiere, este bază navală și port maritim. La sud, Chioggia controlează traficul spre Padova.

În anul 402 d.Hr., goții lui Alaric¹ atacă Aquileea a cărei regiune înconjurătoare o devastează. Aceasta a determinat fuga și exilul temporar al locuitorilor în lagună. Potrivit legendei create ulterior de venețieni pentru a demonstra vechimea orașului și originea îndepărtată a independenței sale, Veneția ar fi fost fondată la data de 25 martie 421 în insulițele de pe *Rivus Altus* (Rialto).

În 452, Attila² și hunii săi incendiază din nou Aquileea și devastează Concordia. La fel ca în cazul precedent, această invazie i-a împins, fără îndoială, pe locuitorii regiunii să-și caute salvarea în mijlocul apelor și pe insulele lagunei. Astfel reunite, aceste populații ar fi instituit

¹ conducător vizigot (395 - 410) care atacă în două rânduri Peninsula Italică: în 402 - 403, când este obligat să se retragă, și în 410, când reușește să ocupe Roma (24 august) (N.tr.)

² conducător (434 - 453) în timpul căruia puterea hunilor atinge apogeul (N.tr.)

către anul 466 un sistem rudimentar de guvernare prin tribuni.

Pătruns în Italia în 486, conducătorul ostrogoților Theodoric¹ îl ucide pe Odoacru² în 493 și se stabilește la Ravenna unde se proclamă rege, antrenând alte deplasări de populații spre mare și încredințând administrația locală unor funcționari.

Sfetnic al lui Theodoric, Cassiodor trimite în 537, după moartea regelui, o scrisoare către tribunii locuitorilor din lagună cerându-le sprijinul pentru a transporta, în vreme de foamete, alimente venite de la Istria. Acestor *tribuni*, fără îndoială responsabili militari având și funcții juridice și administrative, Cassiodor le transmite în termeni foarte elogioși admirația sa pentru originalitatea modului lor de viață. În secolul al VI-lea, el certifică existența unei activități marine lagunare și fluviale (cabotaj de coastă și transadriatic, pescuit, saline), ca și a unei anume stări de inocență mitică: „Aceste Veneții demne de laudă, odinioară pline de oameni nobili, ajung la sud până la Ravenna și la Pad; la răsărit se bucură de binefacerile litoralului ionic: acolo o maree care vine și pleacă, în urcare, închide, iar la reflux, eliberează peisajul inundând uneori câmpia. Aici, casa voastră este ridicată precum cea a păsărilor de apă, căci ceea ce acum este pământ pare câteodată insulă, în așa măsură, încât ți se pare că te afli în Ciclade, acolo unde, pe neașteptate, revezi neschimbat aspectul locurilor. Această mare asemănare face să apară împrăștiate, în aceste câmpii de ape, întinse pe o atât de mare suprafață, locuințe create de natură, dar pe care le-a întemeiat nevoia oamenilor; de fapt, prin împletirea de

¹ rege ostrogot (474 - 526), fondator al regatului ostrogot din Italia (N.tr.)

² rege al herulilor (476 - 493) l-a detronat pe Romulus Augustulus, ultimul împărat din Occident (N.tr.)

îmbinări flexibile terenul este consolidat și nu există teama de a opune valurilor mării, o apărare atât de fragilă(...) Locuitorii nu au deci decât o unică resursă, peștii ce se găsesc din belșug; sărăcimea trăiește aici pe picior de egalitate cu bogații; o singură hrană îi mulțumește pe toți, un singur fel de locuință îi adăpostește; nu cunosc invidia pentru casele lor și, ducând o viață atât de măsurată, sunt la adăpost de viciul care știm că ispitește pe toată lumea. Toate eforturile lor sunt îndreptate spre exploatarea salinelor.”

În 568-570, longobarzii se stabilesc în câmpia Padului; ei creează un regat în jurul Paviei și provoacă plecarea, de data aceasta masivă și definitivă, a oamenilor simpli, dar și a proprietarilor de pământ și a demnitarilor civili, militari și eclesiastici. Patriarhul Aquileei, conform legendei sediu episcopal întemeiat de Sfântul Marcu, se stabilește la Grado. Trevisanii creează sate în insulele rialtine și la Torcello, padovanii la Malamocco, friulanii la Grado și la Caorla. Chioggia și Jesolo primesc la rândul lor exilați. În 639 este întemeiată basilica de la Torcello (reconstruită în 864, apoi în 1008). La aceeași dată, după ce longobarzii au încercuit Oderzo, ducele bizantin creează un oraș nou Cittanova sau Heracleea, după numele împăratului Heraclius.

Toate aceste orașe au administrație bizantină și sunt conduse de exarhul de Ravenna, care guvernează până în 751, data căderii acestui oraș și a sfârșitului exarhatului bizantin.

După ce împăratul bizantin interzice, în 726, printr-un edict, cultul icoanelor, occidentalii se revoltă, iar locuitorii lagunei li se alătură. Armata *venețiană* alege un *dux* (doge) nebizantin pe nume Orso. La sfârșitul conflictului, acesta se supune exarhului și este confirmat de împărat. Este asasinat însă după vreo 10 ani și conducerea ținutului este provizoriu restituită conducătorului trupelor și el de

origine locală, dar în cadrul administrației bizantine. Fiu al lui Orso, Deusdedit, al doilea *doge* al Veneției, transferă sediul conducerii de la Cittanova la Malamocco, în 742.

Astfel, titlul suprem tinde deja, și pentru multă vreme de aici înainte, să treacă în posesia unei dinastii sau a câtorva mari familii, dogele în funcție străduindu-se să impună numirea fiului său ca asociat, apoi ca succesor. De exemplu, ales în 764, ducele Maurizio, care a întemeiat catedrala San Pietro di Castello către 775, îl asociază la conducere pe fiul său Giovanni, în 778, iar acesta îl succede după moarte, în 787. Familia Obelerio obține, în 803, destituirea dogilor Giovanni și Maurizio al II-lea. Rivalități și invidii de clan împiedică instituirea monarhiei ereditare la Veneția.

În acest timp, după ce regatul longobard a fost înglobat în Imperiul franc, Carol cel Mare plănuiește să ocupe Veneția. El îl trimite pe fiul său Pepin să cucerească laguna. Pepin ocupă Chioggia, Grado, Cittanova și Jesolo, dar înaintarea îi este oprită de rezistența populației regrupate la Rialto și, în cele din urmă, trebuie să se retragă. În anul următor, cu ocazia unui acord încheiat între Imperiul de Orient și Imperiul de Occident, acesta din urmă renunță la pretențiile asupra Veneției care rămâne sub suveranitate bizantină. Chiar dacă dogii continuă să fie de drept supuși Bizanțului care le acordă titluri onorifice (printre care cel de *hypatos, consul*), Veneția tinde spre o independență, de fapt, izolându-se de restul Italiei și evitând astfel frământările socio-politice pe care aceasta le va cunoaște.

Către independență

Conducătorul rezistenței venețienilor împotriva francilor, Agnello Parteciaco (sau Partecipazio), accede la titlul ducal în 811. De la Malamocco, el se mută în insulele (mai

sigure) din Rialto și își transformă locuința în palat ducal. În acest fel se stabilește aici noul centru politic, comercial și religios al lagunei. Insulițele sunt consolidate și se construiesc case, cel mai adesea din lemn, acoperite cu paie, dar având deja două uși de acces, una dând spre uscat, cealaltă spre apă.

În 829, dogele Giustiniano Parteciaco, fiul lui Agnello, semnează un testament care ne oferă informații prețioase asupra bunurilor familiei. „Apar două tipuri de bunuri și venituri: unele de tip carolingian, case, pământuri și curtea, centrul de exploatare (în Occident *curtis*) cu un număr oarecare de bunuri mobile precum sclavi, boi, unelte din fier sau de alt tip, dar găsim și mirodenii, podoabe și mai ales *bani* investiți în comerțul maritim în cantitate considerabilă și se pare că în vreme ce livrele amintite sunt monede de calcul corespunzând dinarilor de argint occidentali, banii care obțin profit sunt o monedă reală, care nu poate fi decât moneda de aur, bază a sistemului monetar bizantin. Acest document atestă caracterul timpuriu al activităților comerciale la Veneția, în legătură probabil cu lumea bizantină”(Braunstein-Delort).

Legenda susține că, în 828, anul care precede acest testament, doi negustori venețieni ar fi adus de la Alexandria corpul Sfântului Marcu, ascuns sub hălci de carne de porc, că ei ar fi scăpat dintr-o teribilă furtună grație relicvei și că ar fi fost întâmpinați cu bucurie la Veneția de patriarhul de Grado, de episcopul de Olivolo și de doge, care a ordonat imediat construirea unei capele lângă palatul său, care să adăpostească rămășițele sfântului. Din acest moment, Evanghelistul devine patronul prestigios al Veneției, invocat înainte de rugăciuni și de bătălii, în timp ce leul său va decora stindardele, navele și monumentele.

Către sfârșitul primei treimi a secolului al IX-lea, Veneția își dobândește principalele trăsături. Are în frunte un doge ales exercitând largi atribuții și asistat de doi tribuni reînnoiți periodic, proveniți ca și el dintr-o aristocrație de mari proprietari funciari care investesc în comerț. Astfel condusă, Veneția își exercită influența asupra lagunei și a zonei limitrofe de uscat, afirmându-și poziția la frontierele lumii bizantine, france și slave. Nu în ultimul rând, ea mediază comerțul între Constantinopol și Occident.

Amenințați de pirații slavi care tulbură Adriatica din orașele dalmate, apoi de corsarii sarazini veniți din Sicilia și de la Bari, venețienii își afirmă independența, nu fără dificultăți, între cele două imperii, datorită flotei de care dispun. Astfel, ei reunesec, în 840, aproape 60 de nave, fiecare cu câte două sute de oameni, care totuși sunt înfrânte de musulmanii veniți de la Tarent. Doi ani mai târziu, ei constituie o altă escadră de aceeași mărime.

Pactul lui Lothar¹ din 840, actualizare a unui acord de pace anterior între Bizanț și franci, stabilește autonomia teritoriului venețian care reunește insulele din Rialto, Olivolo, Murano, Malamocco, Chioggia, Torcello, Burano, Cittanova, Caorla, Grado *usque ad aquas salsas*². Pactul enumeră orașele de pe uscat aflate în legătură cu insulele venețiene și descrie schimburile comerciale și terestre la care Veneția participă. Mai presus de orice, dogele nu mai este numit *umilul duce al provinciei Veneția*, ci *gloriosul duce al venețienilor*.

Un alt semn al evoluției către independență este reprezentat de moneda venețiană. Primele piese de

¹ împărat al francilor (843 - 855) (N.tr.)

² până la apele sărate (Lat.) (N.tr.)

argint, purtând numele Veneției au mai întâi pe avers numele împăraților din Occident. Dar, către 875, acestea poartă pe revers legenda *Christe salva Venecias* și, pe cealaltă față, o inscripție rugându-l pe Dumnezeu să ocrotească Imperiulul roman adică Bizanțul.

Dar moneda venețiană este și semnul unei înfloriri economice. Venețienii exportă către Orient câteva produse occidentale (printre care lemnul) și importă din Occident sare, pește, mirodenii și mătăsuri.

Creșterea economică și dezvoltarea demografică și politică sunt legate între ele. În anul 900, alături de dogele Pietro Tribuno sunt numiți juzi (*judices*), proveniți din marile familii, ale căror puteri le limitează pe cele ale șefului statului.

În fața amenințării ungurilor, care au ocupat Cittanova, Altino și regiunile Treviso și Padova, dar au fost înfrânți de Veneția în 899, același Pietro Tribuno ordonă construirea unui zid pornind de la castel de-a lungul țărmului la est de Olivolo până la Santa Maria Zobenigo. Astfel se creează, în mod concret, cetatea Veneției: *Civitas Rivoalti*, apoi *Civitas Veneciarum*.

În secolul al X-lea, aspectul Veneției trebuie să fie aproximativ acesta. În zona Rialto, care desemnează cartierele situate nu dincolo, ci dincoace de Marele Canal (adică actualul *sestiere* San Marco și o parte din Castello), în interiorul limitelor trasate de canalul Giudecca și canalul Murano, având la mijloc curba sinuoasă a Marelui Canal, distingem câteva biserici și capele, palatul ducal cu aspect de fortăreață și o mulțime de case strânse unele lângă altele adeseori însoțite de o grădină; marea lor majoritate sunt construite din lemn, conținând uneori, elemente arhitecturale provenind de la Cittanova și de la Malamocco, apoi de la Torcello și din alte părți. Atunci când, în sfârșit,

Torcello era, în secolul al IX-lea, sediul unui episcopat și, după spusele unui împărat al Orientului, *o mare piață*, începe decăderea progresivă în favoarea noului centru.

Subordonați în continuare de drept Bizanțului, dogii continuă să se dovedească incapabili să-și impună succesorii dincolo de două sau trei generații. Printre marile familii aristocratice Parteciachi, Orseolo și altele, Candiani domină adesea. Energici, agresivi, aroganți, încăpățânați, ei iau puterea în 932. Printre ei, Pietro Candiano al IV-lea, ales în 959, se căsătorește cu Waldrada, sora marchizului de Toscana, care îi aduce ca dotă numeroase pământuri în Friuli, Treviso și Ferrara. Ajuns la apogeul puterii, comportându-se ca un adevărat feudal, el este răsturnat în 976 de către popor, care dă foc palatului ducal precum și unui număr de clădiri învecinate, printre care basilica San Marco.

Pietro Orseolo I îi succede pentru scurtă vreme, deoarece abdică în 978 pentru a intra la mănăstire. A avut totuși ocazia să înceapă lucrările de reconstrucție a palatului ducal și a basilicii San Marco, pentru care comandă la Constantinopol retablul¹ care va deveni după numeroase mărimi și transformări *la Pala d'oro*.

Ultimii dogi ai secolului nu sunt mai puțin slabi și se dovedesc incapabili să facă să domnească ordinea. Totul se va schimba cu Pietro Orseolo al II-lea, ales în 991, cu care se deschid porțile secolului al XI-lea și cu care începe creșterea puterii Veneției.

¹ parte posterioară decorată a unui altar (N.tr.)

CAPITOLUL II

CREȘTEREA PUTERII VENEȚIENE

Avântul

Guvernarea familiei Candiano timp de mai multe decenii s-a soldat cu un eșec și Veneția se regăsește la sfârșitul secolului al X-lea în stare de criză internă ca și externă.

Provenit din facțiunea opusă familiei Candiano, fiu al dogelui Pietro I (care a abdicat în 978), ales în 991, Pietro Orseolo al II-lea își asumă sarcina acestor dificultăți și dă cetății un nou avânt. Personalitate politică, diplomatică și militară de primă mărime, a cărei valoare este recunoscută de cronicarii contemporani (printre care se află unul dintre colaboratorii apropiați, diaconul Ioan), el pune în practică un program de anvergură. Restabilește unitatea internă, asigură recunoașterea autonomiei cetății de către imperiile Oriental și Occidental, afirmă autoritatea Veneției asupra Adriaticii.

În 997 este votată o lege care condamnă tentativele de răzvrătire, ceea ce reflectă voința generală pentru pacea publică, după violentele lupte între facțiuni din secolul precedent. În plus, în fața dorinței patriarhului de Aquileea de a-l supune pe cel de Grado și a pretențiilor episcopilor

de Treviso, Belluno și Ceneda de a-și impune jurisdicția asupra teritoriilor ce mărginesc laguna, Orseolo apără autoritatea și independența clerului său folosind, de exemplu, ca mijloc blocarea exportului de sare pentru a-l face pe episcopul de Belluno să se supună. În anul 992 semnează cu imperiul din Occident un tratat care transforma un pact anterior *între vecini* în pact *între popoare*. Acest acord bilateral este o recunoaștere implicită a individualității ducatului. În 996, Orseolo obține pentru venețieni dreptul de a deschide antrepozite și emporii¹ pe malurile râurilor Piave și Silo, garanția liberei lor circulații ca și scutirea de taxe pe teritoriul imperial. În 1001, în sfârșit, în urma unei întâlniri secrete la Veneția cu Otto al III-lea, acesta a scutit orașul de obligația de a plăti tribut imperiului, în ciuda refuzului Veneției de a se ralia taberei sale.

Dogele a stabilit relații strânse cu Constantinopolul, profitând de ajutorul naval pe care îl acordă imperiului de Orient. În 992 un *chrysobul* (bulă de aur) imperial demonstrează deja acest fapt. Negustorii venețieni obțin astfel o reducere a taxelor pe mărfurile lor și dreptul de a nu plăti vamă decât în capitala imperiului.

În schimb, Veneția se angajează să transporte soldații imperiali de pe malul Bosforului în teritoriile bizantine din Italia meridională. Obligația este împovărătoare, dar ea presupune înlocuirea flotei imperiale din Adriatica cu flota venețiană și recunoașterea implicită a puterii și a autorității sale în regiune.

În anul 1000, dogele lansează o expediție împotriva slavilor de la Narentana (Naretva). El obține o victorie strălucită la Zara, ocupă Curzola și Lagosta, importante baze ale piraților. Îi constrânge să renunțe la perceperea unui tribut de la venețieni și își stabilește autoritatea

¹ centre comerciale (N.tr.)

asupra unei mari părți a coastei dalmate. Această reușită este simbolizată de titlul de *dux Dalmatinorum* ce îi este conferit. Ea va fi comemorată în fiecare an, în ziua *Înălțării Domnului*, printr-o ceremonie religioasă celebrată pe mare, prevestind viitoarele *căsătorii cu marea*.

De altfel, având semnate câteva tratate comerciale cu arabii din Mediterana, Orseolo pornește, în 1002, o expediție victorioasă împotriva sarazinilor care atacaseră și asediaseră Bari. Dogele a reușit atât de bine în politica sa de echilibru între cele două imperii, încât și-a căsătorit unul din fii cu o nepoată a împăratului de Constantinopol și un altul cu o cumnată a conducătorului Sfântului Imperiu romano-german. Moare în 1009, iar fiul său Othon (finul împăratului cu același nume) îi succede. Fiul, care nu este pe măsura tatălui său, este îndepărtat în 1026 și trebuie să fugă la Constantinopol. Acest eșec final al clanului Orseolo nu le diminuează cu nimic succesele anterioare: „Ei au indicat calea de urmat: pur și simplu relații de bună vecinătate cu împăratul Occidentului, importanța înțelegerii tradiționale și atât de utile cu Orientul bizantin, care permite dezvoltarea comerțului maritim”(Thiriet).

Deceniile următoare continuă direcțiile deja deschise. Pe plan intern, sub Domenico Flabianico (1032-1042) tinde să dispară practica desemnării de către doge a unui coregent și viitor succesor. Aceasta reprezintă afirmarea unui nou obicei mai degrabă decât promulgarea unei legi, așa cum susține, mult mai târziu, un cronicar venețian. Oricare ar fi adevărul, cert este că de acum înainte se pune capăt încercărilor dogilor de a institui o putere ereditară și concomitent clientelele ducale la Veneția.

Ales doge în 1042, Domenico Contarini, considerând că înălțarea Bazilicii Sfântului Marcu, așa cum fusese începută de Pietro Orseolo, nu este pe măsura orașului,

comandă noi proiecte după planurile Bisericii Sfinților Apostoli din Constantinopol. El apelează la artiști din Ravenna pentru mozaicuri și cere negustorilor ca la întoarcerea din Orient să aducă marmură și sculpturi pentru a împodobi edificiul.

În cadrul *reformei gregoriene*¹ și a *schismei orientale*², între patriarhii de Aquileea și de Grado s-au purtat lupte pentru influență. În 1053, papa Leon al IX-lea și sinodul roman recunosc coexistența celor doi patriarhi și drepturile celui de Grado, așa cum dorise dogele. Dar acesta refuză să le recunoască o mai mare autoritate asupra episcopilor din lagună și a bisericilor venețiene.

În 1062, Contarini pornește o nouă expediție maritimă victorioasă în Dalmația și ocupă Zara.

Domenico Selvo, succesorul său, încheie în 1071 cu imperiul din Occident o convenție care favorizează comerțul venețian în Italia de Nord. Atunci când normanzii lui Robert Guiscard³ au cucerit Bari și Amalfi (1071) apoi Salerno (1076), punând în pericol relațiile între Veneția și Orient, la apelul împăratului Alexios I Comnenul, dogele lansează împotriva lor campanii dificile, care au cunoscut succese, dar și înfrângeri; ultima, suferită de Selvo la Corfu în 1084, i-a provocat înlăturarea din funcție.

În cursul acestor lupte, împăratul din Orient acordă printr-un alt chrysobul, în 1082, importante privilegii venețienilor. Dogelui îi este conferit titlul perpetuu de *protosebastos*⁴ și pensie (*roga*) viageră. Negustorilor venețieni le sunt

¹ reformă a Bisericii occidentale care își datorează numele celui mai fervent promotor, papa Grigore al VII-lea (N.tr.)

² ruptura între Biserica occidentală și cea răsăriteană intervenită în 1054 (N.tr.)

³ rege normand - întemeietor al Regatului Normandiei din Italia de sud (N.tr.)

⁴ titlu de demnitate de la Curtea Imperială bizantină introdus de împăratul Alexios I Comnenul, care putea fi conferit și unor prinți străini (N.tr.)

acordate depozite și cheiuri la Constantinopol, un cuptor și puncte de ancorare, împreună cu permisiunea de a face comerț în mod liber cu o serie de porturi și ținuturi. Consacrând politica adriatică a Veneției, acest act recunoaște cvasi-autonomia acesteia în raport cu imperiul de Orient. „Prin privilegiul acordat în 1082, împăratul deschide larg porțile Orientului venețienilor. În acest moment începe comerțul mondial al Veneției”(Diehl). De asemenea, Vitalo Falier primește în 1094 titlul de *dux Croatiae*.

La aceeași dată este în mod solemn sfințită basilica Sfântului Marcu. După ce dispăruseră în timpul incendiului din 976, rămășițele sfântului sunt miraculos regăsite în transeptul sudic al noului edificiu și înhumate în criptă. Miracolul a sporit prestigiul unui monument care este în epocă cel mai impunător din lumea occidentală; biserica Sfântului Marcu este o dovadă strălucită a pietății, bogăției și mândriei venețiene.

În timp ce, la începutul secolului, Veneția nu era decât un târg activ de pescari și meșteșugari, la sfârșitul secolului al XI-lea ajunge să dețină o mărime și un statut cu mult mai importante. Dogele conduce asistat de curtea sa, de înalții demnitari și de o administrație proprie. Reunit în adunare publică, poporul îl alege prin aclamații și exercită o activitate legislativă și judiciară. Elementul social dominant este constituit din vechile familii (*case vecchie*), Contarini, Orseolo, Falier, Badoer, Michiel, Giustinian, care posedă vaste domenii și investesc tot mai mult în comerț și din noile familii (*case nuove*). Societățile comerciale întemeiate se numesc *rogadie* și *colleganze*. Primele încredințează unui negustor mărfuri cu obligația de a le vinde; celelalte asociază capital și muncă, profiturile fiind împărțite la jumătate, iar pierderile în raport de două treimi la o treime.

Sub acești *primati* se situează o categorie de oameni

obișnuiți, nestructurată în corporații, care - după expresia unui cronicar străin al timpului - „nu lucrează pământul, nici nu seamănă și nici nu cultivă vița de vie”, dar trăiește de pe urma mării.

Pentru toți venețienii, prima cruciadă și ocuparea Ierusalimului de către occidentali vor deschide în curând noi perspective.

Reacția în fața dificultăților

Începutul secolului al XII-lea nu este prea fericit pentru Veneția. În 1105 și 1106 izbucnesc două incendii. Primul distruge vreo șase parohii; al doilea șterge sute de locuințe și mai multe biserici. Alungați de creșterea apelor, locuitorii din Malamocco se refugiază la Chioggia, unde își transferă episcopia. În 1116, un puternic cutremur doboară turnuri și case.

În Adriatica, ambițiosul rege al Ungariei, Coloman, care s-a impus în Croația, contestă dogelui titlul de duce al Dalmației. El își extinde autoritatea până în zona litorală, intrând în 1105 în Zara și în 1108 la Trau.

În 1111, Alexios Comnenul acordă pisanilor largi privilegii și un cartier la Constantinopol, înlăturând astfel exclusivitatea negustorilor venețieni în imperiul de Orient. În 1118, împăratul va refuza chiar să confirme venețienilor avantajele care le fuseseră acordate în 1082. Aceștia se văd pentru prima dată confrunțați în Mediterana răsăriteană cu concurența pisanilor aduși de cruciade.

Se știe că prima cruciadă, predicată de Urban al II-lea, a angajat în principal în lupta împotriva necredincioșilor pe locuitorii din regatul Franței și pe normanzii din sudul Italiei. Vecini ai provensalilor, genovezii au participat în egală măsură și au adus soldaților un sprijin decisiv, mai

ales cu ocazia ocupării Antiohiei în 1097.

Interesându-se mai ales de consecințele comerciale ale cruciadelor, venețienii întârzie mai întâi să intervină și nu decid să o facă decât în momentul în care își dau seama de avantajele pe care le-au obținut în Țara Sfântă rivalii lor pisani. De-abia în 1099 o flotă condusă de dogele Vitale Michiel pleacă spre Zara, apoi ajunge la Rhodos unde se ciocnește cu navele pisane. „Punct de plecare din Marea Egee către teritoriile de peste mare”, cum era numită atunci regiunea unde cruciații întemeiau state (Lane), insula era sub autoritatea Constantinopolului. Față în față pentru prima dată, venețienii și pisanii se angajează în luptă; primii o câștigă și capturează numeroși prizonieri pe care îi eliberează curând în schimbul promisiunii (nerespectate) de a renunța la orice comerț în Mediterana orientală. Învingătorii navighează apoi de-a lungul coastei Ciliciei și, la Myra, pun mâna pe relicvele Sfântului Nicolae, pe care le aduc în patrie la întoarcere depunându-le în biserica de la Lido. Ajunși pe țărmurile regatului Ierusalimului, ei se pun la dispoziția acestuia și îl sprijină la cucerirea orașelor Haifa și Jaffa (1100).

În 1122, venețienii pornesc o nouă expediție. În trecere ocupă Corfu și jefuiesc insulele Lesbos, Samos și Rhodos. În 1123, la Ascalon, ei înfrâng flota egipteană, punând astfel capăt temporar puterii maritime a sarazinilor în Mediterana orientală. În 1124, participă la cucerirea Tyrului, care se predă după un lung asediu. Drept recompensă pentru serviciile aduse, ei obțin un cartier la Acra și o treime din orașul Tyr. Fondează imediat după aceea colonii în orașele regatului Ierusalimului, cu o biserică (adesea închinată Sfântului Marcu), o moară, un cuptor, băi și o piață care beneficiază de scutiri de taxe, de impozite și de drepturi de vamă precum și de un privilegiu de jurisdicție.

Împotriva ungarilor, Veneția încearcă să reocupe orașele dalmate după moartea lui Coloman, în 1114. În 1115-1116, recucerește Zara și Sebenico; păstrează instituțiile locale, dar le supune controlului *comiților* venețieni. În 1125, este nevoită să reia lupta împotriva ungarilor lui Ștefan al II-lea și, recucerind Spalato și Trau, face din Adriatica de Nord *golful Veneției*, potrivit expresiei unui cartograf din epocă. Dogelui îi este acordat titlul de *totius Istriae dominator*¹.

Sprijinul său militar și economic fiind indispensabil imperiului de Răsărit, Veneția obține, în ciuda gravelor probleme de coexistență între negustorii săi și greci, printr-un chrysobul din 1126, restabilirea drepturilor sale. În 1148, un nou edict imperial lărgeste suprafața coloniei venețiene de-a lungul Cornului de Aur. Rhodos, Cipru, insulele din Egeea se deschid comerțului venețian.

Pe coasta de vest a Adriaticii, micul oraș Fano solicită, în 1141, protecția Veneției. Aceasta îi recunoaște pe locuitori drept aliații și supușii săi și obține pentru proprii cetățeni aceleași drepturi cu ale cetățenilor locali. Dogele își asumă atunci titlul de *dominator in Marchia*.

În sudul Adriaticii, venețienii se lovesc de ambițiile normanzilor lui Roger al II-lea. Susținându-l împotriva lui pe Manel Commenul², ei reocupă în 1148 Corfu, pe care adversarii lor îl cuceriseră.

În sfârșit, pe continent orașul lagunelor intră în conflict cu Padova, vecina sa, care vrea să devieze cursul râului Brenta, cu riscul de a tulbura echilibrul coastei. Veneția câștigă cu ușurință acest diferend local, care o aduce pentru prima dată în situația de a face apel la mercenari într-un conflict exclusiv terestru.

¹ *stăpânitor al întregii Istriei* (Lat.) (N.tr.)

² împărat bizantin (1143 - 1180) (N.tr.)

Datorită capacității lor de reacție și a dinamismului lor, venețienii au dat deci, pe durata primei jumătăți a secolului al XII-lea un puternic impuls comerțului lor, dar în același timp și vieții interne a orașului.

Pe plan economic, ei devin furnizorii Italiei și Germaniei în mătăsuri, mirodenii, bumbac, zahăr, parfumuri și pietre prețioase din Orient; exportă către acesta lemn, fier, aramă; stabilesc, în beneficiu propriu, monopolul sării. „Antrepozit al Orientului la porțile Europei centrale germanice, Veneția dezvoltă o prosperitate la fel de favorabilă sieși, pe cât de necesară altora” (Thiriet).

La începutul secolului al XII-lea apar noi forme de asociere între negustorii venețieni, mai bine adaptați la dezvoltarea zonei economice pe care o domină acum din Siria în România, din Grecia în Egipt. Acestea sunt *societăți* formate din doi sau mai mulți asociați, în care fiecare aduce o parte din capital, în care muncesc toți, sunt solidari unii cu alții și împart profiturile și pierderile proporțional cu cota parte din bani.

Reprezentativ pentru avântul maritim pe care l-am urmărit este întemeierea, în 1104, sub domnia dogelui Ordelafo Falier, a arsenalului statului, în insulele Zemelle (Gemenele), două insule mlăștinoase răsăritene ale arhipelagului. Aici se va dezvolta puțin câte puțin un important ansamblu de șantiere navale, turnătorii, magazii, ateliere și se va elabora o concepție rațională în privința vaselor de război și de comerț.

Pe plan politic, dogele păstrează încă puteri și un comportament de tip princiar. În absența sa, cel care guvernează sau comandă flota este adesea fiul său. Membrii familiei sale exercită adesea misiuni în străinătate. În numeroase rânduri dogele își căsătorește fiii sau fiicele cu copii de regi sau de prinți.

Cu timpul, totuși puterea tinde să fie exercitată de „o entitate abstractă, Statul” (Zorzi). De o parte, patriarhul, episcopii și abații încetează să mai participe la problemele politice; astfel se deschide calea uneia din trăsăturile fundamentale ale politicii venețiene, separarea Bisericii și Statului. În 1143 apare, pe de altă parte, un *consiliu al înțelepților*, recrutat din rândul aristocrației compusă din *principes* și *nobiliores*; probabil ales de *populus*, care îi transferă o parte din autoritate și se mulțumește să-i aprobe deciziile, consiliul este condus de doge. Simultan se naște un consiliu minor, format din apropiați ai dogelui. Astfel asistăm la o progresivă limitare a puterilor dogelui și parlamentului (*arengo*). În 1147, ambasadorii venețieni trimiși la Constantinopol vorbesc în numele dogelui și al întregii Comune.

După incendiile pe care le-am menționat, a căror extindere s-a datorat în parte faptului că locuințele particularilor erau încă din lemn, reconstrucția orașului se face recurgând la cărămida și piatra din Istria. Centrul orașului, unde tind să se fixeze investițiile funciare, rămâne cartierul San Marco. La începutul secolului sunt construite bisericile Sant'Agnese și San Giovanni Decollato (San Zan Degolà); a doua păstrează coloane cu capiteluri bizantine ca și fresce de aceeași origine. Dar Veneția are încă un aspect particular: „Dacă ne gândim la cele 60 de biserici, la marele număr de case și în același timp la prezența mlaștinilor, dar și a grădinilor și a viilor în inima orașului, avem un tablou foarte sugestiv al acestui microcosmos insolit, unde se făcea comerț, se semnau contracte, se construiau nave, dar unde de asemenea se cultivau vița de vie și legume, se pescuia și chiar se vâna” (Zorzi).

Probleme externe și restabilirea ordinii interne

A doua jumătate a secolului al XII-lea, cuprinsă între alegerea dogelui Vitale Michiel al II-lea și cruciada a IV-a (1204) este marcată pentru Veneția de grave dificultăți pe plan internațional, datorate intervenției împăratului Frederic Barbarossa în Italia, ostilității împăraților Bizanțului și revoltelor din Dalmația.

Dornic să redea Imperiului roman grandoarea și splendoarea pierdute, Frederic Barbarossa se angajează în întărirea autorității sale în Germania, apoi în Italia în raport cu papalitatea. Preocupată, cum știm, de angajamentele maritime, orientată spre mare mai degrabă decât spre continent, republica Veneției încearcă mai întâi să rămână neutră în conflictul dintre sacerdoțiu și imperiu și în lupta care opune în peninsulă pe guelfi și pe ghibelini (două grupări care, în fond, sunt inexistente în acest oraș)¹. În 1155, Veneția vede confirmate privilegiile sale comerciale în teritoriile imperiului. Totuși, în 1159, se alătură papei Alexandru al III-lea împotriva antipapei Victor al IV-lea (Ottaviano di Monticelli) susținut de Frederic și găzduiește cardinali și prelați fideli lui Alexandru.

Atunci când trupele imperiale ocupă Milano în 1162, Ferrara, Padova și Verona atacă Veneția în încercarea de a-i tăia legătura cu continentul. Profitând de aceste circumstanțe patriarhul de Aquileea organizează o expediție împotriva celui de Grado. Dar situația ia brusc o altă întorsătură, căci flota venețiană sosește în apărarea orașului și îl capturează pe patriarh precum și o parte a oamenilor săi.

În 1167, Republica susține financiar Liga lombardă anti-imperială, în acest scop împrumutându-se de la cei

¹ grupări politice în Italia medievală care reuneau pe partizanii papei (*guelfi*), respectiv pe cei ai împăratului german (*ghibelini*) (N.tr.)

mai bogați doisprezece cetățeni, printre care doi viitori dogi, Sebastiano Zani și Orio Malipiero.

După victoria trupelor comunale asupra celor imperiale la Legnano în 1176, Veneția ia parte la negocierile angajate între adversari. La San Marco are loc, în iulie 1177, reconcilierea între papă și împărat și supunerea celui din urmă: „Aceasta este pacea Veneției, a cărei finalizare, în mijlocul unor grandioase ceremonii, marchează poziția pe care Veneția o va deține de acum înainte în Italia și în lume” (Renouard).

Pentru sprijinul acordat papei și cardinalilor din gruparea sa, pentru ajutorul dat Ligii lombarde, dar și pentru colaborarea la o acțiune imperială împotriva Anconeii în 1172, Republica obține substanțiale avantaje: patriarhul de Grado (care de altfel are reședința la Veneția) este investit de papă cu o autoritate de acum înainte necontestată asupra comunităților din lagună, din Istria și din Dalmația; negustorii venețieni obțin libertatea de trecere, salvconducte și scutire totală de taxele pe circulație la scara întregului regat al Italiei; în sfârșit, împăratul recunoaște autonomia Republicii. „Supusă doar lui Dumnezeu - (conform unei cronici anonime *De Veneta pace*),- în ochii papei și împăratului, Veneția, izolată în mijlocul apelor, capitală a unui stat independent stăpân pe Adriatică, trebuie să fi părut locul ideal pentru o conferință diplomatică; fără îndoială a jucat un rol în această alegere și atracția pentru ceea ce era de acum un prestigios centru financiar și comercial” (Zorzi).

Într-un alt spațiu, în Orient, tensiunile dintre Veneția și Constantinopol nu încetează să crească. Împăratul, care a acordat genovezilor (în 1157) privilegii și un cartier la Constantinopol, se sprijină pe Ancona, concurentă a Veneției în Adriatică și încearcă să repună stăpânire pe

Dalmația întemeind un ducat la Spalato. În 1171, împăratul Manuel dă ordinul expulzării tuturor venețienilor prezenți pe teritoriul imperial și le confiscă bunurile și navele. Prin aceasta el vizează, și nu fără motive întemeiate, o colonie pe care opinia publică locală o acuză că este „atât de insolentă în bogăția și prosperitatea sa încât ajunge să disprețuiască autoritatea imperială”. Reacționând împotriva acestei lovituri de forță, dogele Vitale Michiel organizează o acțiune maritimă de represalii, pe care o conduce personal, dar aceasta eșuează din cauza unei epidemii. La întoarcere, puternic contestat de concetățenii săi, dogele încearcă să fugă, dar este asasinat în mai 1171.

În 1179, confruntat cu puternice dificultăți în Italia și în Asia Mică, Manuel îi eliberează pe prizonierii venețieni și le restituie averile și bunurile. În 1182, sub Andronic Comnenul, succesorul și vărul lui Manuel, este organizat un masacru general al latinilor prezenți la Constantinopol, ale cărui principale victime sunt totuși pisanii și genovezii, atunci mai numeroși decât venețienii în imperiu. Anul următor, este schițată o apropiere între Veneția și Andronic.

În mai 1187, un acord încheiat între Republică și împăratul Isaac Angelos, care l-a detronat pe Andronic și i-a succedat, prevede, în caz de atac purtat împotriva imperiului, punerea la dispoziția acestuia a unor galere înarmate conduse de venețieni. Este o recunoaștere a importanței marinei noii Veneții.

În 1198, Alexios al III-lea, care l-a detronat și întemnițat pe fratele său Isaac, semnează un chrysobul, care fixează regiunile de acces ale negustorilor venețieni în imperiu și le furnizează garanții judiciare. Chiar dacă se păstrează mențiunea că venețienii sunt supușii împăratului și că îi

datorează fidelitate, dogele nu mai poartă titlul de proto-sebastos, pentru a marca independența sa și a Republicii.

Efectul relațiilor haotice dintre Veneția și Bizanț se reflectă în biografia negustorului venețian Romano Mairano, a cărei odisee demonstrează printre altele persistența în efortul și spiritul de inițiativă. Descendent al unei familii nobile recent instalate pe malurile Marelui Canal, Mairano pleacă între 1153-1154 la Constantinopol. El revine aici în anul următor cu o încărcătură de lemn, se instalează, organizează schimburi cu Smirna, apoi cu Acra și Alexandria. Făcând avere, se întoarce în patrie în 1164. În 1166, se reinstalează la Constantinopol și reia traficurile pe corăbii care îi aparțin. Dar se reîntoarce în patrie în 1168, atunci când tensiunea împotriva venețienilor crește și când dogele își sfătuiește concetățenii să părăsească imperiul. Revenit într-un Constantinopol pe atunci splendid, cu moravuri rafinate, dar cu economia în dificultate și cu o conducere coruptă și ineficace, Mairano este victima revoltei și distrugerii cartierului venețian, reușind totuși să fugă.

Se întoarce deci încă o dată la Veneția, pe jumătate ruinat, incapabil să-și plătească datoriile. În 1174, el ia din nou calea mării, dar de data aceasta către Alexandria, după ce a trebuit să se asocieze cu fratele său, care îi furnizează 2/3 din capitalul investit. În 1177, construiește o nouă corabie, pe care o conduce la Acra și Alexandria; profiturile îi permit să-și restituie în sfârșit datoriile. Trei ani mai târziu se întoarce la Constantinopol, dar se instalează în Egipt, unde trăiește până la moarte în 1191, proprietar a numeroase imobile și acționar sau asociat al fiilor săi.

Rămân obstacolele întâlnite de Veneția pe mare și pe coastele orientale ale Adriaticii. Susținute de unguri, orașele dalmate încearcă în mai multe rânduri să înlăture

dominația venețiană. În 1170, flota Republicii zdrobește revolta Zarei. În 1180, două expediții nu reușesc să recucerească orașul care s-a revoltat din nou. În 1196, Zara și Ragusa se revoltă iarăși și solicită ajutorul Pisei, Anconei și al normanzilor.

Importantele reforme instituționale puse în practică la Veneția în a doua jumătate a secolului al XII-lea sunt legate de dificultățile întâlnite pe plan internațional.

Astfel, în 1171, după asasinarea dogelui Vitale Michiel, adunarea poporului alege o comisie de unsprezece membri însărcinată cu desemnarea unui doge. Puțin mai târziu, orașul este împărțit în șase *sestieri*: Castello, Cannareggio, Dorsoduro, Luprio, San Marco și San Polo. Un Mare Consiliu de patruzeci de membri îl desemnează atunci pe noul doge. Acesta "nu mai este plebiscitat și nu mai poate fi instrumentul unei facțiuni: cei patruzeci de electori aleg în liniște și supun alegerea lor poporului"(Thiriet). În 1178, cu ocazia alegerii lui Oro Malipiero, este creat un Mic Consiliu de șase membri legat de *sestieri*.

Treptat apar noi magistraturi alese pentru un timp determinat: financiare (trezorieri și procuratori ai bazilicii San Marco), judiciare (acuzarea și drepturile statului sunt susținute de un avocat al Comunei), administrative.

În 1192, după abdicarea lui Malipiero, dogele nou ales, Enrico Dandolo, pronunță prima *promissio domini ducis* (promisiune ducală). El jură pe Evanghelie să respecte îndatoririle funcției sale, mai ales să pună în aplicare legile fără fraudă sau arbitrar, să aplice sentințele după ce a consultat legile și judecătorii, să nu accepte daruri sau favoruri, să nu întrețină corespondență personală cu papa și principii, să aplice hotărârile consiliilor.

Astfel, în timp ce dogii încercaseră până atunci să guverneze singuri, ei devin primii magistrați ai statului. Își

pierd attributele suverane, reduse la stadiul de simboluri; prestează jurământ de fidelitate Republicii și o reprezintă. Autoritatea lor este limitată și strict controlată de cetățeni-magistrați, obligați să accepte sarcinile pe care li le conferă alegătorii.

Anul 1177, după cum am văzut, este o dată semnificativă a ascensiunii Veneției, gazdă a celor doi stăpâni ai Occidentului. Cu această ocazie piața San Marco și Piazzetta iau o nouă înfățișare (case cu porticuri pe margini, coloane la intrarea în port aduse de Vitale Michiel din acțiunea sa nefericită în Orient), în timp ce, sub conducerea dogelui Domenico Morosini (1147-1156) a fost desăvârșită clopotnița bisericii San Marco. La Rialto, unde papa Alexandru al III-lea sfințește trei biserici, sunt instalate numeroase magazine și oficiul de greutate și măsuri, în timp ce pe Marele Canal este construit un prim pod, de vase, care trebuie să permită, deschizându-se, trecerea navelor de mare tonaj.

CAPITOLUL III

VÂRSTA DE AUR

(SECOLELE AL XIII-LEA — AL XV-LEA)

Cruçada a IV-a

În timp ce situația regatului Ierusalimului se deteriorează accentuat sub presiune musulmană, acesta căzând chiar în 1187 împreună cu Acra și Laodiceea, Veneția răspunde fără vigoare la apelul papei pentru a treia cruciadă (1189-1190), cu rezultate mai mult decât mediocre. În vreme ce rivalele sale - Pisa și Genova - s-au evidențiat la apărarea Tyrului și recucerirea Acrei, Veneția s-a mulțumit să transporte trupe în fața Tyrului.

Atitudinea Republicii a fost, în schimb, cu totul diferită cu ocazia celei de-a patra cruciade. La 15 august 1198, papa Innocentiu al III-lea adresase o enciclică lumii creștine pentru angajarea în recucerirea locurilor sfinte. Răspunzând apelului său, cavalerii francezi au făcut legământul de cruciadă în anul următor și o parte dintre ei au mers la Veneția înainte de a se imbarca. Aceasta pentru că, potrivit unei înțelegeri încheiate în februarie 1201, venețienii se angajaseră să furnizeze mijloacele navale necesare transportării în Țara Sfântă a 4500 de cai și cavaleri, 9000 de scutieri și 20000 de pedestrași.

Succesor al lui Malipiero în 1192, dogele Enrico Dandolo, bun cunoscător al Orientului bizantin, bătrân, aproape orb („deși ochii săi erau frumoși, el nu vedea nici o picătură, căci își pierduse vederea după o rană la cap” scrie un martor francez al expediției, cronicarul Geoffroy de Villehardouin), dar foarte priceput și energic, joacă în desfășurarea acestei noi cruciade un rol esențial. Pentru a-i face pe cruciații lipsiți de bani să-și plătească transportul, el decide să pună o ipotecă pe cuceririle ce urmau a fi făcute și să participe personal la expediție, în scopul de a apăra interesele concetățenilor săi.

O primă escală a fost făcută la Zara, dar, pentru că orașul a refuzat să-i primească pe cruciați, este cucerit și jefuit în noiembrie 1202. Ajuns în aceste locuri, în care oastea și-a stabilit tabăra de iarnă, Alexios, fiul împăratului bizantin Isaac Angelos, care fusese detronat de Alexios al III-lea, solicită cu sprijinul lui Filip de Suabia¹ (fiu al lui Barbarossa mort în Țara Sfântă) ajutorul cruciaților pentru restabilirea tatălui său și a familiei sale în fruntea Imperiului de Răsărit. El promite în schimb să le acorde sprijin militar și financiar pentru continuarea expediției lor și să participe personal la acțiune; se angajează în plus să contribuie la reunificarea - mereu visată - a Bisericilor orientală și occidentală.

Toți conducătorii punându-se de acord, în primăvara lui 1203, cruciații s-au îndreptat către Constantinopol, în fața căruia au ajuns la sfârșitul lunii iunie. „Aflați că fură mulți cei care priviră Constantinopolul - spune Villehardouin - cei care nu-l văzuseră niciodată; ei nu puteau crede că putea exista în întreaga lume un oraș atât de bogat; văzând aceste ziduri înalte și aceste turnuri semețe cu

¹ împărat german (1198 - 1208) căsătorit cu fiica împăratului bizantin Isaac Angelos (N.tr.)

care era înconjurat (...) și aceste bogate palate și aceste mărețe biserici (...) aflați că nu a existat un singur îndrăzneț căruia să nu-i bată inima și fu o minune, căci niciodată o faptă mai măreață nu a fost făcută”.

După numeroase înfruntări, forțele bizantine au fost înfrânte și orașul ocupat la 17 iulie. Isac Angelos și fiul său sunt repuși pe tron, dar lipsiți de autoritate, trăgănând, incapabili să-și țină promisiunile făcute aliaților, sunt rapid înlăturați. Isaac este asasinat de Alexios Ducas Murtzuphlos, care întruchipează rezistența bizantinilor împotriva latinilor și se proclamă împărat sub numele de Alexios al V-lea.

Francezi și venețieni se înțeleg atunci să ocupe Constantinopolul și imperiul. Pe 12 aprilie 1204 și în zilele următoare orașul este jefuit în mod sălbatic, cum mărturisește cronicarul bizantin Nicetas Choniates: „Nu știu cum să-mi aranjez povestirea, cum să o încep, cum să o continui și unde să o sfârșesc. În sunetele trompetelor și agitând amenințător săbiile, ei (cruciații) au început să jefuiască casele și bisericile...Cu o furie sălbatică, ei violau toate femeile, tinerele fete inocente, maicile dăruite lui Dumnezeu (...) întregul oraș nu era decât disperare, lacrimi, strigăte, gemete”. Printre prăzile la care aveau dreptul, venețienii socoteau patru cai de bronz aurit de la hipodromul din Constantinopol, o copie a acestora dominând astăzi fațada basilicii San Marco.

După victorie, Veneția și francezii își împart imperiul. La 9 mai, Baudouin de Flandra este ales împărat de o adunare de doisprezece membri, dintre care șase reprezentanți ai Veneției, dogele refuzând cu abilitate titlul imperial. Baudouin este încoronat opt zile mai târziu la Sfânta Sofia. Lui îi revine un sfert din imperiu restul fiind

împărțit între cruciați, printre care Bonifaciu de Montferrat, conducătorul expediției, și Republică.

Astfel venețienii devin stăpâni ai unei mari părți din Constantinopol, ai coastelor Mării Ioniene și ai insulelor care formau *Dominium Adriae*, ai Peloponesului, Cicladelor, ai peninsulei Gallipoli și orașului Rodosto. Enrico Dandolo cumpără în plus de la marchizul de Montferrat insula Creta care făcea parte din posesiunile acestuia. „Veche parte a lumii bizantine, Veneția devenea nu numai în întregime independentă, dar și stăpână a unei părți a imperiului” (Renouard). Deja intitulat *Dux Veneciarum, Croatiae et Dalmatiae*, dogele este acum și *Dominator quartiae et dimidiaie partis imperii Romaniae* (Stăpân al unui sfert și jumătate al imperiului Romaniei); mai împărat decât împăratul nou ales, pentru că deține nu mai puțin de trei optimi din imperiu.

De fapt, Veneția se va limita cu înțelepciune la ocuparea punctelor esențiale: Durazzo în Epir, Coron și Modon în sudul Moreei, Creta, Negroponte. Ea oferă ca fiefuri restul regiunilor ce i se cuvin unor patricieni, în schimbul păstrării și apărării acestor teritorii. Astfel Marco Sanudo cucerește în zece ani Cicladele și fondează ducatul Arhipelagului, în timp ce alți concetățeni ai săi se instalează în insulele cele mai importante din Marea Egee. În sfârșit, Veneția plantează - după cum vom vedea - o colonie în Creta.

Printr-o lovitură de maestru, Dandolo (care moare la fața locului în 1205) dă Republicii, pentru două secole „singurul veritabil imperiu colonial pe care l-a cunoscut Evul Mediu” (Thiriet); bine guvernat, exploatat cu grijă, acesta garantează orașului lagunelor accesul la produsele asiatice, securitatea rutelor comerciale, cu alte cuvinte, hegemonia în Mediterana orientală.

Menținerea autorității sale asupra acestui teritoriu imens și îndepărtat (patru săptămâni pe mare între Veneția și Candia, șase între Veneția și Constantinopol) și apărarea integrității lui, nu se vor face - după cum vom vedea - fără dificultăți pentru venețieni. Dar administrația pe care au pus-o progresiv în funcțiune le-a fost de mare ajutor, răspunzând la două criterii esențiale: regionalismul și centralismul.

În principiu, puterea Republicii este reprezentată în România de un *regimen* sau organism executiv, colectiv și permanent, având în fruntea sa un *bail* sau rector. Aleși pentru doi ani, cei mai înalți magistrați - toți venețieni - sunt rezultați din Marele Consiliu și Senatul Veneției. Ei respectă prevederile unei *commissio* care le fixează puterile și salariile și dau socoteală asupra mandatului lor după întoarcerea în patrie. Funcțiile minore sunt ocupate cel mai adesea de venețieni, dar uneori și de localnici. În sfârșit comisarii centrali numiți *sindaci ad partes Levantis* sunt trimiși din capitală pentru a controla autoritățile locale și a asculta eventualele plângeri ale celor conduși.

La Constantinopol, *bailul*, provenit din rândul celor mai nobile familii venețiene, asistat de doi sfetnici și o adunare de doisprezece nobili venețieni rezidenți, este reprezentantul Republicii în România. El administrează cartierul orașului aparținând Veneției, dar exercită în egală măsură controlul așezărilor din Mediterana orientală și din Marea Neagră.

În Creta, escală între Veneția, România și Egipt, insulă întinsă, cu mari resurse naturale (grâu, ulei, vin), foarte populată (în jur de 150000 de locuitori) venețienii plantează în etape succesive (1211, 1222, 1233, 1252)

aproape 10000 de coloni proveniți din cele șase cartiere ale metropolei și redistribuiți potrivit aceluiași sistem în teritoriu. Primind pământ, aceștia se angajează să apere insula împotriva dușmanului din interior și din afară. La conducerea lor se află un duce și doi sfetnici, aleși de Marele Consiliu, alături de care se află o adunare de peste trei sute de patricieni și de magistrați însărcinați cu finanțele, justiția și armata.

Pozițiile Veneției din Romania sunt amenințate de redutabili adversari, uneori aliați: grecii, care suportă cu greu prezența latinilor pe pământul lor, genovezii, mai târziu turcii.

Mihail al VIII-lea Paleolog, exilat la Niceea¹, semnează în martie 1261 un acord cu genovezii, promițându-le, în schimbul sprijinului lor naval și financiar, privilegii comerciale și fiscale acordate până atunci venețienilor. În iulie, comandantul armatei sale, profitând de îndepărtarea flotei venețiene, lansează cu succes un atac surpriză asupra Constantinopolului. La 15 august, Mihail al VIII-lea intră în oraș, unde este încoronat o lună mai târziu. Acesta este sfârșitul Imperiului latin de Constantinopol. Venețienii își văd cartierul distrus și pierd poziția privilegiată în capitala imperiului. Genovezii se instalează în locul lor și obțin dreptul exclusiv de a face comerț în Marea Neagră.

Pentru a-și recâștiga pozițiile, Veneția recurge în deceniile următoare când la negocieri, când la forță.

De la împăratul bizantin, cu putere nesigură și care nu-i prețuiește pe genovezi mai mult decât pe predecesorii

¹ În realitate Imperiul de Niceea nu este întemeiat de Mihail al VIII-lea, cum s-ar putea înțelege, ci de Theodor I. Laskaris, după ocuparea Constantinopolului de către latini, în 1204. Mihail al VIII-lea (1261 - 1282) a întemeiat o nouă dinastie îndepărtându-l pe suveranul legitim Ioan al IV-lea Laskaris (N.tr.)

lor venețieni, Republica obține în 1265, 1285 și 1302 chrysobule care îi restituie treptat privilegiile: reinstalare la Constantinopol, scutiri de taxe vamale, libertatea comerțului, acces la Marea Neagră.

În iulie 1281, Veneția se aliază cu regele Carol I de Anjou¹, în scopul organizării unei expediții de recucerire latină a Constantinopolului, dar revolta antifranceză cunoscută sub numele de *Vecerniile Siciliene* (1282) a provocat eșecul proiectului.

Cu Genova, Veneția poartă patru războaie navale succesive, în 1261-1270, 1294-1299, 1351-1355, 1377-1381². Aceste conflicte sunt întrerupte de armistiții sau păci care sunt, pentru ambele concurente, recunoașteri provizorii ale zonelor lor de influență. Aceste lupte sunt marcate, între altele, prin câteva înfrângeri sângeroase ale marinei venețiene: la Lajazzo (1294), la Curzola, în largul coastei dalmate (1298). În august 1379, flota genoveză ocupă chiar Chioggia, dar, în iunie anul următor, după o remarcabilă revenire, venețienii își constrâng adversarii să se predea. În 1381 la Torino este semnată o pace.

În lupta cu rivala sa, putere maritimă formidabilă, dar măcinată de disensiuni și de un spirit prea individualist, Veneția iese mereu învingătoare, grație coeziunii sale și a spiritului civic. În 1386, ocupă în întregime Corfu; anexează posesiunilor sale (*Dominio da mar*) Lepanto în 1393, Atena (între 1394 și 1408), Scutari (1395).

¹ rege al Neapolului (1265 - 1285), al Siciliei (1265 - 1282) și titular al tronului regatului Ierusalimului (din 1277), frate al regelui Franței, Ludovic al IX-lea cel Sfânt. După pierderea Constantinopolului de către latini (1261) a fost un adversar de temut al Imperiului bizantin împotriva căruia a încercat să pună la punct mai multe expediții (N.tr.)

² ultimele trei conflicte sunt cunoscute sub numele de *Războaiele Strămtorilor* deoarece au avut ca miză preponderența la Constantinopol și comerțul din Marea Neagră (N.tr.).

În fața presiunii crescânde exercitate de turci, Serenissima participă la rezistența creștinilor încercând în același timp să-și mențină pozițiile, acceptând chiar să trateze cu necredincioșii și să le plătească taxe și tribut. În timp ce flota venețiană o înfrânge pe cea otomană la Gallipoli în 1416, turcii ocupă în schimb Salonicul în 1430 și obțin, în 1444, o strălucită victorie la Varna pe țărmul Mării Negre. Constantinopolul cade în stăpânirea lor în 1453; în 1458 ei ocupă Corintul și, în 1470, Negroponte.

Semnând pacea în 1479 cu Sublima Poartă, Veneția încheie totuși secolul al XV-lea cu o frumoasă achiziție, Ciprul, insulă bogată în saline, bumbac, zahăr și vinuri, cale de trecere între Occident, Asia Mică și Egipt, locuită de o puternică colonie venețiană. Caterina Cornaro, fiică a unei familii de patricieni din lagună, văduvă a regelui Jacques de Lusignan, abdică în favoarea Serenisimei în iunie 1489. Sultanul Egiptului recunoaște în februarie anul următor această luare în stăpânire venețiană.

Dacă venețienii se angajează cu atâta îndârjire și bravură în extinderea și în apărarea imperiului lor oriental, aceasta se datorează faptului că pentru ei coloniile au o importanță considerabilă. De fapt, acestea le deschid sau le ușurează accesul la marile centre comerciale, le servesc ca escală în drum spre Crimeea, Asia Mică și Egipt și le furnizează o producție alimentară abundentă, mai ales grâu, vin și ulei.

Călătorii venețieni: Marco Polo și alți câțiva

Un semn strălucitor al expansiunii venețiene este odiseea, mai mult sau mai puțin *romanțată* a lui Marco Polo, devenit *a posteriori* unul dintre cei mai iluștri fii ai Veneției.

Vom începe cu prezentarea faptelor: în 1253, Matteo și

Niccolò Polo, negustori venețieni, pleacă spre Constantinopol; merg apoi în Crimeea și până la confluența Volgăi cu Kerma; se întorc prin Buhara unde îl întâlnesc pe marele han al mongolilor, Kubilai care îi însărcinează cu o solie către papă; se vor întoarce la Veneția în 1269.

Doi ani mai târziu, purtători ai unui mesaj al lui Grigore al X-lea, a cărui alegere au așteptat-o, ei întreprind o nouă călătorie, însoțiți de nepotul lor Marco, atunci în vârstă de cincisprezece ani. De la Lajazzo, traversând Anatolia și Armenia, ei ating golful Persic. Apoi ajung în Pamir, traversează deșertul Gobi și intră în China pe la Sou-Xou. În 1275, sosesc la Chan-tou unde se află Kubilai. Ei îl însoțesc în capitala Khanbalik (Beijing). Însărcinat cu diferite misiuni de solie și de administrație de către han, Marco parcurge țara, lăsând fără îndoială sarcinile comerciale în seama rudelor sale.

În suita unei prințese mongole plecată spre Persia, cei trei Polo se întorc către țară prin Asia orientală și meridională și sosesc la Veneția în 1295. Marco moare aici la 8 ianuarie 1324, lăsând copiilor săi o moștenire constând în numeroase produse de valoare, probabil aduse din călătoria de aproape douăzeci și cinci de ani în afara hotarelor patriei.

Dar celebritatea lui Marco Polo ține de un alt fapt. Întemnițat la Genova în 1298 după ce fusese capturat cu ocazia unei bătălii navale cu genovezii (fără îndoială cea de la Curzola), el îl întâlnește în captivitate pe pisanul Rustichello, autor al unor adaptări după romanele arthuriene. Marco și Rustichello scriu împreună, în *langue d'oïl*, pe atunci cea mai răspândită în Occident, lucrarea *Devissement du monde* (sau *Livre des merveilles* sau *Million*)¹.

După un amplu prolog, citim relatarea celor două călătorii întreprinse de familia Polo, nu sub forma unui itinerar precis,

¹ *Împărțirea lumii* sau *Cartea minunilor* sau *Milionul* (N.tr.)

ci sub cea a unei serii de tablouri de lucruri *noi*, văzute, auzite sau citite, derulate într-o lume pe care imaginarul medieval o populează cu monștri și miracole. Însemnările abundă asupra regiunilor și orașelor din Extremul Orient, climat, vegetație, faună, producție, minerale (printre care petrolul), moravuri și ocupațiile populațiilor. Iată descrierea Beijing-ului: „Aflați de asemenea că este foarte adevărat, după părerea mea, că nu există în lume un oraș în care să vină atâția negustori, nici în care să ajungă o așa mare cantitate de mărfuri prețioase și de mare valoare (...) Înainte de toate să menționez mărfurile scumpe care vin din India: pietrele prețioase, perlele, mătasea și mirodeniile; apoi toate mărfurile frumoase și scumpe ale provinciei Catai și ale provinciei Mangi și ale altora învecinate (...) Și vin asemenea cantități de pretutindeni, încât este un lucru nemaiîntâlnit. Și să știți că este adevărat că în fiecare zi intră în acest oraș mai mult de o mie de căruțe încărcate doar cu mătase, căci se fac aici multe baloturi de mătase și aur”.

Marcat de entuziasmul exploratorului descoperitor al unei noi lumi, fabuloase și reale în același timp, *Cartea minunilor* este lucrarea unui marinar, atent la ambarcații, la porturi și la transporturile fluviale, dar și cartea unui negustor obsedat de cifre, atins de „mania de a socoti orice” (Heers). Dar este în egală măsură o operă *literară* destinată nu atât venețienilor, cât publicului de la curțile regale, dornic să cunoască sau să descopere o lume de legendă.

Marco Polo, „unul dintre primii și cei mai mari exploratori ai Evului Mediu occidental” (Braunstein-Delort) a oferit posterității una din lecturile care vor fi la originea expediției genovezului Cristofor Columb. „Trăind în secolul al XIII-lea, a descoperit China; mort, în secolul al XV-lea, a descoperit America” (Power).

Dar Polo nu a fost singurul. La Veneția au existat

numeroși continuatori. Niccolo și Antonio Zeno au ajuns, către 1390, în largul insulei Terra-Nova, Groenlandei și Islandei. Între 1424 și 1449, Niccolò Conti străbate Asia meridională, insulele Oceanului Indian, Sumatra, Java și China de Sud. În 1445-1446, Alvise Cadamosto este trimis de infantele Portugaliei să exploreze țărmurile Africii până la gurile Gambiei. Din călătoriile sale acesta oferă o relatare care frapează prin precizie. În 1473, Ambrogio Contarini, care a vizitat Etiopia și Persia cu unul din compatrioții săi, ne oferă o descriere a acestor ținuturi.

În 1553, memorialistul Ramusio, secretar al Senatului apoi al *Celor Zece*, adună numeroase relatări de călătorie într-o culegere care exaltă, între alte lucruri, cele mai mari fapte maritime ale Republicii și care va cunoaște un succes rapid și general.

Marinari și negustori

Aventurile evocate presupun sprijinirea pe o infrastructură economică modernă și eficace, pe care venețienii și statul lor au dezvoltat-o treptat.

Într-un discurs pronunțat în 1423, pe patul de moarte, dogele Tommaso Mocenigo schițează un bilanț glorios al economiei venețiene din vremea sa: „Orașul nostru pune în comerț zece milioane de ducati pentru afacerile sale în lumea întreagă, atât în nave, galere și ambarcații, în așa fel încât câștigul, pentru a-l aduce la Veneția este de două milioane, iar între investiție și profitul brut, câștigul este de patru milioane. Ați văzut navigând 3000 de ambarcații ce pot încărca între 10 și 200 de amfore, având 17000 de marinari; ați văzut că avem 3000 de nave, care fac 8000 de marinari. Ați văzut navigând, în fiecare an, 45 de galere, atât mici cât și mari, care adună 11000 de marinari; ați văzut

3000 de tâmplari ai navelor și 3000 de călăfătuitori; ați văzut 16000 de țesători de mătase, postav și pânză; ați văzut casele prețuind între 7 milioane și 50000 de ducați; chirile caselor aduc 500000 ducați; există 1000 de nobili care au un venit anual între 700 și 4000 de ducați.”

Poezie a cifrelor, care trâmbițează triumful bogăției venețiene! Puțin mai departe în discursul său testamentar, Mocenigo evocă anumite rețele de comerț a căror placă turnantă este Veneția.

Este recunoscut faptul că Occidentul îi furnizează lemn, metale, lână și țesături de lână, mătase și aur, țesături de cânepă și de in, că același Occident importă prin Veneția mirodenii, parfumuri, sclavi, mătase, bumbac, alaun, coloranți. Lumea slavă procură pieței venețiene lemn, miere, ceară, blănuri, cânepă. Bizanțul îi vinde vinuri și mătăsuri. Lumea islamică, prin care tranzitează mătasea chinezească și mirodeniile din India, vinde Veneției zahăr, in, bumbac, parfumuri, mirodenii.

Pentru consumul propriu, Republica importă grâu, mirodenii, lemn, bitum, materiale de construcție, cânepă. Din producția sa exportă sare, zahăr din Candia și Cipru, vinuri și lână din imperiul său, ca și mărfuri pe care le produce ea însăși: bijuterii, sticlă, cristal, care o transformă într-unul dintre cele mai mari centre ale lumii.

Este o activitate de import-export, cea mai mare parte a mărfurilor amintite fiind aduse, vândute, schimbate pe cheiurile și pe malurile Marelui Canal, în zone care tind să se specializeze. Motivul constă în faptul că statul impune patronilor de corăbii obligația de a acosta în port cu ocazia călătoriilor lor pentru a plăti taxele de intrare și de ieșire.

Volumul anual al schimburilor crește permanent între secolele al XIII-lea și al XV-lea. La începutul acestei perioade, galerele transportă între 3000-5000 tone de

marfă pe an. În secolul al XIV-lea între 7500 și 10000 de tone; în secolul al XV-lea între 10000 și 12000 de tone. Dacă galerele sunt încărcate cu produse ușoare și prețioase, navele neînarmate, veliere de formă rotundă, de un tonaj considerabil pentru epocă, transportă mărfuri grele și mai ieftine, pe rute libere.

Fapt este că galerele tipic venețiene, de dimensiuni mari, rapide, manevrabile, cu două sau trei catarge, cu echipajul lor de două sute de vâslași și de douăzeci de arbaletieri, sunt organizate în convoaie (*mude*) direcționate către Constantinopol, Romania, Marea Neagră, Tana și Trapezunt, Cipru și Armenia mică pe de o parte, iar pe de altă parte, către Mallorca, Barcelona, Valencia, Sevilla, Lisabona, Southampton, Bruges și Londra.

De unde se vede că, potrivit expresiei lui Braudel, economia venețiană este *dirijată*. Căci statul fixează calendarul convoaielor și natura încărcăturii, numește căpitanii. La Arsenal unde lucrează mai mult de o mie de muncitori de înaltă calificare, sunt construite propriile galere, care înalță pavilionul Sfântului Marcu și dovedesc prezența venețiană pe mări. Funcționarii Serenissimei controlează și standardul navelor particulare, fixând limita de încărcare, impunând de la numărul membrilor echipajului și până la greement¹, cabluri și ancore.

Influența statului nu se exercită doar asupra navigației *oficiale* sau private. Datorită unei numeroase rețele de angajați, al căror șef este *Proveditor di Comun*, Republica supraveghează numeroase așezări: *Fondaco de' Tedeschi* (casa de comerț a germanilor, pe Rialto) unde negustorii germani trebuie să debarce și să facă negoț; Masa Lombarzilor, unde sosesc mărfurile provenind din Italia.

¹ ansamblu format din parâmele care servesc la fixarea pânzelor unei corăbii (N.tr.)

Veneția își exercită încă monopolul asupra sării și supraveghează parțial comerțul cu produse alimentare de bază, precum grâul și uleiul. Interzice băncilor locale să acorde împrumuturi străinilor, pentru ca banii să fie disponibili în caz de nevoie.

La Zecca, Republica bate monedă: grosul de argint apărut la sfârșitul secolului al XII-lea, neschimbat de la 1284 până în secolul al XVI-lea; ducatul, în greutate de 3,56 g de aur fin, care poartă pe revers pe Sfântul Marcu înmânând un stindard dogelui îngenuncheat și care devine imediat etalonul bazinului mediteraneean. La fel de mândru ca Mocenigo, Senatul proclamă în 1459: „Moneda noastră de aur este apreciată și vestită în lumea întreagă și întrece toate monedele de aur ale altor popoare!”

Acest ducat (sau țechin din cauza faptului că este bătut la Zecca) este schimbat cu alte monede în numeroasele bănci private grupate în Rialto. Bancherii țin în depozit conturile curente ale negustorilor, care pot fi retrase prin ordin scris. Clienții lor pot să-și plătească partenerii de comerț de la aceeași bancă sau de la o bancă vecină printr-o simplă semnătură. Astfel se creează, alături de moneda metalică, o monedă *scriptică*. Ținerea socotelilor este curând îmbunătățită printr-o descoperire tehnică capitală, aceea a contabilității *în stil venețian*, în partidă dublă, fiecare cont incluzând, față în față, debitele și creditele și indicând astfel dintr-o privire situația contabilă. De la sfârșitul secolului al XII-lea asistăm la dezvoltarea scrisorilor de schimb, care permite transferul capitalurilor, creditul, cumpărările și vânzările. „Să presupunem că un venețian și un londonez fac afaceri la Bruges și că englezul cumpără postav aurit din Cipru valorând 100 de livre în *groși* flamanzi pe care se angajează să-i plătească la Veneția. Este suficient să meargă la un bancher instalat

la Bruges și care are la Veneția un corespondent și să-i verse, în livre sterline, echivalentul în groși: bancherul (emitent) dă corespondentului său venețian (plătitor) ordinul de a plăti în ducați această sumă celui care vânduse postavul (beneficiarul). Timpul pe care îl face scrisoarea pentru a ajunge de la Bruges la Veneția, termenul scadent, fixat la două luni de către bancheri, amână plata, deci deschide un oarecare credit; schimbul, grație transferului, produce în egală măsură un profit care atinge 5% (Braunstein-Delort).

Cel mai adesea fiu de neguțător, negustorul venețian are fizionomia sa și societățile proprii. Format pentru această meserie încă din copilărie, este mai întâi trimis pe o navă, unde încarcă anumite mărfuri cu care învață să facă negoț. Apoi este plasat în străinătate pe lângă o rudă sau un asociat. Devine apoi el însuși reprezentant al afacerii. La vârsta și momentul potrivit, după ce a făcut avere, se întoarce la Veneția și își întemeiază o familie. Își continuă afacerile, se implică uneori în viața publică, investește o parte din profituri în pământuri, imobile și rente de stat.

Spre deosebire de confrății florentini, care au uneori interese literare, negustorul venețian are o cultură în esență tehnică, bazată pe experiență, pe solide cunoștințe contabile și de geografie, pe practica limbilor vorbite de către clienții străini.

De fapt, operatorii economici ai Veneției nu sunt în mod obișnuit angajați într-o singură societate de comerț, ci în mai multe și de mai multe tipuri diferite. Ei pot fi când bancheri, când negustori. La Veneția „acumularea micilor societăți și a micilor profituri este cea care creează marile afaceri și marile averi” (Renouard). Nu este deloc nevoie de a recurge la asigurări, cum procedează oamenii de afaceri florentini.

Cucerirea domeniului terestru

În scrisoarea testamentară deja citată, Tommaso Mocenigo atrage atenția concetățenilor săi în legătură cu acțiunile pe care Veneția le-a început pe continent: „Păziți-vă ca de foc să luați bunurile altuia și să faceți un război nedrept, căci Dumnezeu vă va distruge”. El adaugă: „Rămâneți în locul în care vă aflați și veți fi superiori tuturor”.

Mare și/sau continent? Este cert că Republica se orientează tot mai mult către continent, în ciuda reticențelor unora. Motivele de reechilibrare, dacă nu de răsturnare a politicii sale externe, sunt numeroase. Continentul (Terra-Ferma) este bogat și populat; are o agricultură și meșteșuguri prospere; oferă Veneției posibilități de import și de export. În sfârșit, controlează căile Alpilor și câmpia Padului, pe care o străbat mărfurile care vin sau pleacă din lagună. De altfel, Serenissima este adesea amenințată în teritoriile sale de ambițiile prinților continentali și trebuie, în fața presiunilor acestora, *să respire* neapărat. Pe scurt, dacă dorea „să rămână o mare putere, trebuia să se amestece în problemele continentale și să se afirme” (Thiriet).

În secolul al XIV-lea, înaintarea venețiană în Terra-Ferma este mai întâi diplomatică și se rezolvă prin tratate semnate cu orașele vecine precum Treviso, Padova sau Ferrara. Dar familiile senioriale se afirmă în nordul peninsulei și amenință Veneția cu blocada: Scaligeri la Verona, Carrara la Padova, Visconti la Milano.

În 1337, Veneția atacă Verona cu sprijinul Padovei, Ferrarei, Mantovei și Florenței. Doi ani mai târziu, familia Scaligeri abandonează pretențiile asupra Padovei și cedează Treviso venețienilor. Francesco Novello de

Carrara, care are ambiția să-și mărească teritoriile, intră în Verona în 1404 și este proclamat senior. Anul următor totuși, orașul se predă Serenissimei; în noiembrie, Padova se predă după o rezistență înverșunată. Căzut în mâinile adversarilor săi în 1406, Francesco este condamnat la moarte și sugrumat. Puțin după aceea, seniorul Ravennei, Obizzo da Polenta, solicită protecția Veneției pentru el și descendenții săi.

În 1419-1420, Republica este în război cu regele Sigismund al Ungariei, profitând de faptul că acesta este amenințat de turci. Ea recuperează Belluno, Feltro, Udine și Aquileea, dobândește Cadora și ocupă Trau și Spalato.

Ducele Milanului, Filippo Maria Visconti începe operații de anvergură în Italia de nord. În 1420, cucerește Brescia și Parma, Forlì în 1423. În fața acestei amenințări, Florența și Veneția (sub conducerea dogelui Francesco Foscari) încheie o alianță pentru apărarea *libertăților* republicane. În 1426 Republica dobândește Brescia și obține doi ani mai târziu Bergamo cu ocazia semnării păcii de la Ferrara. „Frontiera între Republica Veneției și ducatul familiei Visconti se situează de acum înainte în inima Lombardiei, la câțiva zeci de kilometri de Milano: în orașele și fortărețele domeniului venețian, ca și înainte în marchizatul de Treviso sau mai recent în Friuli, se vor instala patricieni venețieni (...) însărcinați să reprezinte și să impună suveranitatea Serenissimei” (Cozzi).

În 1431 ostilitățile sunt reluate între Milano și Veneția fără mari rezultate. În 1436, izbucnește din nou un conflict și Francesco Sforza se remarcă în fruntea ligii anti-Visconti. În 1444, Veneția, Florența și Bologna se aliază împotriva ducelui Milanului. La moartea acestuia (1446) Lodi se predă Serenissimei.

Grăbită de căderea Constantinopolului, pacea de la

Lodi (9 aprilie 1454) acordă Veneției orașul Crema. Totodată, Veneția își vede autoritatea confirmată asupra orașelor Brescia și Bergamo.

În fine, în 1481, venețienii îl atacă pe Ercole d'Este. Inițiativa lor este motivată prin faptul că Ferrara este un port fluvial important care exercită o largă autoritate de o parte și de alta a Padului. Neapole, Milano, Florența, Mantova, Bologna se alătură taberei ducelui, în timp ce doar papa Sixt al IV-lea susține Veneția. În 1482 Sixt al IV-lea abandonează tabăra venețiană și își lovește vechiul aliat cu o interdicție pe care acesta o respinge ca nelegitimă. Semnată în 1484, Pacea de la Bagnolo acordă Serenisimei Rovigo și Polesina. Ardoarea în luptă a venețienilor, în acest război dificil, le proclamă identitatea, „o identitate care avea o putere ideală certă, capabilă să reunească (...) numeroși venețieni, nu numai patricieni și cetățeni, dar și pe cei aparținând poporului de rând” (Cozzi).

Către mijlocul secolului al XV-lea, un patrician venețian, Bernardo Giustiniani, putea să afirme cu mândrie că cele trei mari puteri ale lumii erau împăratul, papa și dogele.

Putere colonială, devenită putere continentală, Republica știe să administreze cu abilitate *Dominio di Terra-Ferma*. Încheie compromisuri cu orașele cele mai importante, respectă anumite prerogative ale comunității padovane, care continuă să-și aleagă consiliul, ce desemnează la rândul său magistratii. La Verona este menținut Senatul, care poate să aleagă magistrați și să proclame legi. La Vicenza, Brescia și Bergamo, sunt păstrate anumite statute locale, ca și instituțiile judiciare. Orașele dominate au de asemenea sarcina de a strânge impozitele și uneori de a numi funcționarii centrelor minore care le sunt supuse.

În schimb, Serenissima își rezervă dreptul de a aproba constituțiile sateliților săi. Interzice ca acestea să fie modificate fără permisiunea sa și, în anumite cazuri, introduce legi de inspirație venețiană.

Mai presus de orice, Marele Consiliu al Republicii alege proveedorul general al posesiunilor terestre și rectorii, toți de origine patriciană, care îi sunt subordonați. În marile orașe sunt trimiși de obicei un podestat, cu competențe civile și judiciare și un căpitan, însărcinat cu fiscalitatea și armata. Ei au drept colaboratori trezoreri, însărcinați cu finanțele, castelani, patricieni la rândul lor și juriști pe care îi aduc de la Veneția. Sarcinile tuturor acestor magistrați sunt stabilite cu mare precizie prin instrucțiuni care le sunt înmânate la plecare; le este indicat că trebuie să acționeze conform voinței divine și dreptății, conform statutelor și obiceiurilor locale, pentru binele orașului administrat și pentru onoarea Serenissimei.

Însărcinați cu ordinea publică, cu bunul mers al finanțelor, cu executarea lucrărilor publice, cu armamentul, cu apărarea, cu aprovizionarea, plasați sub controlul inspectorilor itineranți (funcții noi create în 1410) rectorii sunt niște mediatori între cei administrați și Republică care decide totuși în mod suveran în ultimă instanță.

Palate nou construite îi adăpostesc pe căpitani și podestați: aceștia proclamă autoritatea Dominantei ca și însemnele plasate pe monumentele publice mai vechi sau ridicate în piețe.

Conduceri și adunări

Am văzut atunci când am prezentat viața economică și administrarea domeniilor maritim și terestru, că republica Veneției este un stat puternic și - am fi tentați să spunem -

supraadministrat. Acest fapt se reflectă mai întâi în instituțiile Serenissimei care, practic închegate la sfârșitul secolului al XIII-lea, rămân aproape neschimbate pe parcursul unei jumătăți de mileniu, trezind admirația italienilor (mai ales a florentinilor) și a străinilor.

După cum este scris într-un tratat francez anonim, *Du gouvernement de la cité et seigneurie de Venise* aceasta „se poate înțelege în trei feluri: primul este că Senioria poate fi extinsă asupra oricărui lucru public al Veneției și pentru întregul stat venețian; conform celui de-al doilea înțeles, ea se întinde la întreg Colegiul (...); prin al treilea Senioria Veneției este redusă doar la duce (doge), sfetnicii săi și șeful Celor Patruzeci”. Acest tablou este exact.

„Dogele Veneției, numit și prinț, este prima funcție pe care o acordă Republica noastră nobililor săi de mare merit” scrie în 1493 Marino Sanudo¹, unul dintre observatorii cei mai perspicace ai vieții venețiene din vremea sa.

Din 1268, conducătorul suprem al statului nu mai este desemnat de popor, ci printr-o serie complexă de unsprezece alegeri, îmbinând opțiunea Marelui Consiliu cu cea a hazardului (sau a Providenței), în scopul de a sparge orice intrigă a unei facțiuni sau familii și de a elimina oamenii periculoși sau incapabili. Semnele autorității sale sunt o pălărie foarte aparte în formă de corn, spada, mantia de purpură tivită cu hermină și pantofii roșii, după modelul împăraților bizantini. Titlurile dogelui sunt cele de *Ilustru Stăpân, prin grația lui Dumnezeu, doge al Veneției, duce al Dalmației și Croației, stăpân al unui sfert și jumătate din Imperiul Romaniei* această ultimă mențiune dispărând în

¹ nobil venețian supranumit *cel Tânăr*, pentru a-l deosebi de omonimul său din secolul al XIV-lea, Marino Torselle *cel Bătrân*. A fost autorul unei *Istории a ducilor Veneției* și a unui *Jurnal* în care a înregistrat toate știrile politice ce ajungeau la Veneția (N.tr.)

1354. Mai apoi dogele va fi numit *Prinț Serenissim*.

„Nici o problemă, scrie florentinul Donato Gianotti, nu se tratează în afara prezenței sale, dar el nu poate decide singur”. Observația este exactă, căci dogele asistă la toate consiliile, poate să propună acestora sfatul său și să-l facă susținut, dar nu-l poate impune. Numit pe viață, totdeauna provenind dintr-o mare familie, adesea dotat cu o bogată experiență, el exercită o influență puternică asupra unor consilii prin natura lor efemere.

Dar autoritatea sa este limitată de dispoziții numeroase și stricte. De la alegere, dogele trebuie să pronunțe promisiunea, deja evocată, prin care se angajează solemn în fața clerului și a adunării să acționeze în conformitate cu legile și interesele statului. Pe timpul conducerii sale nu poate ieși singur în public, nu poate întâlni singur principii sau ambasadori, nu poate deschide singur corespondența oficială. *Primus inter pares*¹ sau *rex in purpura in urbe captivus*² dogele Veneției este, cu excepția unor cazuri de personalități puternice, redus progresiv la funcții de protocol.

După moartea lui Agostino Barbarigo (1501) care succedase fratelui său Marco (fapt neliniștitor pentru opinia publică) și care fusese acuzat nu fără îndreptățire de anumite detournări de fonduri, este instituită procedura procesului postum al dogelui, de către inchiזורi *ad hoc*, care îi pun sub sechestru patrimoniul drept garanție a eventualelor daune pe care le-ar fi provocat comunității. În 1521, membrii familiei ducale sunt excluși din demnitățile ecleziastice și din funcția de avocat al Comunei. În 1646 li se va interzice chiar trimiterea ca ambasadori.

Alături de Micul Consiliu (*Minor Consiglio*) alcătuit din

¹ primul dintre egali (Lat.) (N.tr.)

² rege în purpură prizonier în orașul său (Lat.) (N.tr.)

doge și din cei șase sfetnici ai săi, se află Serenissima Seniorie, din care fac parte conducătorii celor *Patruzeci*. La sfârșitul secolului al XV-lea se adaugă, desemnați de Marele Consiliu și reprezentând fiecare un cartier al orașului, cei Șase Mari Înțelepți, însărcinați cu politica generală, apoi Cinci Înțelepți competenți în materie de reglementări maritime și cei Cinci Înțelepți pentru problemele din Terra-Ferma. Toți împreună constituie Colegiul (*Collegio*), format din douăzeci și șase de persoane care, începând cu secolul al XVI-lea își afirmă competența în materie de politică externă.

„Cheie de boltă a sistemului venețian” (Thiriet), Marele Consiliu (*Maggior Consiglio*) cuprinde în rândurile sale pe sfetnicii dogelui, pe membrii Senatului, pe Cei Zece și un număr ridicat de magistrați. El votează în ultimă instanță legile propuse de consiliile restrânse. Înainte de 1297, numără între 400 și 500 de membri. La începutul secolului al XIV-lea în jur de 1100; mai mult de 1200 la sfârșitul aceluiași secol și, în 1493, potrivit lui Marino Sanudo, avea 2000. Nu toți sunt totuși prezenți cu ocazia adunărilor, căci numeroși sunt cei prinși de afaceri în afara Veneției. În 1493, tot conform spuselor lui Sanudo, doar jumătate participau la reuniuni.

Creșterea numărului membrilor Marelui Consiliu este în mod paradoxal datorată închiderii sale (*serrata*) proclamată în 1297 și devenită perpetuă în 1299. Pot lua parte la această adunare doar persoanele care participaseră în cei patru ani anteriori și notabili desemnați prin electori ad hoc. Astfel, Marele Consiliu este recrutat aproape exclusiv din rândul familiilor de viță veche. Noii îmbogățiți sunt eliminați și claselor noi le este interzisă orice promovare, mai puțin în cazuri excepționale. În 1314, este creat un registru al numelor eligibile de drept. În 1319, orice

persoană eligibilă având douăzeci și cinci de ani devenea membru al Marelui Consiliu. În 1323, orice candidat pentru această adunare trebuie să dovedească faptul că tatăl și bunicul său fuseseră membri.

„Faptul că se intră în adunare prin naștere, fie că erau bogați sau săraci, savant sau ignorant nu mai permitea Marelui Consiliu să exercite veritabile funcții de conducere, care trec în mâinile altor instituții” (Cozzi).

În rândul acestora, Cei Patruzeci (*La Quarantia*) aleși pentru un an și reeligibili servesc în primul rând drept tribunal pentru procesele extravenetiene, dar cei trei președinți (*capi*) sunt membri de drept ai Senioriei.

Mai important este Senatul, inițial alcătuit din experți solicitați (*pregadi*) de doge pentru a-l sfătui în anumite probleme delicate. La mijlocul secolului al XV-lea, Senatul este format din 120 de membri aleși pentru un an de către Marele Consiliu și reeligibili. Acesta are competențe în numeroase chestiuni. Alege ambasadorii, le stabilește misiunile și le ascultă rapoartele. Se ocupă de marina de război, recrutează soldați și condottieri pe care îi controlează prin providori. În probleme economice, începând cu 1506, îi desemnează pe cei Cinci Înțelepți ai comerțului și reglementează aprovizionarea, convoaiele de nave, importurile ca și piața de cereale, de ulei, sare sau vin.

Născut - după cum vom vedea - din contestarea înstăpânirii patricienilor asupra statului, Consiliul celor Zece devine permanent din 1335. Ales de Marele Consiliu, acesta este o curte supremă însărcinată să vegheze la siguranță și la bunele moravuri, rezultat al unei „tendințe congenitale a Republicii pentru neîncredere”(Cozzi). Cei Zece își desfășoară anchetele în secret sprijinindu-se pe o rețea eficientă de spioni și de delatori care își depun informațiile în urne adecvate, printre care faimoasa gură de leu de la

palatul ducal. În 1539, sunt creați *Inchizitorii permanenți* ai statului. Potrivit lui Domenico Morosini, Cei Zece sunt la sfârșitul secolului al XV-lea demni de a le fi încredințată liniștea cetății și menținerea libertății. Puțin mai târziu, Marino Sanudo declară că acest consiliu „conduce aproape tot, face ceea ce-i place și are o foarte mare autoritate”.

Spiritul instituțiilor venețiene rezultă cu claritate din ceea ce tocmai a fost spus. „Monopolul comerțului s-a transformat în monopolul puterii” (Cracco). Străinii percep la fel de bine faptul; *Ab omnibus ad pocos*¹, scrie la sfârșitul secolului al XVI-lea juristul francez Jean Bodin, în timp ce ambasadorul Spaniei la Veneția declară în 1677 că „libertatea Veneției a trecut de la popor la nobili, cu excluderea tuturor celorlalți cetățeni”.

Evenimente de politică internă

„Instalându-se la putere, aristocrația s-a apărat de ceea ce o îngrijora mai mult, instalarea unei puteri personale prin coluziunea dintre doge și popor, ceea ce se numește tiranie în raport cu libertatea pe care ea pretinde că o organizează și în legătură cu care regimurile personale și senioriale din orașele Italiei de nord îi dau un exemplu negativ” (Renouard).

În cursul secolului al XIV-lea se încearcă anumite acțiuni împotriva atotputerniciei aristocrației. În 1310, de exemplu, Bajamonte Tiepolo, personaj popular, ambițios și provenit dintr-o mare familie, se aliază cu socrul său Marco Querini, bogat proprietar de pământuri și cu Badoero Badoer, patrician la rândul lui. Ei încearcă o lovitură împotriva dogelui Gradenigo, foarte nepopular, dar eșuează în noaptea de 14 spre 15 iunie. Querini este ucis,

¹ *De la toți la puțini* (Lat.) (N.tr.)

Badoer executat. Tiepolo fuge la Zara de unde nu încetează să conspire. În urma acestei conspirații este creat Consiliul celor Zece.

În 1355, dogele Marino Falier, aparținând unei vechi familii, om de o mare experiență (ambasador, multă vreme membru al Consiliului celor Zece, comandase o flotă în Marea Neagră și fusese podesta în Terra-Ferma) pune la cale o conjurație pentru a smulge puterea patricienilor cu ajutorul poporului. Informați curând, Cei Zece reacționează cu promptitudine și îi arestează pe conspiratori. Pentru a-l judeca pe Falier, ei își alătură, așa cum prevăd legile, o *zonta* (comisie) de douăzeci de membri. Dogele își mărturisește greșeala și pledează vinovat. Este condamnat la 17 aprilie și decapitat în ziua următoare. În 1365, se va decreta ca numele său să fie șters de pe friza reprezentându-i pe dogii de pe pereții sălii Marelui Consiliu și înlocuit cu mențiunea în latină: „Aici era locul lui Marino Falier, decapitat pentru crimele sale”.

În 1457, în sfârșit, pentru a nu mai da decât acest exemplu, atotputernicia Celor Zece se manifestă cu strălucire cu ocazia abdicării pe care o impun bătrânului și gloriosului doge Francesco Foscari, erou al luptelor împotriva Milanului, considerat incapabil să-și îndeplinească funcțiile, după ce fiul său a fost declarat vinovat de a fi întreținut o corespondență secretă cu sultanul și cu Francesco Sforza.

Magistrați și funcționari

Evocând spiritul care animă instituțiile venețiene Braunstein și Delort scriu cu îndreptățire: „Organismul venețian este un cerc, al cărui centru se deplasează în mod insesizabil, dar a cărui circumferință nu variază”.

Acest cerc este în exclusivitate aristocratic. Dar, după cum scrie de asemenea și Thiriet, această aristocrație este cea „care a făcut bogăția orașului și înțelege să-i asigure destinul. Oligarhie, dacă vrem să o numim astfel, dar inteligentă”. Patriciatul venețian este deci omniprezent și atotputernic în administrarea Republicii. Cel mai adesea aleși de Marele Consiliu, magistrații au puteri limitate de reguli precise. Ei își exercită funcția pe o perioadă de timp limitată și într-o manieră colectivă.

La numărul magistraților de prim rang se adaugă procuratorii bazilicii San Marco și avocații Comunei (*Avogadori di Comun*). Aleși pe viață, primii urmează imediat dogelui în ordine protocolară. În număr de nouă, în secolul al XV-lea, ei se ocupă de veniturile bazilicii și de *commisarie*. Șase dintre ei răspund de cartierele orașului. Avocații Comunei, în ceea ce îi privește, sunt responsabili de exercitarea supremă a justiției, îndeplinind funcția de acuzatori publici pe lângă Consilii și păstrează *Cartea de Aur* a nobilimii. Unul dintre ei este delegat de către egalii săi pe lângă Consiliul celor Zece.

Mereu mai numeroase din cauza dezvoltării imperiului venețian, magistraturile minore sunt de competență fie judiciară, fie financiară. Cele șase curți ale palatului, fiecare alcătuită din trei membri, se ocupă de cauzele civile. Consilii negustorilor rezolvă problemele navigației comerciale. Magistrații *Ternariei* colectează taxele pe grâul și uleiul importat. Proveditorii sării fixează prețul acestui produs esențial al economiei venețiene și îi organizează vânzarea. Vicarii Comunei percep impozitele directe.

Jucând un rol crescând din cauza angajamentelor tot mai numeroase ale Serenissimei în problemele de politică internațională, ambasadorii sunt recrutați dintre patricienii cei mai calificați. Însărcinați cu misiuni punctuale sau

permanente începând cu secolul al XVI-lea (la Roma, Paris, Londra, Anvers, Viena și Constantinopol) ei trimit Senatului rapoarte regulate (*dispacci*) și prezintă, la sfârșitul misiunii lor, un raport final „rodul unei tradiții și al unei experiențe solide” (Cozzi) care oferă clasei conducătoare o reprezentare foarte precisă a statelor străine, a conducătorilor și a problemelor lor.

Aceste documente, ca și textele oficiale sunt conservate în arhivele Cancelariei. Ales de Marele Consiliu fără a aparține patriciatului, Marele Cancelar este responsabil al arhivei. El conduce o birocrație numeroasă. *Inimă a statului* după o declarație a Celor Zece, pregătită pentru funcțiile sale la școala bazilicii San Marco (unde învață mai ales latina și retorica) această elită de funcționari - adesea umaniști - pregătește deciziile patricienilor, le coordonează, le pune în aplicare, ține contabilitatea statului, percepe impozitele și taxele și reglementează salariile angajaților Comunei. În 1443, Marele Consiliu votează o lege unde se declară în preambul: „Toată lumea înțelege cât de mult contează pentru onoarea Comunității noastre și pentru interesul nostru de a face în așa fel încât Cancelaria noastră, prin care trec toate afacerile atât publice cât și secrete privind statul nostru să fie prevăzută cu un personal adecvat și capabil”.

Societatea venețiană

Populația urbană a Veneției numără mai mult de 100000 de locuitori la sfârșitul secolului al XIV-lea; după ciuma din 1348 (care provoacă ravagii teribile în întregul Occident) aceasta scade la 50000; în 1382, după războiul Chioggiei, ea numără 60000 de persoane. În 1422 atinge 85000; 170000 în 1563 (mai mult de dublul populației de

astăzi). Populația se împarte în grupuri foarte distincte: patricieni, cetățeni, clerici, popor, străini. Primii, singurii ce acced în Marele Consiliu, au exclusivitatea drepturilor politice. În 1493, după spusele lui Sanudo, aceștia sunt în număr de 2420 în vârstă de peste douăzeci și cinci de ani; în 1513 sunt 2570 cifra cea mai ridicată atinsă vreodată în istoria patriciatului. În 1482, ei ocupă conform unui cronicar 732 de posturi de magistrați; 800 la începutul secolului al XVI-lea potrivit lui Sanudo.

Oameni de afaceri în marea lor majoritate, ei își plasează capitalurile în pământuri, păduri, mine. Fiu al unor oameni de afaceri ruinați, Andrea Barbarigo își începe cariera în 1420 cu o mică avere de 200 de ducați. Grație comerțului pe care îl face, în funcție de conjunctură cu Romania, Egipt, Anglia sau Spania adună 15000 de ducați în 1450. La moartea sa în 1500, fiul său deține 27000. Format la Rhodos unde rămâne cincisprezece ani, Niccolò Tron, ales doge în 1471, se află atunci în fruntea unui capital de 60000 de ducați și a unor bunuri funciare estimate la mai mult de 20000 de ducați.

Patriciatul ar trebui să fie în principiu un ansamblu de oameni egali în drepturi și autoritate. Dar patricienii săraci nu lipsesc și devin tot mai numeroși. Aceasta pentru că sunt victimele afacerilor nerentabile, ale naufragiilor sau atacurilor corsarilor sau pentru că nu au știut să se păzească împotriva concurenței interne și străine. În 1499, patricianul Andrea Contarini se prezintă în fața Senioriei pentru a declara că nu are un venit decât de 16 ducați și nouă copii de întreținut și că tocmai i-a fost vândută casa din cauza datoriilor pe care n-a putut să le plătească.

După patricieni urmează cetățenii, împărțiți în două grupuri. *De drept (de jure)*, ei sunt fii ai cetățenilor născuți la Veneția. Participă la aceleași activități comerciale, ban-

care, industriale ca și patricienii. Ei nu exercită activități manuale și dețin cele mai înalte posturi ale cancelariei. Formează un tip de „nobilime de robă” (Thiriet). Cetățeni *de intus* și *de extra* sunt cei care, născuți în afara Veneției, au obținut de la proveditorii Comunei cetățenia prin privilegiu sau prin diplomă. Ei s-au căsătorit cu femei venețiene sau au locuit mult timp la Veneția, au plătit impozitele și continuă să locuiască aici. Aceștia vin de peste tot din restul peninsulei, dar și de peste mare și de peste munte. Printre ei, numărăm juriști și doctori de renume, prinți și negustori străini, precum și anumiți locuitori merituoși din domeniul terestru și maritim venețian.

Corp respectat, dar supravegheat și ținut departe de afacerile publice, clerul plătește impozite, este supus acelorași tribunale ca și laicii și uneori este chiar obligat să îndeplinească serviciul militar. Patriarhul și canonicii de la San Marco sunt aleși de doge, în timp ce Senatul îi desemnează pe episcopi. Este o situație particulară care se aplică clericilor Veneției și care nu se mai întâlnește nicăieri în altă parte.

În *Exposé sur le gouvernement de la république de Venise* (1580) Antonio Milledonne scrie că poporul „este a treia stare a locuitorilor Veneției”. Format din nativi venețieni este compus din păături diferite: mici comercianți, meșteșugari, muncitori (precum cei de la Arsenal), funcționari ai administrației. Este grupat în numeroase corporații, foarte supravegheate, care nu exercită nici un rol politic. La un nivel inferior întâlnim servitori, cărăuși și prostituate (ele însele de diferite ranguri și în număr de 11000 după spusele lui Sanudo).

„În afara nobililor și anumitor cetățeni, tot restul este compus din străini și un mic număr de venețieni”, declară în 1509 cronicarul Girolamo Priuli. Este știut că numeroși

sunt locuitorii Veneției proveniți din Terra-Ferma sau din imperiul maritim, dar întâlnim pe canale, de-a lungul cheilor și pe străzi sau în piețe, trăind uneori grupați în anumite cartiere, milanezi (adesea fierari), dalmați (marinari), albanezi (soldați), germani (pantofari, negustori, țesători, doctori, tipografi), flamanzi (negustori, tipografi), greci în număr sporit după căderea Constantinopolului, turci și arabi. Întâlnim de asemenea sclavi, tătari, mongoli sau africani. Evreii, în sfârșit, sunt mai întâi admiși temporar apoi așezați definitiv în *ghetto* (al cărui nume, răspândit apoi în Occident, provine de la faptul că în acel loc se afla o topitorie de fier sau *geto*).

Spre deosebire de o republică precum Florența, Veneția nu cunoaște decât puține convulsii sociale. Motivul constă în faptul că instituțiile întrunesc un solid consens și că statul asigură un nivel de viață ridicat pentru epocă, o aprovizionare regulată, o justiție eficace și egală și participarea tuturor la ceremoniile publice.

Cultura

Comparată cu cea a Florenței, cultura Veneției apare sensibil întârziată în secolul al XIV-lea. Aceasta se datorează în mare măsura izolării Republicii față de Occident, *bizantinismului* său atât de prezent în domeniul artistic. Lucrurile se schimbă în secolul următor, atunci când venețienii, orientându-se către Terra-Ferma, resimt nevoia de a-și crea o imagine de prestigiu, mai ales în domeniul literar.

Totuși din secolul al XIII-lea cu Martino da Canal și lucrarea sa *Estoires de Venise*, concepută între 1267 și 1275, apare una dintre constantele puternice ale producției literare venețiene, istoriografia. Angajat al Comunei, având din acest motiv acces la documente ofi-

ciale, Martino da Canal scrie în franceză, cu aprobarea și cu controlul superiorilor săi, o cronică ce preamărește orașul, în care dogele, amiralul și patricienii se detașează pe fondul Mediteranei răsăritene.

Până la sfârșitul secolului al XIV-lea, istoriografia venețiană rămâne în esență de uz intern și se prezintă sub forma analelor și cronicilor lipsite de orice ambiție scriitoricească. Lucrurile se schimbă la începutul secolului al XV-lea când devine necesar ca Republica să-și legitimeze expansiunea pe continent și să ofere o imagine pozitivă despre sine, aceea a unui oraș drept, liber, apărător al creștinătății împotriva necredincioșilor. Membru al cancelariei, Lorenzo de Monacis scrie, între 1421 și 1428, *De gestis moribus et nobilitate civitatis Venetiarum*¹, al cărei titlu este elocvent. Cincizeci de ani mai târziu, patricianul Bernardo Giustinian, în *De origine urbis Venetiarum*², insistă pe constanța identității venețiene de-a lungul secolelor și cheamă clasa conducătoare la unitate. În 1487, *Rerum Venetiarum ab urbe condita libri XIII*³ a lui Marcantonio Sabellico au aceeași funcție explicită de propagandă națională, pe care o întâlnim de altfel și în relatările și rapoartele de călătorie pe care le-am evocat în legătură cu *Million*-ul lui Marco Polo. În *Rapport de voyage à Tana et en Perse*⁴ (1487), Josafa Barbaro proclamă că „o mare parte a pământurilor locuite ar fi fost necunoscută dacă negustorii și navigatorii Veneției nu le-ar fi descoperit după mari eforturi”.

Venit la Veneția în 1362, Petrarca rămâne aici cinci ani. Șederea lui în oraș a contribuit fără îndoială la dezvoltarea

¹ *Despre faptele, obiceiurile și noblețea Veneției* (Lat.) (N.tr.)

² *Despre originea orașului Veneția* (Lat.) (N.tr.)

³ *Cele 13 Cărți ale faptelor Veneției de la întemeierea orașului* (Lat.) (N.tr.);

⁴ *Relatare a călătoriei la Tana și în Persia* (Fr.) (N.tr.).

preumanismului, care se organizează - altă caracteristică a vieții culturale a lagunei - mai degrabă în cercurile private ale patricienilor decât în instituții oficiale.

Pe durata primei jumătăți a secolului al XV-lea se disting personalitățile lui Leonardo Giustinian (1388-1466) și Francesco Barbaro (1390-1454) care au urmat probabil învățăturile anumitor umaniști care s-au aflat la Veneția. Giustinian, care a fost membru ale Celor Zece și procurator la San Marco este autorul *Epistolelor* în latină, al unor traduceri din greacă și a unor poeme în limba vulgară pe care le-a pus pe muzică cu mare succes. Francesco Barbaro, și el patrician, om politic și diplomat compune *De uxoria* (1416) unde proclamă demnitatea morală și utilitatea socială și demografică a căsătoriei, adesea disprețuită de intelectualii timpului.

Rudă a lui Francesco, Ermolao Barbaro cel Tânăr (1453-1493) reprezintă o nouă orientare a umanismului, nu de tip *civic*, ci *literar*. Format la Verona și la Roma, prieten al lui Politian, editor și comentator al lui Aristotel și al lui Pliniu, el reînnoiește filologia prin recursul la comparația textelor, la reconstrucția surselor și la cercetarea mărturiilor.

Născut la Trapezunt, aparținând grupului grecilor exilați în Italia, umanistul Bessarion, numit cardinal în 1443, donează Republicii bogata sa colecție de manuscrise grecești, care va constitui primul nucleu al bibliotecii San Marco (*Marciana*) înființată în 1473.

În 1475-1476, Ermolao Barbaro predă la Padova. După supunerea orașului în 1405, Veneția a început să susțină activitatea celebrei universități locale. De la mijlocul secolului al XV-lea, Senatul începe să exercite asupra acesteia un rol de control și stimulator tot mai crescut. Sunt trimiși aici tinerii patricieni pentru a studia dreptul.

Acești tineri sunt inițial instruiți la Veneția, la școala de la Rialto. În această instituție mai întâi privată, apoi devenită publică în 1441, profesorii - cu toții patricieni cultivați și cu experiență - țin cursuri de filosofie, o filosofie conformă mentalității venețiene: *stăpână a vieții*, îndrumătoare al binefacerilor terestre, destinată formării viitorilor oameni de stat.

Viața artistică a Evului Mediu până în secolul al XV-lea

Reconstruită în 1063, bazilica San Marco constituie un bun exemplu de arhitectură bizantină la Veneția. Edificată după un plan în cruce greacă cu cinci cupole susținute de mari stâlpi uniți prin arcuri, San Marco privilegiază totuși axa navei principale respectând somptuozitatea concepției spațiale. Atunci când construcția este încheiată, în 1096, edificiul nu este acoperit cu marmură în exterior, decorul de mozaicuri parietale fiind realizat în mai multe epoci, gablurile gotice¹ ale fațadei datând din secolul al XV-lea. Decorarea va continua până la începutul secolului al XIX-lea. Orice s-ar spune, alegerea modelului bizantin, ilustrând raporturile dintre Bizanț și Veneția, semnifică din partea acesteia afirmarea propriei identități față de puterea germanică și romană.

Căderea Constantinopolului în 1204 nu rămâne fără consecințe asupra artei venețiene, care trebuie să încerce să rezolve ambiguitatea dublei sale apartenențe la Orient și la Occident. Sosirea masivă a unor opere bizantine în prada învingătorilor, provoacă formarea unor ateliere locale. Totuși, Veneția începe să privească și către continent, San Marco este împodobit cu cei patru faimoși cai ai fațadei

¹ frontale ascuțite adeseori ornate (din limba franceză) (N.tr.)

sale, în timp ce portalul central este decorat cu sculpturi romane în stilul celor ale septentrionalului Antelami.

Dezvoltarea economică ca și dorința patricienilor de a-și etala reușita favorizează dezvoltarea caselor sau palatelor. Acestea trebuie, din motive legate de specificul locului, să permită acostarea de pe canal ca și dezvoltarea activităților comerciale și rezidențiale; parterul este rezervat spațiului comercial, iar etajul spațiului locuibil.

În secolul al XIV-lea, apropierea accentuată a Veneției de Occident contribuie la pătrunderea stilului gotic în oraș. Aici, goticul, în contact cu arta bizantină, atinge în secolul al XV-lea o exuberanță hiperbolică de motive, curbe și linii care îi va aduce numele de gotic flamboiant.

Arta gotică în stil venețian își stabilește principalele caracteristici la Palatul dogilor, reședința conducătorilor, statului, dar și sediu al principalelor magistraturi. Construit începând cu 1340, de-a lungul cheiului, noul palat este încă de dimensiuni modeste în raport cu edificiul actual. Dar este considerabil mărit către *Piazzetta* cu ocazia lucrărilor decise de Tommaso Mocenigo în 1422 și realizate sub conducerea dogelui Francesco Foscari. Operă a maeștrilor lombarzi, toscani și venețieni din rândul cărora se disting Giovanni Bon (în jur de 1360-1422) și fiul său Bartolomeo (mort în 1464) impozantul complex arhitectural este în armonie cu sensul și gustul continuității pe care îl au venețienii.

Construită între 1424 și 1434, *Ca' d'oro* este un bun exemplu de palat privat din secolul al XV-lea unde sunt folosiți arhitecții deja amintiți. Construcția împrumută de la arta romană colonetele de la ferestre, arcul de boltă al portalului și pilaștrii din colțuri și reține din arta gotică elementele sculptate din primul și al doilea etaj. Din arta orientală păstează arcurile ferestrelor, crenelura decorativă,

policromia marchetăriei¹ de marmură și poleirea cu aur (de unde numele său) astăzi dispărută. Către mijlocul secolului, formele palatelor devin mai clasice, de exemplu palatul Foscari, construit în 1452.

Modelul arhitectural renașcentist este reelaborat la Veneția în stilul lui Alberti, apoi în al lui Bramante. Protagonistul schimbării este Mauro Codussi (în jur de 1444-1504) originar din Bergamo. În treizeci de ani de activitate pe malurile lagunei, el înnoiește fundamental stilul venețian (bisericele San Michele, San Zaccaria, San Giovanni Crisostomo) mai ales prin palatul Vendramin Calergi pe Marele Canal, care realizează un echilibru perfect între edificiu și spațiul urban.

Primele experiențe figurative venețiene sunt legate de arta în mozaic, datorită evident poziției Veneției, moștenitoare a culturii orientale. Din timpul dogelui Domenico Selvo (1070-1084), până în secolul al XIII-lea, San Marco este în permanență un atelier activ al mozaicarilor. Dar artiștii locali intervin între secolul al XIII-lea și secolul al XIV-lea, depărtându-se puțin câte puțin de canoanele bizantine.

Paolo Veneziano (activ între 1310 și 1358) este primul pictor venețian care își semnează operele. Încă influențate de inspirația orientală, acestea nu ignoră totuși pictura de pe continent, mai ales *Încoronarea Fecioarei* sau *Madona* (1352, la Luvru).

Moștenitorul cel mai direct al lui Paolo este Lorenzo Veneziano care pictează între 1356 și 1379 și care se desprinde mai clar decât maestrul său de canoanele orientale, cu el afirmându-se goticul în pictură. Între secolele

¹ tehnică decorativă specifică arhitecturii care constă în fixarea pe un perete a unor bucăți de material (în cazul de față marmură) asamblate după un model prestabilit (N.tr.)

al XIV-lea și al XV-lea, Jacobello del Fiore (1370-1439) se arată sensibil la grația modelului sienez. Atunci când Gentile da Fabriano și Pisanello sunt chemați la Veneția la începutul secolului al XV-lea pentru a decora sala Marelui Consiliu la Palatul dogilor, găsesc un teren favorabil muncii lor. Sub îndrumarea primului se formează, printre alții, Jacopo Bellini.

Două familii domină pictura venețiană din Quattrocento¹: Vivarini și Bellini. Antonio Vivarini (1420-în jur de 1484) rămâne foarte atașat goticului flamboiant, dar definește un spațiu concret și aplică timid perspectiva. Fiul său, Alvise (în jur de 1445-1505) se detașează de tradiție pentru a-i urma pe noii maeștri, familia Bellini.

Jacopo Bellini (în jur de 1400-1470) este capul de listă al unei familii de pictori care domină întreaga a doua jumătate a Quattrocento-ului venețian. Conduce atelierul cel mai important al orașului unde se formează fiii săi, Gentile și Giovanni. Călătoriile sale la Florența, la Ferrara și la Padova, chiar întâlnirile de la Veneția îi permit să intre în contact cu toate curente de expresie ale epocii.

La moartea sa, Gentile (în jur de 1429-1507) și Giovanni (în jur de 1430-1516) se asociază pentru a conduce atelierul familial. Primul își asumă responsabilitatea comenzilor importante provenind de la marile confrerii (*Scuole Grandi*). Pictor oficial al Republicii, este un portretist de excepție (portretele dogelui Francesco Foscari și al sultanului Mehmed al II-lea). Este maestrul picturii narrative prin *Miracolele Sfintei Cruci* și *Istoriile Sfântului Marcu*, care trimit la dublul aspect - oriental și occidental - al Veneției și celebrează spațiul urban ca și istoria și instituțiile acesteia.

¹ termen italian ce desemnează secolul al XV-lea (N.tr.)

Giovanni Bellini este în esență pictorul unui număr restrâns de teme (*Fecioare* și *Crucificări*) care frappează prin precizia penelului și aspectul difuz al luminii. Treptat, Giovanni începe să se inspire din spectacolul naturii, nu al cetății lagunelor, ci al continentului cu orașele și mediul său rural (*Transfigurare*, *Sfântul Francisc în extaz*).

Dotat cu o personalitate bogată și complexă, Carpaccio (în jur de 1460-1525 sau 1526) își începe cu adevărat cariera cu ciclul *Legenda sfintei Ursula*, comandată de familia Loredan. Bretania, patria sfintei, Anglia, patria logodnicului ei, sunt transpuse într-o Veneție a fanteziei, jumătate gotică, jumătate renașcentistă. Începând cu 1496, intervine alături de Giovanni Bellini în realizarea ciclului *Miracolelor Crucii*; el celebrează aici în puternice detalii prosperitatea și cosmopolitismul orașului său. Dar trebuie să acordăm un loc aparte misteriosului tablou *Două Curtezane* (către 1510) despre care nu știm dacă reprezintă două prostituate sau două doamne din aristocrație. Cu Carpaccio se încheie un mare moment al picturii venețiene. Chiar dacă biografic aparține secolului al XV-lea, Giorgione aparține prin arta sa mai mult Cinquecento-ului¹, despre care vom vorbi mai încolo.

Tabloul lui Gentile Bellini intitulat *Procesiunea Sfântului Marcu* dă o imagine foarte detaliată a sărbătorilor și a bucuriilor nenumărate care reprezintă cultura colectivă a venețienilor. Vedem defilând în fața bazilicii, sub ochii magistraților și ai mulțimii, confrerii, parohii și ordine religioase, mii de bărbați și tineri îmbrăcați conform stării lor.

Spectacolul este, fără îndoială, comparabil cu alte ceremonii religioase, mai ales cele în onoarea sfântului protector al Republicii, cu ocazia comemorării martiriului său, a transferării moaștelor de la Alexandria la Veneția, a

¹ cuvânt italian ce desemnează secolul al XVI-lea (N.tr.)

apariției sale, a sfințirii bazilicii.

Numeroase sunt și sărbătorile publice, căsătoria între doge și mare, paradele militare, precum cea condusă de condottierul Bartolomeo Colleoni în piața San Marco în 1458; recepțiile solemne ale principilor străini, precum cea a lui Frederic al III-lea în 1452 „triumf atât de măreț - scrie cronicarul Dolfin - că nici o pană nu poate să-l descrie și care a depășit triumfurile romane”.

Mai populare sunt *vânătoarea taurului pe Calli; forțele lui Hercule*, piramide umane ridicate în piețe sau pe corăbii; *războaiele pumnilor* opunând pe un pod grupuri care se năpustesc unul asupra celuilalt. Pentru a nu mai vorbi de carnaval, care durează de la Sfântul Ștefan până în ajunul postului Paștelui, amestecând bogați și săraci și dând loc unor manifestări de bucurie dar și de violență, pe care îl aprovizionează și îl pregătește activa corporație a fabricanților de măști.

În sfârșit, inițiativa privată nu lipsește în această festivitate tipică a culturii venețiene. Astfel, companiile numite *della Calza* formate din tineri patricieni ce pot fi recunoscuți după deviza pe care o poartă pe încălțări (*calze*) și pe spatele pălăriei, organizează sărbători și vor pune în scenă comedii în secolul al XV-lea.

CAPITOLUL IV

SPLENDOARE ȘI DECADENȚĂ **(SECOLELE AL XVI-LEA — AL XVIII-LEA)**

Vicisitudinile domeniului terestru (secolul al XVI-lea)

Perioada dintre 1492-1494 marchează o turnură decisivă în istoria lumii, a Italiei și a Veneției. Anul 1492, cu descoperirea Lumii Noi, are consecințe pe termen mediu asupra economiei planetare; anul 1494 și campania lui Carol al VIII-lea în Italia inaugurează o lungă serie de conflicte, care transformă Italia, din subiectul activ care era, în obiect pasiv al politicii europene, în teatru de operații unde se înfruntă puternice state naționale, precum Franța și Spania. Aceasta din urmă sfârșește prin a învinge și a-și impune dominația asupra ansamblului de state regionale italiene.

Singură Veneția rămâne neschimbată și deplin independentă. „Niciodată poate istoria nu a oferit un exemplu atât de pasionant ca acela al Veneției între sfârșitul secolului al XV-lea și începutul secolului al XVI-lea. Este extraordinara voință de rezistență a unei puteri tipice pentru un trecut de acum înainte revolut, care încearcă cu disperare să meargă împotriva timpului și își folosește în acest scop toate forțele. Ea câștigă pariul, care poate părea pierdut la

Început, pentru a-și continua existența anacronică până la sfârșitul secolului al XVIII-lea” (R. Romano).

Pătrunderea lui Carol al VIII-lea în Italia și marșul său victorios până la Napoli, aproape o paradă militară, nu afectează direct Republica. Tătonați în octombrie 1494 de Comyns, venețienii îi par acestuia mai degrabă dispuși să-l *ajute* pe suveranul său decât să îl *incomodeze*. De fapt, ei se străduiesc să rămână neutri, de teama de a nu-și pierde pozițiile din Mediterana, în cazul în care cruciada proiectată de regele Franței ar fi un eșec și de teamă că în cazul unui succes al acestuia pe continent, ar deveni un vecin prea puternic: „este un lucru periculos de a ne alia cu un atât de mare rege - scrie Domenico Malipiero - care ar deveni grație sprijinului nostru, vecinul nostru”.

În 1495, Republica participă la coaliția încheiată împotriva Franței. La bătălia de la Fornovo, armatele aliate, din care o mare parte a fost furnizată de Veneția, obțin victoria, dar acest fapt nu împiedică întoarcerea în Franța a *barbarilor*. Profitând de situație, venețienii ocupă Brindisi, Trani și Otranto. Se aliază cu Pisa revoltată, pentru a o ajuta să se apere împotriva Florenței, o rivală devenită periculoasă în Mediterana. Luptele se prelungesc până în 1498 fără rezultate decisive.

Cu succesorul lui Carol al VIII-lea, Ludovic al XII-lea, dornic să înceapă la rândul său aventura italiană, Republica semnează în aprilie 1499 tratatul de la Blois. În caz de victorie, regele Franței păstrează ducatul de Milano, asupra căruia emite pretenții, în timp ce venețienii au promis Cremona și teritoriile situate la est de Adda până la confluența cu Padul. În septembrie, venețienii cuceresc Cremona și fac cunoscut lumii o victorie care le întărește în continuare *reputația*. Acum se manifestă din

plin ceea ce Machiavelli numește *furia lor dominatoare*, căci ei ocupă curând Faenza, Rimini și Fano în Romagna profitând de prăbușirea lui Cesare Borgia survenită imediat după moartea tatălui său, papa Alexandru al VI-lea.

Din cauză că au refuzat lui Maximilian de Austria dreptul de a trece prin teritoriile lor cu ocazia încoronării ca împărat la Roma, venețienii se ciocnesc de acesta, ocupând Gorizia și Triest pe care le păstrează printr-o pace semnată în iunie 1508. Imperiul terestru venețian nu fusese niciodată atât de vast.

Succesorul lui Alexandru al VI-lea pe tronul Sfântului Petru, Iuliu al II-lea, *teribilul papă*, pretinde Veneției retrocedarea Romagnei, pământ al Bisericii, și dorește pe de altă parte să reducă pretențiile Serenissimei asupra clerului venețian (dijme, numirea episcopilor). Încheiată la 10 decembrie 1508 între Franța, imperiu, Spania, Florența și Ferrara, liga de la Cambrai (la care Iuliu al II-lea aderă în martie 1509) urmărește descompunerea imperiului continental venețian. La aflarea acestei vești, dogele Leonardo Loredan declară în fața Marelui Consiliu că, în caz de înfrângere, „am pierde un stat minunat, nu am mai avea Marele Consiliu și nu am mai fi un oraș liber”. El face apel la uniunea tuturor. La 27 aprilie 1509, Iuliu al II-lea aruncă interdictul asupra Republicii care are valabilitate asupra tuturor teritoriilor acesteia.

Dar, la 14 mai 1509 trupele venețiene sunt zdrobite la Agnadello din cauza disensiunilor intervenite între cei doi condottieri care le conduc. La aflarea știrii dezastrului, scrie Sanudo, „toți au rămas încremeniți și în mare durere”; „toți plângeau, nu se vedea țipenie de om, conducătorii Colegiului erau pierduți și, chiar mai rău, dogele nostru rămânea amuțit și stătea mânănit și ca mort”; „Veneția trăiește dezolarea în lacrimi și în durere” va

spune un cântec francez evocând nenorocirile Serenissimei unde sosesc în plus mii de refugiați.

Foarte repede Verona, Vicenza, Padova se supun comisarilor imperiali; regele Neapolelui recucerește porturile Apuliei; ducele Ferrarei ocupă din nou Rovigo, Monselice și Polesino; legatul papal reintră în posesia orașelor din Romagna. Rezistă doar Treviso și Friuli. Coaliția ajunge foarte aproape de lagună. Și Veneția sfârșește prin a se supune exigențelor lui Iuliu al II-lea la 24 februarie 1510.

La 5 octombrie 1511, Veneția intră în Sfânta Ligă împotriva Franței dorită de papă, împreună cu Spania și Anglia. Francezii sunt învingători la Ravenna la 11 aprilie 1512, dar pierd totuși Milanul.

Treptat, Republica își recuperează teritoriile grație sprijinului lui Francisc I care, întărit de victoria de la Marignano (septembrie 1515) recucerește Milano și datorită sprijinului dat Republicii de țărani din Terra-Ferma. Acest fapt nu se petrece totuși fără eforturi și mari pierderi, cum o atestă de exemplu necazurile Bresciei; din 1509 până în 1512, orașul este francez; timp de cincisprezece zile în 1512, redevine venețian, apoi este din nou francez din 9 februarie până la 28 octombrie același an. Până în mai 1513, orașul este sub ocupație spaniolă; în iunie, este din nou venețian. Din această lună până în mai 1516, trece din nou sub autoritatea Spaniei înainte de a redeveni venețian.

În 1517, ansamblul domeniului continental revine sub autoritatea Dominantei, dar se pune capăt pretențiilor afișate de Serenisima între sfârșitul secolului al XV-lea și primii ani ai secolului al XVI-lea.

Până în 1529, Veneția rămâne fidelă alianței franceze. Înfrângerea catastrofală suferită de Francisc I

la Pavia la 25 februarie 1525 provoacă, potrivit istoricului Paruta, spaima concetătenilor săi: „Această atât de mare și remarcabilă victorie a spaniolilor a suscitat multe suferințe venețienilor și mari griji (...) deoarece forțele franceze au fost înfrânte și celelalte puteri italiene erau slabe și înspăimântate, ei trebuiau să apere aproape singuri libertatea Italiei împotriva puterii imperiale”.

În mai 1526, Veneția aderă la liga de la Cognac împotriva lui Carol Quintul. Se știe că acesta are câștig de cauză și că trupele sale jefuiesc Roma în 1527 provocând indignarea creștinătății. La Bologna, în decembrie 1529, Republica semnează un compromis cu împăratul. Renunțând la localitățile din Romagna și Apulia pe care le recucerise în 1528, îi lasă lui Carol mână liberă în Italia în schimbul păstrării deplinei independențe.

După 1535, când împăratul devine stăpânul Milanului la moartea ultimului Sforza, Veneția încearcă să se opună hegemoniei spaniole. Și Bernardino Ochino poate declara într-un jurământ pronunțat în 1539, la biserica călugărilor dominicani (*dei Frari*): „Privesc pretutindeni; nu mai există în Italia fortăreață sau oraș care să nu fie zdruncinată; doar acest oraș stă încă în picioare”.

Pe durata celei de-a doua jumătăți a secolului al XVI-lea după ce Filip al II-lea a succedat tatălui său la conducerea Spaniei, Neapolelui, Milanului, provinciei Franche-Comté și Țărilor de Jos, Veneția rămâne neutră în războiul care opune din nou Spania și Franța. Conflictul se încheie în 1559 prin tratatul de la Cateau-Cambrésis care oferă Italia spaniolilor, cu excepția Veneției și a domeniului său continental, singurele ce rămân libere de orice stăpânire.

Pierderi în Mediterana

Evocând căsătoria dogelui cu marea, Du Bellay scrie: „Acești bătrâni încornorați merg să se căsătorească cu marea căreia îi sunt soți, iar turcul amant”. Din 1538, în *Regretele* sale, poetul francez aruncă o privire ironică asupra Veneției confruntată cu presiunea necredincioșilor și victoriile acestora în Mediterana orientală.

În august 1499 și iunie 1500, flota Serenissimei este înfrântă de turci și nu îi poate împiedica pe aceștia să cucerească Lepanto. În 1502, Girolamo Priuli mărturisește în *Jurnalul* său: „Cetatea Veneției se găsește într-o situație foarte gravă, temându-se că-și va pierde domeniul maritim, de unde provin onoarea și profitul statului”. Pacea cu turcii este semnată în 1503 și Veneția pierde în urma războiului Modon și Coron.

Sub domnia sultanilor Selim I (1512-1520) și Suleyman Magnificul (1520-1566) expansiunea turcă continuă în Siria și în Egipt (1516), la Rhodos (1522) și pe litoralul Maghrebului. Veneția este atacată pe mări în 1537. Dacă citadela de la Corfu rezistă vitejește, Nauplion și Malvasia, pe coasta orientală a Peloponesului, sunt pierdute.

După o lungă înfruntare, Ciprul cade în august 1571. Nicosia și Famagusta sunt jefuite. Ofițerii venețieni și proveditorul Marcantonio Bragadin sunt torturați cu atrocitate și executați.

Emoția creștinătății este generală și este semnat un tratat împotriva necredincioșilor la Roma, în mai 1571, la care participă Veneția, Spania și papalitatea. Aliații se reunesc la Messina în vară sub ordinele lui don Juan de Austria, în fruntea flotei venețiene aflându-se Agostino Barbarigo și Sebastiano Venier. Ei întâlnesc la 7 octombrie flota otomană la Lepanto și obțin asupra acesteia o

strălucită victorie. Necredincioșii pierd mai mult de 200 de nave și 20000 de oameni. Reîntorși acasă, venețienii își celebrează triumful prin mari sărbători și prin ridicarea unor monumente; o procesiune anuală are loc în frunte cu dogele și Senioria la biserica Santa Giustina; are loc mărirea și înfrumusețarea portalului arsenalului; o capelă votivă la biserica San Giovanni e Paolo; picturi în sala votului și în cea a Colegiului din Palatul dogilor.

Cu toate că Paruta exclamă în discursul funebru pronunțat la San Marco în memoria celor căzuți la Lepanto: „ei ne-au învățat prin lupta lor că turcii nu sunt invincibili, cum am crezut-o mai întâi”, victoria creștină este mai mult morală decât strategică. În martie 1573, Veneția semnează cu sultanul o pace care confirmă pierderea Ciprului.

Secolul al XVI-lea se încheie pe malurile lagunei printr-o altă tragedie. În 1575-1577 o puternică epidemie de ciumă a făcut mai mult de 50000 de victime, printre care Tizian. Pentru a răspunde unui legământ, dogele pune, în 1577, prima piatră a bisericii Mântuitorului care, construită după planurile lui Palladio, va fi sfințită în 1592.

Secolul al XVI-lea sau stagnarea economică

Către 1490, Marino Sanudo ne propune un portret încântător al prosperității care domnește pe malurile lagunei: „Toți cumpără și trăiesc ca niște seniori. Dacă, în acest oraș, nu crește nimic găsim totuși de toate în abundență (...), căci vin aici toate mărfurile și din toate orașele și părțile lumii, mai ales alimente (...) Și aceasta pentru că toată lumea este bogată”.

Puțin după aceasta totuși, au loc la Veneția numeroase falimente bancare: al familiei Balbi în 1495 (200000 de ducăți), al lui Alvise Nicheta în 1497 (10000 de ducăți), al

lui Alvise Grimani în 1498 (16000 de ducăți), al lui Andrea Garzoni (150000 de ducăți) și al lui Tommaso Lippomano (120000 de ducăți) în 1499. Dar sunt oare aceste prăbușiri primele semne al unei crize economice venețiene, (întâlnim unele asemănătoare în aceeași epocă în alte locuri ale peninsulei)? Și care sunt cauzele și manifestările acestei crize?

În *Analele* sale Domenico Malipiero înregistrează știrea descoperirii Americii de către Columb: „Flota regelui catolic a găsit o nouă țară și a cucerit-o în numele acestuia (...) Au fost găsite mine de diferite metale. Țara este foarte fertilă, fluviile foarte bogate, în așa măsură încât se pescuiește aur. În țară cresc mirodenii (...) și s-au găsit lemn, aloe și plante aromate”. Puțin mai târziu, Vasco da Gama, ajuns până pe coastele Malabarului aduce la Lisabona, direct pe mare, mirodenii, fără să trebuiască să plătească taxe, nici să treacă prin Egipt sau pe la Veneția. Vestea ajunsă la Veneția în august 1499 despre noua călătorie trezește o vie neliniște. În 1502 este numită o comisie „pentru a evita ca regele Portugaliei să ne ia aurul și argintul, în așa fel încât să ne distrugă comerțul și prosperitatea”; se avansează Senatului ideea de a realiza un canal care să unească Mediterana și Marea Roșie. În 1506 sunt desemnați pentru prima oară *Înțelepții comerțului* (*Savi alla Mercanzia*), însărcinați cu urmărirea îndeaproape a comerțului exterior.

Desigur, călătoria lui Columb nu este fără importanță pentru Lisabona și pentru ascensiunea economică a acesteia, cu atât mai mult cu cât Portugalia este mult mai aproape decât Veneția de Londra și de Hansă. Dar prăbușirile sunt mai puțin grave pentru Veneția decât aceasta o crede și decât au crezut multă vreme istoricii. Pe de o parte, direct prezenți la sursa mirodeniilor, negustorii

portughezi introduc mari cantități pe piață și fac să se prăbușească prețurile. Ei nu reușesc să vândă tot și se arată incapabili să administreze o piață pe care venețienii au o mai mare experiență. Pe de altă parte, noii concurenți ai Serenissimei nu au acces la alte produse (mătase, bumbac, covoare, mărgean) care rămân disponibile în Levantul mediteraneean. Importurile provenind din această regiune sunt reluate după 1520 și ajung să se dubleze către 1560.

În 1532, pornește ultimul convoi al galerelor venețiene către Aigues-Mortes și Londra, iar în 1569 ultimul convoi către Alexandria. Pe scurt, bine stabilită până la sfârșitul secolului al XV-lea, funcția de distribuție a Veneției tinde să se reducă pe parcursul veacului următor.

Situația este diferită pentru comerțul continental, după cum o arată în 1508 inaugurarea noului *Fondaco dei Tedeschi*, reconstruit după incendiul primului intervenit cu puțin timp înainte. În 1509, negustorii de pe continent „vin să cumpere la Veneția, căci în altă parte nu se găsea nimic (...) Dacă doreau mirodenii și să se aprovizioneze cu alte bunuri necesare, ei erau obligați să vină aici”.

Se știe că Veneția nu se ocupă doar de schimburile internaționale, ea transformă în același timp materii prime în produse finite: orfevrărie, sticlărie, oglinzi, dantelă, piei tăbăcite, țesături de aur și argint. Admirată de toți călătorii străini, *Merceria*, strada comercială a orașului, este ca o vitrină pe care o aprovizionează din plin această producție.

Luând distanță față de mare, capitalismul venețian se reconvertește în industria lânii. În 1523, Veneția produce 4413 bucăți de postav; în 1532, 6336; în 1550, 11558; 28729 în 1602.

În sfârșit, pe malurile lagunei se implantează o nouă industrie, absolut modernă, a imprimeriei, asupra căreia vom reveni datorită importanței sale culturale. În secolul al XVI-lea, orașul numără vreo cincizeci de editori-tipografi. Fiecare dintre aceștia publică cam douăzeci de ediții, iar dintre aceștia vreo doisprezece pun în vânzare mai mult de patruzeci de titluri, sunt de trei ori mai multe ca la Florența, Milano și Roma luate împreună.

Am amintit prăbușirea unor bănci la sfârșitul secolului al XV-lea. Dar finanțele Republicii nu stau deloc mai bine. Așa cum scrie Martino Merlini „nu găsim argint, căci totul a fost dus la trezorerie; același lucru este valabil pentru aur; niciodată acest oraș nu a fost atât de sărac ca acum”. Motivul este că războiul împotriva forțelor coalizate la Cambrai a costat tezaurul venețian mai mult de un milion de ducăți. De altfel, dacă flota militară numără 125 de unități în 1504, ea reunește 155, patruzeci de ani mai târziu.

Îngreunarea răspunderilor statului a impus conducerea o reorganizare a fiscalității care vizează și acum mai mult impozitele directe și mai puțin taxele pe mărfuri. În 1524 sunt creați proveditori ai băncilor (*Proveditori ai banchi*) însărcinați cu controlul funcționării acestora. În a doua jumătate a secolului al XVI-lea, „ideea de buget prinde contur” (Thiriet). În 1571, Republica are încă venituri importante: 700000 de ducăți pentru Dominantă, 800000 pentru Terra-Ferma, 500000 pentru colonii. Dar se constată că de acum înainte acestea din urmă abia acoperă cheltuielile, în timp ce domeniul continental devine prima resursă a Veneției. Este, de fapt, un fel de întoarcere la continent a Veneției (și în alte părți în Peninsula Italică) la care asistăm în secolul al XVI-lea. Numărând 2670000 de locuitori în 1586, domeniul terestru este bine populat:

Verona are 52000 de locuitori, Brescia 43000, Padova 34000. Piață a producției venețiene, domeniul continental beneficiază de investiții crescute de capital din partea Dominantei. Pământul oferă siguranță, rentabilitate și prestigiu. Începând cu sfârșitul secolului, asistăm la primele vânzări de bunuri ale Comunei și la constituirea societăților destinate ameliorării și exploatarei raționale a pământului. Patricienii construiesc vile și castele pe malurile Brentei, dar și în apropiere de Vicenza sau de Verona și în regiunea Treviso. La începutul secolului al XVII-lea procentul de pământuri deținute de venețieni pe teritoriul Padovei este de 38%; de 27% la Rovigo și 18% la Treviso. „Mentalitatea clasei conducătoare, care fusese cea a negustorilor, devine pe nesimțite cea a marilor proprietari funciari: o manieră cu totul diferită de a socoti și gândi” (M. Aymard). La acest sfârșit de secol, cu o economie în stagnare, apare „oboseala spiritelor, incapacitatea de a accepta situații noi și de a se adapta acestora” (Romano).

Secolul al XVI-lea: avântul literar

Am văzut în capitolul precedent că istoriografia avea o funcție particulară în Veneția secolului al XV-lea, constând în a justifica acțiunile Republicii și a proclama legitimitatea acesteia. După războiul de la Cambrai, această orientare se accentuează, căci, alături de jurnale și memorii private (precum cele ale lui Sanudo, căruia Senatul îi deschide de altminteri accesul la arhivele publice) se dezvoltă și o istoriografie oficială, destinată construirii mitului Veneției de către ea însăși. Aristocrat format la Padova, ambasador la Madrid și în Franța, Andrea Navagero (1483-1529) este însărcinat să compună în latină, într-un *stil autentic*,

elocvent și înflorit o Istorie a Veneției deoarece - conform declarației explicate a Senatului - „reputația este unul dintre principalele fundamente ale statului”. În 1530 îi succede un scriitor prestigios, Pietro Bembo, numit de către Cei Zece istoric al Republicii în scopul „de a nu neglija gloria și onoarea statului nostru”. Opera sa este remarcabilă din trei motive: folosirea unor surse diverse, atenția acordată marilor descoperiri geografice și faptul că Bembo își traduce lucrarea în limba vorbită pentru un public larg.

Între 1449-1450, Lauro Quirini scrie *De republica*; după 1531, Gasparo Contarini publică *De magistratibus et respublica Venetorum*¹. Aceste două tratate politice sunt exemplare pentru voința clasei dominante de a teoretiza și justifica instituțiile republicane și propria practică de guvernare. Astfel, patricianul Contarini oferă asupra patriei sale viziunea ideală a unui stat care știe să unească armonios și durabil cele trei forme pure ale monarhiei, aristocrației și democrației; viziunea unui stat care știuse deci să traducă utopia politică în realitate.

Amintit mai sus, Pietro Bembo (1470-1547), alt patrician format de către marii umaniști, publică în 1505 lucrarea *Asolani*, un dialog în limba vorbită, proză și versuri, despre dragoste, temă de inspirație neoplatoniciană, pe atunci la modă. *Rimele* (1530) sunt inspirate de stilul lui Petrarca ca și marea parte a poeziei lirice a timpului. Celebritatea îi este adusă atât la Veneția cât și în întreaga Italie de *Prose della volgar lingua* (1525). El dezvoltă aici teoria unei limbi literare naționale, de înalt nivel formal, întemeiată pe modelul Dante-Petrarca-Boccaccio, dar deschisă și către o oarecare modernitate. Bembo întreține strânse relații cu intelectualii timpului său dar și cu editorii venețieni. În 1469, Senatul acordă pentru prima dată un privilegiu unui tipograf (venit

¹ *Despre magistraturile și republica venețienilor* (Lat.) (N.tr.)

din Germania) pentru că - o spune în document - „o asemenea invenție (tipografia) total necunoscută în trecut, este specifică epocii noastre și trebuie cultivată și dezvoltată”. În secolul al XVI-lea, Veneția devine unul dintre cele mai mari centre editoriale din Europa.

Cel mai faimos protagonist al acestui succes este Aldo Manuzio (1450-1515). Dotat cu o solidă cultură umanistă, el se instalează la Veneția în 1488, învață noua meserie și își întemeiază curând propria tipografie și editură. Foarte atașat calității formale și filologice a cărților sale, foarte deschis din punct de vedere cultural, fondator al unei Academii unde sunt discutate lucrările destinate tiparului, el îi editează pe clasicii greci și latini, pe marii autori italieni, dar și pe contemporani. Între 1507 și 1509, printre prieteni și colaboratorii săi se numără Erasmus, care publică la editura lui traduceri din Euripide și propria lucrare *Adagii*.

Între 1536 și 1606 casa Giolito înscrie în catalogul său aproape 290 de autori și produce 1019 ediții. Primii mari producători moderni de carte, familia Giolito inventează colecțiile, publicitatea și fac un loc important și semnificativ literaturii dramatice și tratatelor (un gen tipic secolului al XVI-lea).

Editurile venețiene susțin poezia lirică pe care o difuzează adesea în culegeri de autori diferiți cu scopul de a răspunde gusturilor eclectice ale cititorilor. Printre poeții venețieni se distinge Gaspara Stampa (1523-1554), dotat cu o bună formație intelectuală și muzicală, care părăsește Padova pentru Veneția, în 1531, unde duce, fără îndoială, viața unei *respectabile curtezane* care își găsește clientela în rândul personajelor de rang înalt. *Rimele* sale sunt una din mărturiile cele mai delicate pentru sensibilitatea feminină a timpului, timp în care femeile scriitor nu

sunt rare (precum Veronica Franco, altă poetă curtezană a Veneției pe care Montaigne o va întâlni și admira).

Legate de politica editorială a tipografilor sunt știrile, care cunosc un succes considerabil în Italia în Cinquecento. Marcate de influența inevitabilă a lui Boccaccio, la Veneția știrile se referă la un larg orizont geografic și la aventuri neobișnuite. Parabosco (1529-1557) încredințează grija de a povesti știrile sale unor intelectuali venețieni sau care locuiau la Veneția, cu ocazia celor trei zile pe care le petrece în lagună. Aceeași lume maritimă, umanistă (și, în plus, carnavalescă) oferă cadrul pentru *Piacevoli Notti* (în jur de 1550) scrise de Straparola.

Atras la Veneția de libertatea de exprimare pe care o asigură și de piața editorială, toscanul Aretino sosește în oraș în 1527 și rămâne aici până la moarte (1556). Supranumit pe bună dreptate *biciul principilor*, acest poligraf se servește cu abilitate de diatribă, de insinuare, de elogiul și de critică, pe scurt de șantaj, pentru a obține favorurile conducătorilor din întreaga Europă. Înțelegând resusele oferite de tipografie ca mijloc modern de comunicare, multiplică opere de tot felul și creează o nouă literatură de actualitate, fără a neglija alte genuri promițătoare: teatrul, hagiografia și pornografia prin lucrarea *Ragionamenti*, dialog între prostituate.

Introdusă la începutul secolului al XVI-lea, la Veneția, de *Compagnie della Calza* (amintită în capitolul precedent) comedia - reinventată de italieni - cunoaște un deosebit succes pe malurile lagunei. În afara lucrărilor după model *popular* sunt reprezentate mai întâi piese importate din peninsulă (precum *Mătrăguna* lui Machiavelli). Cel mai important autor local de comedii, protejat al patricianului Alvise Cornaro, este padovanul Angelo Beolco zis Ruzante (1496-1542). Om de teatru în

deplinul înțeles al termenului, autor, se dovedește a fi foarte prolific. Într-o epocă - spune unul dintre protagoniști - „în care nu vedem decât războaie, ruine, epidemii și foamete” el oferă o reprezentare originală a lumii țărănești, apropiată valorilor naturale. Recurge de altfel la un amestec expresiv de limbi, literară și dialectală (bergamasca, padovana, venețiana).

Databilă din jurul lui 1536, *Venexiana* (sau *Comedie a doamnelor din Veneția*), datorată unui anonim, probabil om de teatru, are drept cadru de desfășurare Veneția (casele, *calli*, canalele, micile meserii) și pune în scenă un episod *istoric*, lupta dintre două femei senzuale pentru a obține favorurile unui tânăr bărbat.

Producția teatrală din Cinquecento-ul venețian se încheie cu Andrea Calmo (1510-1571) și el autor-actor care scrie șase comedii în proză în care regăsim amestecul de limbi deja amintit. Comediograf de tranziție, Calmo se orientează către farsă și anunță viitoarea *commedia dell'arte*¹.

Apogeul artistic al secolului al XVI-lea

Arhitectura și urbanismul cunosc în secolul al XVI-lea, la Veneția, două momente importante, între 1527-1560 și între 1560-1580. Numit în 1529 director al lucrărilor urbane, Jacopo Sansovino este protagonistul primei perioade în timp ce, succesorul său, Andrea Palladio, o domină pe cea de a doua.

Ales doge în 1523, Andrea Gritti vrea să facă din Veneția o nouă Romă. Ilustrarea acestui mesaj este complexul politic și religios San Marco. Unicul oraș important

¹ formă teatrală apărută în Italia, care ulterior a avut o influență considerabilă asupra teatrului din diferite țări (N.tr.)

al Italiei lipsit de un trecut roman, Veneția produce un nou clasicism. După jefuirea Romei în 1527, Veneția primește artiști precum Sansovino și Sanmicheli. De origine florentină, dar format la Roma, Sansovino (1486-1570) domină timp de mai mult de patruzeci de ani arhitectura venețiană. El termină *Procuratie vecchie*, restaurează basilica și clopotnița acesteia, construiește Monetăria (*Zecca*), *Loggetta* și biblioteca Sfântului Marcu (*Libreria*) și transformă *Piazzetta* într-un spațiu unitar mărginit pe cele două laturi de galerii.

Numit, în 1535, inginer al lagunei și al fortificațiilor, Michele Sanmicheli (1484-1559) construiește palatul Grimani pe Marele Canal și un palat sobru și sever pentru Corner de San Polo.

Arhitect al Republicii în 1570, Palladio (1508-1580) lucrează pentru o clientelă de patricieni bogați și concepe pentru aceasta minunate vile de țară, mai ales pe malurile Brentei, ale căror fațade imită templele clasice. La Veneția realizează biserica San Giorgio Maggiore și cea a Mântuitorului, unde reușește să armonizeze structura templului antic cu cele trei nave ale bisericii creștine. Reprezentant suprem al neoclasicismului european până în secolul al XVIII-lea, Palladio este singurul arhitect care a știut să adapteze antichitatea la formele de viață contemporană.

Antonio da Ponte (1512-1597) și Vincenzo Scamozzi (1552-1616) sunt continuatorii mai modești ai lui Sansovino și Palladio. Primul este autorul podului de la Rialto, al doilea sfârșește construcția la *Libreria* și construiește *Procuratie nuove*, pe latura de sud a pieții San Marco.

Secolul al XVI-lea cunoaște trîmful picturii venețiene în primul rând prin Giorgione, Lotto, Tizian și Veronese. Giorgione (1477/1478 - 1510) este primul pictor *umanist* al Veneției. El lucrează pentru particulari pentru care

creează *Furtuna*, *Trei filosofi*, *Venus adormită*, teme platoniciene și hermetice. Prin pictura sa, opera de artă devine un text încărcat de sens, accesibil doar unui cerc restrâns de inițiați.

Lorenzo Lotto (în jur de 1480 - 1506) exprimă în opera sa o concepție melancolică despre viață și inventează un nou spațiu mental și psihologic. La Veneția, el lasă un *Portret de bărbat tânăr*, o patetică *Glorie a Sfântului Nicolae* (Carmine), *Caritatea Sfântului Anton* (San Giovanni e Paolo).

Dar în mod cert, Tizian (app. 1490 - 1576) este acela care ilustrează cel mai bine pictura venețiană pe durata primelor trei sferturi ale secolului al XVI-lea. Lunga sa activitate este marcată printr-o evoluție foarte complexă. Mai întâi o perioadă *clasică* pe durata căreia execută o mare suită mitologică pentru Alfonso d'Este, *Retablul Pesaro* (la Frari), *Înfățișarea Mariei la templu* (Academie), *Venus din Urbino* ca și numeroase portrete (al lui Carol Quintul, al lui Francisc I etc.). Apoi Tizian trece într-o etapă *manieristă* între 1538 și 1551, marcată de un stil emfatic, acela al picturilor realizate pentru plafonul bisericii Santo Spirito în Isola și al portretului ecvestru al lui Carol Quintul, care îl numește cavaler. În 1551, Tizian se stabilește definitiv la Veneția și creează aici opere dramatice de o puternică spiritualitate: *Martiriul Sfântului Laurențiu* de la biserica iezuiților, *Buna Vestire* de la San Salvador. În aceste tablouri sunt exprimate suferințe, pasiuni, atmosferă sumbră, ireală și violentă.

Paolo Veronese (1528-1588) pictează pentru marea sală a Consiliului celor Zece pânze alegorice și mitologice care se încheie cu tablourile din sala Collegiului și cu *Triumful Veneției* din sala Marelui Consiliu, puneri în scenă spectaculoase ale unor evenimente în care se

unesc istoria și mitul. Veronese lucrează și pentru biserici, precum cea a Sfântului Sebastian. Veneția este plină de operele sale. Pictează în 1573 o *Cină* care îi atrage fulgerele Inchiziției, căci alături protagoniștilor tradiționali o lume de personaje stranii (pitici, bufoni, bețivi), drept urmare trebuind să-și *retrogradeze* tabloul sub titlul *Cină la Levi*.

Tintoretto (1518-1594) este pictorul venețian prin excelență, exaltând în opera sa pietatea și puterea civilă. *Cina* de la San Marcuola frapează prin contrastul umbră-lumină și ritmul personajelor. *Miracolul sclavului eliberat* este cu desăvârșire manierist ca și *San Rocco*, de o mare intensitate dramatică. Pe parcursul ultimilor săi ani de viață, Tintoretto este însărcinat cu numeroase comenzi publice pentru palatul ducal (precum imensul *Paradis* pe peretele sălii Marelui Consiliu). Realizează pânze de amploare pentru San Giorgio Maggiore, cu accente uneori vizionare, altele dureroase, după ce decorase în întregime *Scuola Grande* de la San Rocco.

Muzica la Veneția în secolul al XVI-lea

Deja amintit pentru avântul pe care îl aduce urbanismului venețian, dogele Andrea Gritti merită evidențiat pentru intervenția pe lângă procuratorii de la San Marco în scopul angajării flamandului Adrian Willaert ca maestru al capelei bazilicii. Din 1527 și până la moartea sa în 1562, Willaert își îndeplinește funcțiile cu prestigiu. El excelează în madrigal.

La școala sa se formează Andrea Gabrieli, Zarlino și Parabosco. Primul trăind între 1510-1586, organist la San Marco din 1564 până la moarte, creează muzică sacră și profană. Nepotul său, Giovanni (app. 1567-1612) care îi

succede, este fără îndoială cel mai mare reprezentant al școlii muzicale venețiene care duce la maturitate idealurile polifonice ale Renașterii.

Zarlino (1517-1590), maestru al capelei San Marco, este cunoscut mai ales ca teoretician. Predecesorul său, Girolamo Parabosco (despre care am văzut că a fost și povestitor) este autorul unor madrigale de succes. Prieten al lui Aretino și al lui Tizian, el reprezintă bine armoniosul echilibru atins de cultura venețiană în secolul al XVI-lea.

Secolul al XVII-lea sau declinul

Secolul lui Ludovic al XIV-lea, marele secol al Franței, este pentru Italia întreagă un secol de aservire politică și de decădere economică. În continuare, vom încerca să explicăm ce înseamnă acest secol pentru Veneția, problemă care constituie încă un obiect de controversă.

Original din împrejurimile Anconeii, funcționar pontifical, Traiano Boccalini, adversar declarat al înțelegerii între papalitate și Spania, se refugiază în 1612 la Veneția, unde publică scrieri satirice care nu ar fi putut fi tipărite în altă parte în Italia. El proclamă: „Ce se poate compara cu Veneția, centru comercial celebru al lumii întregi, oraș care liniștește curiozitatea și privirea (...), loc de ședere asigurat pentru cei constrânși să-și abandoneze patria pentru a scăpa de furia principilor?”

Această judecată este împărtășită la începutul secolului al XVII-lea și de alți intelectuali, oaspeți ai cetății lagunelor. Ceea ce nu înseamnă totuși că aceasta este un centru al ereziei. Scriitorul politic piemontez Botero constată, în 1605, că „nu există loc unde bisericile și jurămintele să fie mai frecvente, oamenii bisericii mai respectați, cultul divin celebrat mai cu demnitate, zilele de

sărbătoare mai strălucitor sanctificate”. Dar, dacă Veneția nu pune în cauză supunerea sa față de doctrina Romei, ea ține să-și păstreze drepturile de jurisdicție asupra clerului. Astfel, un conflict izbucnește între ea și papalitate, *războiul interdictului* care trezește interesul întregii Europe. Apărător inflexibil al autorității sale, Paul al V-lea își proclamă în 1605 voința de a supune capacitățile noului patriarh desemnat de Senat la examenul Romei. În același an, Cei Zece iau măsuri severe împotriva a doi clerici venețieni vinovați de grave delikte și refuză să îi predea autorităților ecleziastice. În urma acestei situații, papa lansează interdictul asupra Republicii. Aceasta ripostează în mai 1606, declarând acțiunea papală nulă și neavenită și ordonând preoților să continue să celebreze slujbele. Mai curând decât să asculte, anumite ordine, precum cel al iezuiților - preferă să părăsească orașul.

„Protestul” Serenissimei este inspirat de Paolo Sarpi, membru al ordinului monahal al slujitorilor Fecioarei Maria (*ordo Servorum Mariae*), numit în ianuarie 1606 expert al Republicii în probleme religioase. El este cel care, din partea venețiană, susține poziția conform căreia „principii prin legea divină, pe care nici o putere umană nu o poate schimba, au autoritatea de a legifera în cadrul jurisdicției lor”. Din partea Romei este apărată teoria puterii absolute a papei, care doar delegea statelor puterea temporară pe care o poate retrage ulterior. „Războiul declarațiilor” provoacă furie între cele două capitale.

În Europa nimeni nu dorește totuși să se ajungă la un conflict armat. Este negociat un compromis la inițiativa Franței de către cardinalul Joyeuse. Veneția nu renunță formal la prerogativele sale. Interdictul său nu va mai fi pronunțat niciodată asupra unui stat. Această manifestare venețiană de independență va fi „cântecul de lebadă al

Republicii” (Benzoni). În orice caz, această atitudine i-a atras admirația a numeroși gânditori politici și intelectuali ai timpului ca și violenta ostilitate a partizanilor papei. Dar neortodocșii au trebuit, în timp, să părăsească orașul.

Pe plan terestru, Serenissima întâlnește numeroase dificultăți pe durata primei jumătăți a secolului al XVII-lea, trebuind să-și asigure protecția în fața pretențiilor Habsburgilor. Între 1616-1617 se înfruntă cu austriecii la frontiera Friuli-ului. Epuizant, dar fără mari rezultate, războiul numit *de la Gradisca* se încheie în 1617, datorită medierii spaniole. În 1623, Republica se aliază cu Franța și Savoia împotriva Spaniei pentru a apăra Valtelline, importantă cale de comunicație către Europa centrală. La 8 aprilie 1629, Veneția intră într-o ligă antiimperială cu Franța, papalitatea și Mantova cu ocazia conflictului pentru succesiunea ducatului. Armata venețiană este înfrântă la 25 mai 1630, comandantul ei părăsind cu lașitate lupta. Dincolo de acest episod transpare disproporția dintre armata terestră a Veneției și cea a marilor puteri europene. De la această dată Veneția adoptă din ce în ce mai mult o poziție de neutralitate în Europa.

Cu toate acestea, cea mai gravă problemă pe care au trebuit să o înfrunte venețienii a fost de ordin maritim. În secolul al XVII-lea, războiul de cursă¹ devină o trăsătură fundamentală a vieții Mediteranei, un fel „de mare industrie” (Tenenti). Corsarii musulmani, englezi, olandezi, cavalerii de Malta și uscocii practică pirateria cu ardoare capturând mărfuri și oameni pentru a-i vinde ca sclavi.

Venețienii întâmpină mari dificultăți cu uscocii, slavi de pe țărmul croat, care acționează pe nave ușoare și rapide, susținuți din umbră de Habsburgi. Semnată după războiul de la Gradisca, *Pacea de la Paris* prevedea ca austriecii

¹ formă specifică de război naval ce presupune folosirea corsarilor (N.tr.)

să se angajeze să pună capăt acțiunilor piraterești. Această împrejurare stă ca mărturie a faptului că marina venețiană nu mai acționează cu rigoarea de altă dată; „Veneția nu este capabilă să poarte război” scrie în 1617 un discipol al lui Sarpi.

Judecata nu este greșită, dar este fără îndoială prea pesimistă. O constatăm în legătură cu războaiele împotriva turcilor. Acuzându-i pe venețieni că sunt complici ai cavalerilor de Malta în raidurile întreprinse de aceștia împotriva navelor sale, sultanul începe în 1645 o ofensivă împotriva Cretei. Canea este ocupată. Urmează un conflict de mai mult de douăzeci de ani; bătălii sângeroase în care se disting amirali și generali; o emoție considerabilă din partea statelor creștine, dar ajutoarele oferite au fost sporadice. La 6 septembrie 1669, proveditorul Francesco Morosini trebuie să trateze cu otomanii și să abandoneze insula. Importantă pe plan moral și strategic, această pierdere cântărește mai puțin în plan economic.

Cu ocazia atacului pornit în 1683 de necredincioși împotriva Vienei, Serenissima se aliază cu papalitatea, împăratul și regele Poloniei. Ea recuperează Peloponesul prin mai multe expediții. În ianuarie 1699, pacea de la Carlowitz recunoaște cuceririle venețiene în Moreea, dar trebuie să abandoneze Lepanto și posesia ultimelor Ciclade. Eroica apărare a Candiei și cucerirea Moreei nu repun totuși Republica la nivelul mării istoriei europene.

În politica internă, Veneția dovedește, de asemenea, anumite dificultăți, cum o demonstrează câteva evenimente: numeroase procese împotriva politicienilor acuzați cu îndreptățire sau din greșeală de cooperare cu străinii; o relativă insecuritate publică datorată ucigașilor folosiți de nobili și a unei lipse de rigoare în represiunea polițienească; lupta dusă de patricianul Ranier Zen

împotriva clanului Corner și a conducătorului acestuia dogele Giovanni Corner (ales în 1625), acuzat de a nu fi respectat jurământul ducal. Pe scurt, putem vorbi de o criză socială, de declinul spiritului civic, chiar dacă acesta se manifestă cu ocazia unor momente de tensiune internațională.

Prăbușirea economiei în secolul al XVII-lea

În 1630-1631, ciuma lovește Veneția și face mai mult de 46000 de victime. Acest dezastru contribuie la declinul economic al Republicii, la fel ca și pirateria și imensele cheltuieli de război angajate pe durata secolului.

La sfârșitul veacului al XV-lea, orașul apărea încă lui Niccolò Contarini „mai înfloritor ca niciodată”. În 1597, consulul venețian de la Alep considera că oamenii de afaceri din patria sa își dominau categoric concurenții. În 1610 Senatul respingea propunerea care îi era făcută de a acorda libertate comerțului negustorilor străini. Dar, în luna iulie a aceluiași an, Înțelepții însărcinați cu problemele comerciale raportau că „negoțul și navigația din Occident stagnează în totalitate” iar „cele din Levant sunt firave” ceea ce „reducea la nimic foarte importantul comerț al orașului”.

Aceasta deoarece concurența devine feroce în apele Mediteranei. Francezi, olandezi și englezi pe de o parte, obțin de la vămile turcești importante privilegii fiscale; în secolul al XVII-lea, pe de altă parte, se nasc și se dezvoltă marile companii europene: Compania engleză a Indiilor orientale, Compania olandeză a Indiilor occidentale (1617).

Industria de lux venețiană este în declin din cauza concurenței manufacturilor străine, mai ales franceze, chiar dacă producția proprie păstrează până în secolul al

XVIII-lea un mare prestigiu în Europa. Din cauza Indexului din 1595, 80 de tipografii din 125 trebuie să își închidă porțile, chiar dacă se știe cât de importantă era producția editorială venețiană.

Continuând să neglijeze investițiile maritime, deținătorii de capital se orientează și mai mult către spațiul continental. Exemplar este cazul lui Angelo Bragadin, podestat la Brescia la începutul secolului al XVII-lea, care nu încetează să achiziționeze terenuri și plantații de vie, limitându-și operațiunile comerciale la cumpărarea câtorva baloturi de bumbac și de mătase. Bunurile sale se împart astfel: 30000 de ducați în terenuri; 20000 în imobile în oraș, doar 6000 investiți în Levant.

Cultivat din 1550 la Polesino și în regiunea Veronei, porumbul, plantă *modernă* și de un mare randament, devine la începutul veacului al XVIII-lea alimentul de bază al țăranilor venețieni și ia locul pășunilor și pădurilor.

Statul ia totuși o inițiativă, în 1662 suprimă taxele de intrare asupra mărfurilor. Dar trebuie să renunțe la această măsură în 1684, pentru că se dovedește ineficientă. Pe scurt, ținând cont de concurența porturilor atlantice, a pozițiilor olandezilor, a porturilor mediteraneene franceze și italiene, Veneția dă semne de stagnare. Portul său devine treptat mai degrabă local și regional decât internațional. „Ramurile și vârfurile copacului dau încă flori” notează în 1667 un negustor din Veneția, dar adaugă că „rădăcinile putrezesc de la începutul secolului”.

În concluzie, „Republica păstrează fizionomia atractivă, dar îngustă a unui oraș-stat incapabil, aproape blocat din cauza procedurilor lente și complicate, să înfrunte cu promptitudine problemele cele mai dificile și să realizeze reforme rapide și eficiente” (Benzoni).

Civilizația venețiană în secolul al XVII-lea

Lăudată, cum am văzut, de Boccalini și de alți exilați găzduiți la Veneția, Republica de la începutul secolului este încă un loc de întâlnire ecumenică pentru intelectuali precum Galilei și Giordano Bruno. Dar, eveniment semnificativ, acesta din urmă, invitat la Veneția în 1591 de un patrician, este denunțat de acesta Inchiziției. Supus unui proces, este condamnat la ardere pe rug și executat la Roma în 1600. Academia Anonimilor (1630-1661) - secolul al XVII-lea este veacul în care triumfă academiile - își impune patronajul asupra vieții intelectuale locale. Membrii săi își exersează talentul în toate genurile la modă: poezia lirică, nuvela, operele de devoțiune, biografia etc.

Tradițional la Veneția, filonul istoriografic se perpetuează cu Andrea Morosini (1558-1618) și Niccolo Contarini (1553-1631). Dar operele lor care pun într-o lumină prea crudă discordiile din oraș, nu sunt publicate: Sfântul Oficiu se opune editării primului, Senatul le blochează pe cele ale ultimului.

Punctele forte ale producției literare venețiene în secolul al XVII-lea se situează deci în altă parte, în roman și în teatru. Romanul este cultivat de aproximativ douăsprezece autori, venețieni sau nu, publicați la Veneția. Folosindu-se de resorturile imprevizibilului și extraordinarului, ale eroicului și ale curteniei, operele lor, vândute în ediții ieftine, cunosc o largă difuzare în Italia și în Europa.

La sfârșitul secolului se înregistrează nu mai puțin de 17 teatre publice la Veneția. În șaiszeci de ani, mai mult de 400 de piese sunt reprezentate: *commedia dell'arte*, tragedii și melodrame. Gustul spectacolului este din ce în

ce mai evident odată cu apariția virtuozilor și dezvoltarea mașinărilor.

Arhitectura venețiană a secolului al XVII-lea este dominată de personalitatea lui Longhena (1598-1682), care dă deplina măsură a talentului său în bazilica Mântuirii, monumentul baroc cel mai important al Veneției. Scara amplă pe care se ridică edificiul îl transformă într-un veritabil car triumfal la intrarea în Marele Canal. Longhena este și creatorul unor biserici și palate impozante precum palatul Pesaro, perlă a barocului princiar venețian.

Dintre reprezentanții mai modești ai picturii, pare să se distingă Palma cel Tânăr (1544-1628). Foarte prolific, el exercită o intensă activitate în serviciul bisericilor și al confreriilor și obține importante comenzi din partea statului, precum *Veneția încoronată* în sala Marelui Consiliu.

De fapt, cea mai importantă afirmare a Veneției, în secolul al XVII-lea aparține domeniului muzical. Claudio Monteverdi (1576-1643) se instalează aici în 1613. Maestru al capelei Serenissimei, el se dovedește un compozitor foarte fecund de muzică sacră, consacrându-se în același timp compoziției lirice și madrigalului. În domeniul operei el își impune stilul, lăsând un loc aparte melodiei lirice și exprimării pasiunilor. Opera sa *Încoronarea Popeei* face înconjurul Europei.

Secolul al XVIII-lea sau declinul politic și economic

Sfârșitul - fără glorie - al Republicii în 1797 a întunecat sensibil viziunea care s-a creat asupra Veneției în secolul al XVIII-lea. Este evident că în privința politicii externe acest secol începe trist pentru Serenissima (care nu mai este senină decât în aparență).

Început în 1701 și încheiat abia în 1714, războiul de

sucesiune la tronul Spaniei, provocat de moartea lui Carol al II-lea de Habsburg fără descendenți direcți, angajează Franța lui Ludovic al XIV-lea împotriva Austriei, aliată cu Anglia și Țările de Jos. Rămasă neutră în ciuda presiunilor beligeranților, Veneția nu poate împiedica armatele adverse să-i violeze teritoriul continental și maritim. Cu ocazia semnării tratatelor de la Utrecht și de la Radstadt (care nu ating cu nimic integritatea domeniului venețian) ambasadorul Republicii, în rapoartele sale, proclamă o politică de neutralitate armată, care va funcționa pe toată durata secolului al XVIII-lea. Cu toate acestea, el constată cu perspicacitate că marile puteri nu mai acordă atenție țării sale.

Dar, din cauza ostilității otomanilor, Veneția nu poate păstra această poziție de neutralitate în Levant. La 9 decembrie 1714, turcii îi declară război. Din iunie și până în octombrie în anul următor, aproape în o sută de zile, Egina, Corint, Nauplion, Coron, Modon, Malvasia, cad în mâinile agresorilor, ca și Suda și Spinalunga, în Creta. La începutul lui 1716, rezistența de la Corfu, condusă de mareșalul Schulenberg și de Andrea Pisani, blochează ofensiva turcă. Semnată în iulie 1718, pacea de la Passarovitz sancționează pierderea Moreei de către venețieni, care păstrează unele din pozițiile dobândite în Dalmația în timpul conflictului. De acum, frontierele imperiului venețian sunt definitiv fixate; ciclul multiseclar al ostilităților venețiano-turce se oprește și Veneția cunoaște pacea până la sosirea lui Napoleon.

Sunt lansate doar câteva expediții. Împotriva piraților musulmani și a corsarilor de toate națiile care bântuie mările, între 1765 și 1786. Sunt obținute câteva succese, dar acestea sunt efemere și nu reușesc decât să creeze impresia opiniei publice că flota și statul și-au păstrat vechiul renume.

Dacă neutralitatea sa afișată izolează Republica și o costă scump, această atitudine se datorează faptului că ambasadorii și conducătorii au înțeles că puterile străine - precum Austria - domină de acum înainte în Italia și că neangajarea este singura cale posibilă. Republica se vede redusă la un stat regional.

Pe plan intern, secolul al XVIII-lea se caracterizează la Veneția printr-o paralizie identică. Desigur, sunt propuse proiecte de reformă atât instituționale cât și administrative. În cursul anului 1760, patricianul Angelo Quirini, cititor al lucrărilor filosofilor, atacă puterea inchizitorilor statului, pe care o consideră excesivă. Arestat la 12 august 1761 este trimis în exil la Verona. Cu ocazia unei dezbateri ținute în Marele Consiliu, în care unii nobili mijlocii sau săraci pretind reîntărirea autorității Celor Patruzeci (*Quarantia*) și a avocatului Comunei (*Avogador di Comun*), conservatorii obțin câștig de cauză. Dar este frapant să constatăm că grupările adverse se sprijină toate pe ideea unei întoarceri la tradiție.

Același lucru se întâmplă între 1775 și 1782, când patricienii Giorgio Pisani și Carlo Contarini deplâng deficitul finanțelor publice și accentuarea sărăciei și prezintă un program de restaurare a puterilor Marelui Consiliu, de reducere a prerogativelor Celor Zece și de sprijinire a patricienilor săraci de către stat. În 1779 ei descriu în fața Marelui Consiliu dificultățile economiei venețiene, corupția și ineficiența administrației. Ei obțin numirea unor *corectori* care nu propun decât modeste măsuri de ordin economic și reglementar. La 31 mai 1780, acuzați de a fi conspirat împotriva instituțiilor, Pisani și Contarini sunt exilați unul la Verona, celălalt la Cattaro.

Un immobilism asemănător se manifestă pe tărâm administrativ. Și aici consilierii și experții nu duc lipsă de clarviziune și de proiecte. Dar majoritatea sugestiilor lor,

după ce au fost examinate vreme îndelungată și uneori chiar aprobate, nu sunt puse în practică. Inerția se datorează obstrucțiilor magistraților și a funcționarilor în exercițiu, incertitudinilor și încetinellii unei clase conducătoare în mare parte fosilizată. Pe scurt „bătrânul stat venețian nu era reformabil” (Scarabello), căci era imposibilă concilierea menținerii vechilor instituții cu reformele care le-ar fi pus inevitabil în pericol. În afară de aceasta, nu exista posibilitatea unei alternanțe politice, din cauza absenței unei burghezii suficient de puternice, omogene și pregătită ideologic și politic.

Nici în domeniul economic, situația nu este mai strălucită. La sfârșitul secolului, volumul general al comerțului rămâne destul de ridicat (20 de milioane de ducați), dar cel al comerțului francez se triplează între 1770 și 1790. Portul Veneției, concurat de Livorno, Genova, Trieste și Fiume decade la nivelul unuia regional care își aprovizionează doar propriul teritoriu. Desigur, sunt luate unele măsuri: crearea unor noi magistraturi, construcția unor nave mari, puternic înarmate și echipate, reforme (eșuate) ale taxelor și vămilelor etc. Dar, de exemplu, un proiect al Camerei de comerț, după model francez, nu poate fi dus la îndeplinire din cauza opoziției asociațiilor și magistraturilor existente.

În fața concurenței unor state mai populate, mai bogate în materii prime și producând la costuri mai mici, industria venețiană intră în declin. Producția de lână scade, cea de mătase și de pânză nu este decât în creștere relativă; domeniul sticlăriei stagnează; producția de hârtie, cea tipografică și cea editorială pierde în cantitate și în calitate (cu excepția întreprinderii familiei Remondini de Bassano). Doar *turismul* - vom reveni asupra acestuia - progresează.

Totuși, agricultura (fapt paradoxal la Veneția) rămâne

înfloritoare. Deja ridicate în secolul al XVII-lea, investițiile private se mențin în cel următor. Cu toate acestea, după cadastrul din 1740, 49% din pământurile regiunii Padova, 36% din cele ale regiunii Treviso aparțin nobililor și în special patricienilor venețieni. Și în acest caz - spiritele luminate reflectează la reforme posibile; punerea în practică a tehnicilor moderne, dezvoltarea pășunatului, reforma impozitelor. Opoziția între diferite interese conduce la menținerea neschimbată a situației.

Pentru a concluziona asupra acestui aspect, Republica numără în 1790, pe ansamblul teritoriului său, 2860000 de locuitori, din care Veneția nu mai are decât 140000. Este evident faptul că ea nu mai este pe măsura capitalelor europene.

Ultima strălucire culturală

Oraș mijlociu, Veneția atrage către ea în secolul al XVIII-lea, un *turism cultural* considerabil. Cu cafenelele (precum cea a celebrului Florian), concertele, teatrele, casele de jocuri și de rendez-vous, serbările sale (precum foarte lungul și faimosul carnaval) Veneția este capitala europeană a plăcerii.

Domnește aici o oarecare libertate de expresie (cu excepția domeniului politic). Scriitorii sunt numeroși: veronezul Scipione Maffei (1675-1755), Apostolo Zeno (1688-1764), Ippolito Pindemonte (1753-1786), Carlo Gozzi (1730-1808), Carlo Goldoni (1707-1793), padovanol Melchiorre Cesarotti (1730-1808).

Dar Veneția se dovedește incapabilă să păstreze spiritele cele mai vii și mai neliniștite, precum Algarotti, Casanova (1725-1787) care nu scrie de altfel în italiană ci în franceză (limbă pe care o consideră *mai răspândită*) și

nici pe Goldoni care își petrece jumătate din viață departe de lagună, fără a înceta totuși să-și păstreze metalitatea venețiană. Autor de memorii și a unei opere dramatice foarte importante în trei limbi (franceză, italiană și în dialect venețian), el se distanțează de *commedia dell'arte* revenind la teatrul scris (literar). Goldoni exprimă, în piese jucate și astăzi în lumea întreagă, aspirațiile unei etici burgheze și aduce pe scenă un mediu burghez (mai ales prin personajul Pantalone, care nu mai este înfățișat ca un bătrân avar și ramolit, ci ca un negustor realist și de bun simț), dovedind în același timp o adevărată simpatie pentru cei umili și reticențe puternice față de o nobilime trândavă și incapabilă.

La Veneția, ca și în alte părți ale Europei secolului al XVIII-lea asistăm la explozia jurnalismului, de orientare mai întâi erudită și literară și deschis ideilor înnoitoare. *Giornale de'letterati d'Italia* (1710-1740) fondat de Apostolo Zeno, se adresează Republicii literaților italieni. *Giornale d'Italia* (1764-1776) are preocupări științifice și tehnologice. *Gazzetta veneta* (1760) și *Osservatore veneto* (1761), ale lui Gasparo Gozzi se interesează de viața cotidiană.

Zeno, deja amintit și Lorenzo Da Ponte (1749-1838) servesc drept punte între literatură și muzică. Primul este libretist, colaborator cu Scarlatti, Vivaldi și Haendel. Cel de-al doilea compune mai multe librete pentru muzicieni contemporani precum Mozart.

În secolul al XVIII-lea, Veneția este una dintre capitalele muzicii europene prin Vivaldi (1678-1741), Albinoni (1671-1750), Benedetto Marcello (1686-1739), Galuppi (1706-1785) și alții.

Veneția secolului al XVIII-lea are reprezentanți de seamă și în domeniul artei plastice. Unul dintre primii

maeștri din Settecento¹ este portretistul Rosalba Carriera (1675-1757) ale cărui pasteluri inundă curțile italiene și europene. Gianbattista Piazzetta (1683-1754) dă operele sale cele mai elaborate în subiecte populare și în scene rustice. Colaborează cu un editor venețian pentru a-i ilustra pe Bossuet și Tasso. Gianbattista Tiepolo (1696-1770) celebrează religia într-o manieră spectaculoasă și iluzionistă. El creează în palatele și vilele venețiene decoruri impresioniste și exaltă la palatul dogilor mitul supraviețuitor al Veneției. Destinul său este deci de a exalta gloriile unei civilizații în declin, zeificând orașul și pe cele mai bogate familii. Fiu al lui Gianbattista, Giandomenico Tiepolo se orientează, după moartea tatălui său, către opere viguroase, debordând de realism și de subînțelesuri sociale, în care aristocrația este prezentată într-o manieră necruțătoare.

Cu Antonio Canal, zis Canaletto (1697-1768) se afirmă progresiv un alt gen: *veduta*. El înregistrează un succes considerabil în fața unui public internațional de colecționari, mai ales englez. Reprezentarea topografică a cetății pe care o aduce Canaletto are ca pandant, cu Pietro Longhi (1702-1785) și Francesco Guardi (1712-1793) un portret al societății, cu moravurile și viața sa cotidiană, pe scurt un portret surprins în a sa *venezianità*.

Sfârșitul

În rapoartele către guvernul lor, ambasadorii venețieni descriu cu perspicacitate evenimentele Revoluției franceze, știind chiar să o prevadă de la sfârșitul lui 1787. Știrile ajunse la Veneția nu provoacă la început mari nelinești.

În 1791, Republica primește pe teritoriul său pe contele de Provence, frate al lui Ludovic al XVI-lea (și viitor

¹ termen italian pentru secolul al XVIII-lea (N.tr.)

Ludovic al XVIII-lea). Atunci când izbucnește războiul între Franța și Austria, Serenissima refuză să participe la coaliția contrarevoluționară în ciuda presiunilor făcute de la Viena. Spre deosebire de alte state, Republica nu condamnă oficial executarea regelui și acceptă puțin după aceea ca emblemele Republicii franceze să fie aplicate pe zidurile ambasadei Franței.

În 1794, atunci când planează amenințarea unei invazii străine pe teritoriul său, Veneția își declară neutralitatea, fără a lua, cu toate acestea, serioase măsuri militare. Apoi ia cunoștință cu ușurare de sfârșitul terorii. Dar, în 1796, Directoratul atacă energic Serenissima căreia îi reproșează adăpostirea în continuare a contelui de Provence, tolerarea atitudinii antifranceze a presei și a emigranților și acordarea permisiunii trupelor austriece de a trece prin teritoriul său.

Foarte repede se produc ultimii pași înapoi. Contele de Provence este constrâns să părăsească Verona. În aprilie, armatele comandate de Bonaparte le înfrâng pe cele austriece și piemonteze și ocupă Milano și Lombardia. La sfârșitul lunii mai, pătrund în Bergamo, apoi în Trento și Verona (în noiembrie).

La 18 aprilie 1797, la Loeben, austriecii și francezii se pun de acord pentru împărțirea pământurilor venețiene. Austria obține o mare parte din Terra-Ferma, în timp ce Veneția primește în compensație Romagna, Ferrara și Bologna. Revolte „democratice” izbucnesc la Bergamo, la Brescia, la Salò, în timp ce țărani venețieni se răscoală împotriva ocupației franceze. În aprilie Verona se revoltă: aceste *Paști veroneze*¹ îi oferă lui Bonaparte un pretext pentru a interveni. La 26 aprilie trupele sale sunt la Vicenza, pe 28 la Padova, două orașe unde au fost create municipalități.

¹ expresie ce desemnează revolta antifranceză a Veronei (N.tr.)

La 1 mai este declarat războiul împotriva Serenissimei. La Veneția, clasa conducătoare caută toate mijloacele pentru a abandona fără riscuri puterea. La 12 mai, dogele Ludovico Manin și Marele Consiliu demisionează. Este numită o municipalitate recrutată în esență din rândul burgheziei.

Dar, la sfârșitul lui octombrie, sosește la Veneția știrea acordului de la Campoformio între Franța și Austria. Francezii obțin insulele venețiene din Levant. Austria primește Istria, Dalmația, Veneția, ca și teritoriul venețian până la Pad și Adige. La 18 ianuarie 1798 primele detașamente austriece intră în Veneția. Aceasta trece de acum, pentru mai mult de o jumătate de secol, sub dominație străină.

CAPITOLUL V

DE LA PRĂBUȘIRE PÂNĂ ÎN ZILELE NOASTRE

Majoritatea istoricilor Veneției își încheie lucrările cu sfârșitul Republicii, nu fără îndreptățire, căci Veneția nu mai este de atunci (cu excepția scurtei paranteze a revoluției de la 1848) independentă, ci supusă unei puteri străine, apoi integrată Italiei. Din 1797 până în zilele noastre orașul păstrează totuși o istorie, sumbră mai întâi, iar astăzi încă nesigură și problematică. „Traumatismul de la Campoformio marchează într-o manieră atât de ireparabilă istoria Veneției încât, din acea zi până astăzi, ea este istoria unei decăderi neîntrerupte în toate domeniile” (Allegri). Afirmatia - vom vedea - este prea severă.

Veneția sub dominație străină (1797-1866)

Așa cum am văzut mai înainte, la 15 mai 1797 trupele franceze își fac intrarea în Veneția: este pentru prima dată în istoria mai mult decât milenară a orașului când are loc un asemenea eveniment. La 18 ianuarie 1798 este rândul austriecilor. La 19 ianuarie 1806 francezii reintră în posesia orașului. La 1 aprilie 1814 Veneția trece din nou sub dominație austriacă până în 1866 (cu excepția celor 100 de zile din 1848). Pe scurt, timp de aproape șaptezeci de

ani, istoria Veneției este cea a aservirii față de puteri străine.

Dacă prima instalare a francezilor pe malurile lagunei (mai puțin de șase luni) nu se remarcă decât prin furturile și violențele exercitate de către ocupanți, prima perioadă de stăpânire austriacă se caracterizează prin două fapte esențiale: colaborarea dintre o parte a nobilimii venețiene și Austria și declinul accelerat al orașului.

Convocați la 22 februarie 1798 în sala Marelui Consiliu, patricienii desemnează doisprezece reprezentanți (printre care dogele demisionat) însărcinați să depună jurământ de fidelitate și de ascultare către împăratul Austriei. Fără îndoială că acest ultim abandon a fost îndeplinit fără prea multe reticențe, căci vedeau în anexarea la imperiu răul cel mai mic. Șefii a două dintre cele mai bogate familii venețiene, Giovanelli și Erizzo vor obține, prin mijlocirea banilor, titlul de prinți ai imperiului; unii, mai numeroși, pe cel de conte, în timp ce majoritatea foștilor patricieni își vor vedea recunoscute titlurile de noblețe. Dar această nobilime a imperiului nu mai ocupă decât funcții administrative subalterne, deciziile importante fiind luate la Viena și executate de funcționarii austrieci.

Întorcându-se la Veneția în noiembrie 1798, Da Ponte evocă tristețea care apasă orașul: „Cititorul își poate imagina supriza și tristețea mea când în acest vast spațiu (piața San Marco) în care se vedeau în vremuri fericite doar satisfacția și bucuria unei mari mulțimi de oameni, nu am văzut decât tristețe, liniște, singurătate și dezolare”. În 1802, un călător german face Veneției un portret și mai trist: „Palatul Republicii apare pustiu și Rialto este păzit de tunuri. La extremitatea pieței San Marco, pe partea bazinului, austriecii au așezat șase tunuri și în fața Sfântului Gheorghe, francezii instalaseră deja o baterie pe care

imperialii o păstrează și o întăresc (...) Lucrul cel mai trist la Veneția este mizeria, cerșetoria. Nu poți face zece pași fără a fi profund întristat de cele mai sfâșietoare apeluri la milă, iar privirea nenorociților sporește și mai mult durerea (...) Impresia cea mai tulburătoare pe care am încercat-o a fost imaginea femeilor de bună familie îngenunchiate la porțile bisericilor, înfășurate în văluri negre, grele și de nepătruns, cu mâinile unite pe piept, cu un mic blid de lemn în fața lor în care trecătorii aruncă câțiva bănuți”.

Decăderea Veneției se datorează mai multor factori: ruina unei părți a nobilimii (datorată reducerii veniturilor imobiliare, prăbușirii băncii de stat, impozitelor extraordinare); plecarea către continent a unei bune părți a elitei; pierderea slujbelor de către majoritatea magistraților și funcționarilor defunctei Republici; declinul turismului, al activităților Arsenalului, al industriei și al comerțului. Potrivit expresiei lui A. Zorzi venețienii trec acum de la *un carnaval etern* la *un post la fel de lung*.

Ca urmare a tratatului de la Pressburg (Bratislava), armata napoleoniană își face intrarea în Veneția la 1 ianuarie 1806. Provinciile venețiene sunt anexate regatului Italiei al cărui vicerege este Eugène de Beauharnais, iar a cărui capitală este Milano. Veneția nu mai are deci nici o autoritate asupra vechilor sale teritorii, împărțite în departamente, în timp ce anumite orașe sau regiuni sunt atribuite demnitarilor imperiali: Treviso lui Mortier, Istria lui Bessières, Feltro lui Clarke, Vicenza lui Coulaincourt.

Spre deosebire de elitele milaneze, obișnuite cu dominația străină, nobilimea și burghezia din Veneția nu colaborează deloc.

Venit pe malurile lagunei în noiembrie 1807, Napoleon I ia o serie de măsuri menite să relanseze activitatea orașului: lucrări portuare, restaurarea digurilor (*murazzi*)

de la Palestrina, protecția industriei sticlăriei, ajutor financiar Arsenalului, confirmarea insulei San Giorgio ca port liber. Dar decretul de la Berlin care instituie blocada asupra Angliei are ca efect distrugerea comerțului venețian care mai exista și provocarea atacurilor engleze împotriva navelor venețiene până în apele Adriaticii.

Datat din 1811, un raport al generalului Lauriston către împărat prezintă un tablou dezolant al situației: disperare generală, ruina marilor familii, abandonarea caselor și palatelor scoase la mezat, la care să adăugăm jafurile și împrăștierea a mii de opere de artă aparținând unor biserici demolate, congregațiilor sau *Scuole*-lor suprimate; atâtea dezastre care nu pot fi compensate de crearea muzeului Academiei și afectarea de fonduri bibliotecii Marciana.

La sfârșitul lui 1813 trupele austriece asediază Veneția. Orașul înfometat numără mai mult de 40000 de săraci. Armistițiul semnat la 16 aprilie 1814 acordă orașul devastat Austriei.

La 3 mai 1815, reprezentanții provinciilor Veneției jură la San Marco fidelitate împăratului Francisc I care își face intrarea solemnă în Veneția la 31 octombrie. Provinciile sunt reunite în regatul lombardo-venețian, plasat sub autoritatea unui vicerege, capitala este Milano, Veneția păstrând doar sediul curții de casație și al comandamentului marinei de război.

În 1819, un raport al viceregelui către împărat nu evocă decât tot ruine, palate abandonate și o mulțime de cerșetori și de șomeri. Fapt este că părăsirea orașului de către locuitorii săi continuă și că Trieste face o dură concurență portului. Între 1813 și 1818, orașul a pierdut 12000 de locuitori și coboară sub limita de 100000. În 1825, camera de comerț notează că portul este într-o stare de

cvasiabandonare. În 1827, se constată o diminuare foarte vizibilă a producției textile, de lână, mătase și bumbac.

Relansarea este târzie. Veneția, în ansamblul său, nu este ridicată la rangul de porto-franco¹ decât în 1830. În 1837 este constituită o societate pentru construirea unei căi ferate Milano-Veneția; în 1841 este pusă piatra de temelie a podului feroviar care leagă Veneția de continent; în 1846 acesta este pentru prima dată trecut de un tren. Odată cu trecerea anilor sunt fondate printre altele o societate de comerț pentru dezvoltarea schimburilor maritime și un serviciu de transport fluvial Milano-Veneția. Este lansat un program de construcții navale. Totuși, în ciuda anumitor rezistențe din partea venețienilor, Milano are câștig de cauză grație dinamismului elitelor sale.

A doua Republică

Raporturile între venețieni și austrieci nu sunt rele între 1814 și aproximativ 1840. Dovada este că, dacă mișcările *carbonari*-lor au loc în 1820-1821 la Polesina, Verona și Vicenza, ele nu afectează Veneția.

O conspirație antiaustriacă izbucnește în 1840. Născută la colegiul cadeților marinei, ea este condusă de Attilio și Emilio Bandiera, fii ai unui contraamiral. Sunt executați în 1844 în apropiere de Cosenza după o tentativă eșuată de insurecție.

În jurul avocatului Daniele Manin se dezvoltă un alt tip de rezistență față de ocupant, neînarmată, ci legală. Manin are drept program pretenția respectării drepturilor poporului lombardo-venețian de a se conduce singur după propriile instituții și tradiții. Scriitorul Niccolò Tommaseo îl sprijină pe

¹ port în care mărfurile importate, exportate sau aflate în tranzit sunt scutite de taxe vamale (N.tr.)

Manin. Întors din exil, el pronunță în decembrie 1847, la Veneția, un discurs în care cere abolirea cenzurii și cheamă la unitatea Italiei: „Fie ca numele de Italia (...) să înceapă să vibreze în sufletele și în vocile unei persoane vii și dragi”.

La 19 ianuarie 1848, Manin și Tommaseo sunt arestați. La Veneția au loc manifestații de opoziție împotriva Austriei; la Padova, studenții se revoltă. Atunci când se află că la Paris a izbucnit revoluția, legea marțială este proclamată în regatul Lombardiei și Veneția.

La 17 martie, reunită în piața San Marco, mulțimea obține eliberarea prizonierilor. Manin cheamă la insurecție. La 22 martie, o revoltă izbucnește la Arsenal și austriecii se retrag. Manin formează atunci un guvern a cărui conducere o preia. Dar orașele Veneției, urmând exemplul Milanului votează anexarea lor la Piemontul lui Carol Albert. De teama unei intervenții austriece, adunarea provincială procedează la fel în iulie. În august, comisarii piemontezi sunt primiți la Veneția fără mare entuziasm. Fapt este că armata lui Carol Albert a fost înfrântă, că austriecii s-au întors la Milano și că prin armistițiul încheiat între beligeranți, Veneția a fost cedată Austriei.

Manin reia atunci puterea în fruntea unei Veneții curând blocate pe mare și pe uscat de către austrieci și abandonată de Italia și de Europa în ciuda apelurilor la ajutor. Prost înarmați, puțin antrenați, inferiori numeric, soldații Veneției, susținuți de voluntari veniți din alte regiuni ale Italiei, se apără cu curaj. Populația rezistă foametei, bombardamentelor, unei epidemii de holeră. Venețienii nu capitulează decât pe 22 august. Manin și Tommaseo precum și 38 de alți conducători sunt trimiși în exil și un număr al concetățenilor lor aleg de asemenea să plece. A doua și ultima Republică a Veneției a luptat singură până la ocuparea sa.

La 26 august, arhiducele Sigismund reia în posesie orașul în numele împăratului. În ciuda instaurării legii marțiale, apoi a tentativelor de destindere din partea ocupanților, populația rămâne rezervată și câteva conspirații sunt descoperite, în timp ce mai multe execuții au loc între 1851-1852. La 11 iulie 1859, armistițiul de la Villafranca între Napoleon al III-lea și Austria nu reușește să smulgă Veneția din mâinile ocupantului. Asistăm la un nou exil al venețienilor departe de lagună.

Viața culturală în prima jumătate a secolului al XIX-lea

Între 1800 și 1850, cultura venețiană dă o impresie globală de mediocritate și de declin dacă o comparăm cu cea a orașelor Milano, Torino, Florența sau Napoli.

Devenită capitală a cărții vechi, orașul nu mai are decât o producție editorială și jurnalistică paseistă și provincială. Oricare ar fi talentele sale de traducător al *Odiseei* și de poet, Pindemonte (deja amintit) își arată, ca și alți scriitori veneți și venețieni ai generației sale „Incapacitatea de a ști sau de a dori să influențeze noul context politico-cultural”(Allegri). Tommaseo (1802-1874) însuși, în ciuda curajului său demonstrat în timpul evenimentelor din 1848 și a experienței dobândite la Milano, Florența și Pisa, nu propune revoluționarilor venețieni decât întoarcerea la un republicanism cosmopolit mitic și nerealist.

Semnificative sunt itinerariile urmate de Ugo Foscolo (1778-1827) și Ippolito Nievo (1831-1861), de la Veneția către Milano primul, de la Veneția către Italia al doilea. Debarcat de la Zante la Veneția în 1792 necunoscând - după propria mărturisire - aproape deloc limba italiană, Foscolo frecventează saloanele și cercurile literare

venețiene. Aderă curând la idealul revoluționar, scriind o odă *Noilor republicani* și un sonet care condamnă neutralitatea Veneției. În 1797 pune în scenă o tragedie, *Thyeste*, care cunoaște un mare succes. Dar mesajul politic conținut de aceasta îl obligă să fugă la Bologna. Revenit la Veneția cu francezii, judecat de concetățeni drept *poet jacobin*, părăsește definitiv orașul după Campoformio. La Brescia el publică *Sepolcri (Mormintele)*, iar la universitatea din Padova pronunță în 1809 un discurs și un curs asupra funcției etico-politice pe care trebuie să și-o asume scriitorii italieni.

În *Confesiunile unui italian* (publicate postum în 1867), Nievo creează o reprezentare funebră a Veneției: „Oh! Veneție, oh! bătrână mamă a libertății și înțelepciunii (...) Când te revăd învăluită în giulgiul mormântului, când te-am văzut frumoasă și maiestuoasă în brațele morții, când simt frigul din inima ta și ultimul tău suflu stins pe buze, atunci un val de durere, de disperare și de remușcare trezește pasiunile sufletului meu (...) Am încercat atunci furia proscrisului, dezolarea orfanului și suferința paricidului”. Și în roman, itinerariul urmat de protagonist începe în momentul declinului Veneției pentru a se încheia în perioada luptelor pentru unificare. „Sunt născut venețian, voi muri italian”, acesta este - după propria mărturisire - destinul lui Nievo și al eroului său, simbol al evoluției intelectualității venețiene pe parcursul secolului al XIX-lea.

Plecarea de la Canova către Roma, în 1781, nu este mai puțin reprezentativă pentru deplasarea activităților artistice ale Veneției către centrele cele mai active și care corespundeau mai bine noilor idealuri estetice. Căci neoclasicismul, care se dezvoltă atunci și devine un limbaj internațional, este o negare a specificității artei venețiene. Ocupația străină, printre altele, nu a putut decât să contribuie la declinul artei autohtone.

Într-adevăr, intervențiile cuceritorilor succesivi sunt în esență de ordin urbanistic. Din 1797 până în 1866 orașul este sensibil reamenajat. Prima intervenție importantă afectează piața San Marco. Francezii decid să privilegieze *Procuratie Nuove* conferindu-le o demnitate regală. Chemat de la Milano de Eugène de Beauharnais, Alessandro Antolini conduce construirea aripii napoleoniene a pieței, care provoacă demolarea bisericii San Gemignano (datorată lui Palladio) și construirea grădinilor regale (*Giardinetti Reali*). În urma unor erori și polemici (caracteristice de altfel vieții artistice a Veneției în secolele al XIX-lea și al XX-lea) lucrarea nu este încheiată decât către 1820 de sienezul Lorenzo Santi. Transformarea spațiului care înconjoară bazilica San Marco se încheie în 1843 luând aspectul definitiv.

Ocupația napoleoniană are drept consecință, pe lângă distrugerile deja amintite, crearea grădinilor de la Castello (1810), o parte a acestora fiind ocupată astăzi de Bienală.

Sub austrieci, Veneția cunoaște o nouă perioadă de activitate urbanistică. Nu vom reveni asupra construcției podului feroviar și a gării, care provoacă distrugerea bisericii Santa Lucia (operă a lui Palladio). Dar, pentru a lega San Vitale de Academie și pentru a străbate astfel Marele Canal, este deschis în 1854 un pod de fier; o lucrare industrială de același tip este realizată în fața gării. Cu greu acceptate de opinia publică, aceste două poduri sunt înlocuite în 1934.

Veneția italiană (1866-1945)

În 1866, după două înfrângeri italiene pe uscat și pe mare (la Custoza și la Lisa) este semnat un armistițiu, la 22 iulie, între Austria și Prusia. Veneția este cedată Franței

care o retrocedează Italiei. La 19 octombrie trupele italiene își fac intrarea în Veneția. La 21 octombrie, venețienii se pronunță cu o majoritate zdrobitoare pentru anexarea la regatul Italiei. La 7 noiembrie, regele Victor-Emmanuel al II-lea este primit cu entuziasm pe malurile lagunei.

Integrată de atunci Italiei, Veneția nu profită imediat pe plan economic de plecarea austrieților, în timp ce viața politică locală este mult timp marcată de conservatorism.

Caracteristice acestui ultim aspect sunt - printre numeroase altele - evenimentele următoare: în 1874 este fondată la Veneția *Opera dei Congressi*, organizație tradiționalistă controlată de ierarhia catolică. Din cauza influenței sale, Veneția este un fel de *capitală creștină* iar regiunea venetă *un pământ de cucerire creștină*. La alegerile legislative din 1876, atunci când Italia se orientează spre stânga, în toate colegiile electorale venețiene, dreapta triumfă. În mai 1891 totuși, Riccardo Selvatico, om nou al politicii locale, este ales primar în fruntea unei municipalități de stânga. Din 1895 până în 1920, Filippo Grimani conduce orașul în numele unui bloc clerical moderat. În aprilie 1921 este întemeiat primul *fascio* venețian. În același an, partidul socialist devine primul partid la Veneția, fenomen care neliniștește puternic ierarhia catolică locală și pe patriarh.

În plină stagnare în momentul anexării, economia nu ia avânt decât foarte încet. La sfârșitul secolului al XIX-lea, singurele trei complexe industriale importante sunt *Cotonificio*, fondat în 1882, morile Stucky (datorate unei inițiative elvețiene) și Compania franceză a gazului.

În 1907 este creată Compania italiană a marilor hoteluri, în scopul de a promova un turism de înalt nivel. Atunci când statul italian abandonează vechile porturi

(precum Veneția) în folosul porturilor Tarent și Brindisi, mai apropiate de Africa, un mare *manager*, contele Volpi unește, în 1917, puteri politice și interese private într-un vast proiect de port și implantare industrială la Marghera, la marginea centrului istoric, pe 550 hectare de *berene* (teren inundabil în timpul mareelor înalte) colmatate și ridicate la mai mult de doi metri peste nivelul mării. Statul își asumă sarcina construirii portului și a infrastructurilor, amenajarea locului revenind societății concesionare, al cărei capital este de origine locală și străină și al cărei consiliu de administrație cuprinde cele mai mari nume ale finanțelor și industriei italiene. Cu oameni de afaceri de anvergură precum contele Cini, Volpi și grupul său domină practic economia regională, industria, sursa de energie, credit și turism. Dornic să scoată Veneția din toropeală, Volpi este ajutat în acțiune de relațiile sale cu regimul fascist; deputat în 1924, este ministru de finanțe și președinte al *Cofindustria* (șeful organizației patronale) în 1934.

Dacă la Porto Marghera nu sunt angajați muncitori venețieni (considerați prea angajați politic), *ansambul Volpi* numără în 1929 circa 60 de întreprinderi, cu 5500 de angajați, în domenii foarte diverse precum chimia, siderurgia, construcțiile navale, producția de electricitate, alimentația, transporturile și serviciile publice. În 1935 complexul Marghera adăpostește 52 de întreprinderi și 6442 de angajați; în 1939, numără 63 respectiv 18872.

Veneția din 1866 se găsește de altfel confruntată cu serioase probleme de urbanism și de asanare privind nu cartierele nobile, ci suburbiile. În 1871 sunt deschise noi drumuri, precum cel care leagă piața San Marco cu gara. În 1880 este inaugurată gara maritimă. În 1886, un plan de asanare este pus în aplicare de primarul Dante di

Serego Allighieri: intenția sa este de a aerisi orașul prin lărgirea arterelor principale și demolarea locuințelor socotite nesănătoase (o epidemie de holeră izbucnise în 1884-1885). Măsurile luate provoacă protestele *paseiștilor* care văd în acestea o lovitură adusă *frumosului*. În 1893 este constituită o *Comisie pentru casele ieftine și populare* care nu obține decât rezultate nesemnificative. În 1891 este adoptat un prim plan de sistematizare. O anchetă din 1910 arată totuși că mai mult de 46% din apartamente sunt insalubre și, din această cauză, o epidemie de holeră izbucnește din nou în anul următor. În 1917, un decret-lege anexează Marghera Veneției, apoi același lucru se întâmplă cu Pellestrina, Murano, Mestre, Burano etc. Această constituire a unei *Veneții* încearcă să împiedice ca Mestre să devină un centru urban care să marginalizeze orașul istoric. Între 1931 și 1933 este construit un pod pentru automobile, paralel celui pentru calea ferată, care face ca și pentru mașini Veneția să nu mai fie o insulă.

Pe plan social, se cuvin în primul rând a fi remarcate două greve ale gondolierilor: prima (1881) este datorată opoziției lor față de navigația cu vaporul pe rețeaua de canale (precum Marele Canal); a doua (1904) se plasează în cadrul mai general al unei mari mișcări de protest a muncitorilor, care afectează întreaga țară. Dar, orașul fiind ceea ce devenise, mai mult comercial și artizanal decât industrial (cel puțin în privința centrului) și legăturile clientelare rămânând foarte puternice, și din cauza lipsei de lucru, conflictele sociale sunt rare.

În sfârșit, în domeniul cultural, primarul Selvatico lansează, în 1893, ideea unei Bienale de artă internaționale urmărind să relanseze Veneția în acest domeniu și să o facă să iasă din marasmul în care se găsea. În 1930,

Volpi devine președintele unei Bienale detașată de legăturile sale cu Comuna, care se pretinde o insulă de libertate în sânul Italiei fasciste *un porto-franco al artei*. În același an este inaugurat primul festival de muzică contemporană; în 1932 un festival de film; în 1934 un festival teatral, în aceste domenii, Veneția afirmându-se treptat pe plan internațional.

Veneția și regiunea venetă italiană (1946-1992)

La 12 martie 1945 un grup al mișcării de rezistență urcă pe scena teatrului Goldoni și împrăștie manifeste chemând la luptă în fața unui public de ofițeri germani și de partizani ai republicii fasciste de la Salò.

Într-o manieră atipică în raport cu situația italiană, orașul este condus, între 1946 și 1951, de municipalități de stânga (comuniști, socialiști, Partidul acțiunii, republicani). În 1955, primarul democrat-creștin guvernează grație abținerii socialiștilor. Cinci ani mai târziu și pe o durată mai mare de un deceniu, este realizată o coaliție de centru-stânga care se întinde la scară națională (Milano, Genova, Florența). Pentru prima dată, în 1975, democrația creștină este depășită pe plan local de partidul comunist, dar păstrează totuși majoritatea în consiliul regional; astfel se creează o ruptură între capitală și regiunea sa.

În 1979 este organizat un referendum pentru a decide separarea între centrul istoric și Mestre, calificat drept, „aglomerație urbană improvizată, haotică și diformă” de B. Visentini, unul dintre sprijinitorii reformei. Dar dezaprobat de partidul comunist italian și democrații creștini, proiectul este respins cu o mare majoritate (70%) fapt ce împiedică Veneția să devină un oraș-muzeu.

La ultimele alegeri politice, în aprilie 1992, *Veneția albă* nu mai este ceea ce a fost. În regiunea venetă democrat-creștinii obțin 32% din sufragii (față de o medie națională puțin inferioară), iar în Veneția propriu-zisă 19% (față de 26,8% în 1987). Dar *Lega veneta* (ligă xenofobă de apărare a intereselor locale și de opoziție față de Mezzogiorno¹) care deja făcuse o breșă în 1983, primește 12,8% din voturi.

Pe plan economic, măsurile cele mai importante luate în a doua jumătate a secolului nostru sunt următoarele. În 1954 este creat un *Consortium* pentru extinderea portului Marghera. Scopul fixat este asanarea a 300 de hectare și amenajarea altor 800 de hectare de terenuri agricole; acest al doilea val de industrializare este datorat inițiativei industriei chimice private. În 1963 este propusă crearea unei a treia zone industriale, secarea a altor 4000 hectare și amenajarea portului petrolier. Dar inundația din 1966 (despre care vom mai vorbi) blochează această inițiativă. În 1968 este inaugurat noul șenal de 15m adâncime, veritabilă autostradă maritimă permițând marilor petroliere să ajungă până la cheiurile portului Marghera.

Pe ansamblu, Veneția de astăzi se distinge de restul Italiei prin nivelul scăzut al șomajului (4,5% din populația activă față de 11% la nivel național). Aceasta asigură 12% din exporturile naționale și se plasează pe locul al treilea între regiunile industriale italiene; ea face parte din ceea ce experții numesc *a treia Italie* în raport cu triumphiul industrial din nord vest și cu Mezzogiorno. Regiunea venetă se caracterizează prin slabele tensiuni sociale (mai puțin la Marghera) și prin faptul că nu are practic o capitală, fiecare oraș specializându-se, Veneția în domeniul turismului, Verona în agricultură și industria agro-alimentară, Treviso în industria textilă etc.

¹ Italia de Sud (N.tr.)

Rămâne o dublă anomalie între Veneția și regiunea venetă; orientat politic spre stânga, orașul este diferit și din punct de vedere economic, cu *monstrul* Marghera și un sector terțiar în esență turistic și birocratic. În general, putem încă să spunem că, în mai mult de un secol de existență italiană, raporturile dintre Veneția și *terra ferma* s-au inversat, în măsura în care orașul nu mai este dominant și - îndrăznim să anticipăm - nici *senin*.

Veneția astăzi și mâine

Dacă marea este indispensabilă vieții și curățării lagunei, deci a Veneției, ea poate fi uneori o amenințare periculoasă pentru oraș. La 4 noiembrie 1966, din cauza unor factori bine cunoscuți (scufundarea progresivă a nivelului solului, conjuncția lunii și soarelui, fenomenul de rezonanță a mării în golful Adriaticii, ploi abundente, scăderea presiunii atmosferice, vânturi din sud-sud-est), în timpul fluxului, apele (*acqua alta*) au atins niveluri catastrofale. Ele s-au ridicat cu 1,94m deasupra nivelului mediu și Veneția a fost scufundată timp de 24 de ore, puțin lipsind pentru a nu fi înghițită.

De atunci, datorită mobilizării internaționale au fost publicate numeroase rapoarte locale, naționale și internaționale, precum cel elaborat de UNESCO *Pentru salvarea Veneției*. În 1973 este votată la Roma o primă lege specială declarând Veneția *problemă de interes național* și urmărind păstrarea unității fizice și ecologice a lagunei. În 1975, o nouă lege lansează un concurs internațional pentru un proiect global de salvare a lagunei. În același an, aprovizionarea cu apă a orașului este modernizată; fântinile arteziene care pompau pânza freatică și contribuiau la scufundarea solului sunt închise. În 1984

este fondat *Consortium Noua Veneție*, concesionar al statului pentru realizarea de intervenții în favoarea orașului.

Dar un alt pericol amenință monumentele Veneției, poluarea atât atmosferică cât și marină (proliferare a algelor și a insectelor minuscule a căror densitate poate împiedica uneori circulația trenurilor și aterizarea avioanelor).

Rezumând situația, în 1971, Braunstein și Delort scriau pe bună dreptate: „Constatăm pierderile pe care Veneția le suferă fără încetare (...) îmbolnăvirea pietrei atacată de bacterii, corodată de agenții chimici, atacarea frescelor, picturilor, mozaicurilor, mobilelor, scufundarea fundațiilor și amenințarea ruinei (...) S-a putut evalua că Veneția pierde în fiecare an: marmură – 6%, fresce – 5%, mobilier și artă decorativă – 5%, pictură pe pânză – 3%, pictură pe lemn – 2%, fără a socoti, bineînțeles, ruina accelerată a clădirilor”. Pentru a frâna acest proces, trebuie puse în aplicare măsuri delicate și costisitoare și limitată poluarea atmosferică.

A treia problemă cu care Veneția se confruntă este de ordin demografic. Centrul istoric se golește; în 1989 nu se înregistrau mai mult de 79487 de locuitori și nu erau estimați decât 60000 pentru sfârșitul secolului. Rata mortalității și sterilității bate aici toate recordurile, căci numeroși sunt tinerii și cei mai puțin bogați care pleacă spre Terra-Ferma, din cauza costului vieții (mai ales al locuințelor), a dificultăților de transport și a lipsei de lucru. Deja în 1970, două treimi din numărul total al *venețienilor* locuiau în afara centrului, pe continent sau pe litoral. Este adevărat că acest fenomen este comun tuturor centrelor orașelor, dar la Veneția sectorul terțiar însuși tinde să emigreze, astfel, birourile Asigurărilor generale (cea mai mare casă

de asigurări din Italia) și chiar ale ziarului local, *Gazzettino*, s-au mutat la Mestre.

Chiar dacă nu ești venețian (și ești deci turist la Veneția) nu poți să nu iei în considerare degradările datorate turismului, cel puțin turismului de masă. În 1977 au fost înregistrați în oraș patru milioane și jumătate de turiști și mai mult de șase milioane în 1988. În ultima duminică a carnavalului din 1984 (relansat în 1979) mai mult de 140000 de persoane au venit în centrul orașului, ca să nu mai amintim de miile de vizitatori care sosesc pentru o singură zi și circulă în grupuri între Puntea suspinelor, Palatul dogilor și podul de la Rialto. Ce au văzut (sau mai degrabă fotografiat) din oraș, dacă nu ceea ce arată cărțile poștale, pe care le cumpără alături de pălăriile de pai, de maiourile *stil gondolier* și de *suvenirurile* de cel mai prost gust, pe care li le propun micile magazine prezente peste tot? Trebuie oare reduse aceste mulțimi, ținute sub control sau chiar interzise? Măsura a fost propusă, dar, nefiind democratică, este fără îndoială irealizabilă.

Veneția este totuși un centru de producție culturală de înalt nivel internațional, grație universității sale (de creație recentă și la concurență cu cea din Padova), academiilor (precum pluridisciplinarul Istituto Veneto) și a instituțiilor datorate inițiativei private: Fundația Cini din insula San Giorgio Maggiore (cu institutele sale de cercetare istorică, artistică și muzicală, publicațiile, congresele și cursurile de *înaltă cultură*); premiul literar Campiello (subvenționat de industriașii Veneției), centrul fondat de Fiat la palatul Grassi care găzduiește expoziții de înalt nivel.

Orașul adăpostește cea mai mare concentrare de muzee din Italia: Accademia, Correr, Querini-Stampalia,

Ca' Rezzonico, Tezaurul de la San Marco, muzeul de artă modernă (Ca' Pesaro), palatul Fortuny, fundația Guggenheim. Dar dacă, la sfârșitul secolului al XIX-lea, grație Bienalei, Veneția se plasa în centrul experiențelor figurative internaționale și devenea un punct de convergență pentru cele mai importante cercetări, raporturile între Bienală și oraș tind să devină ocazionale. Este semnificativ că unul dintre cele mai mari centre de expoziție de pictură contemporană de la Veneția este fundația Peggy Guggenheim (creată în 1973 de celebra americană) ce prezintă mai multe capodopere ale curenților artistice din acest secol, de la cubism la artă abstractă, futurism, suprarealism și expresionism.

Trebuie să observăm că trei proiecte ale unor mari arhitecți nu au putut fi realizate la Veneția: un centru pentru studenți pe Marele Canal, de F.L. Wright (1953), un nou spital, de Le Corbusier (1964), o mare sală de congrese, de L. Kahn (1969). Într-adevăr, configurația orașului este de așa natură încât *modernul* își găsește cu greu locul. Întrebarea, pare să fie, unde se situează viitorul Veneției, între vechi și nou.

În mai 1992, municipalitatea își dă acordul pentru un proiect de metro lagunar, a cărui primă linie trebuia să traverseze centrul istoric printr-un tunel pe sub canale, iar o a doua, să lege aeroportul de Bienală și de Mestre. Foarte rapid a reizbucnit vechea dezbatere. Reluând aceleași argumente avansate de la începutul secolului împotriva operațiilor urbanistice puse atunci în lucru, oponenții afirmă că „se dorește *devenețializarea* orașului, transformarea acestuia după aspectul continentului, crearea unei metropole asemănătoare altora”.

Aceasta este adevărata întrebare: Veneția *oraș muzeu* sau *modern*? V. Branca a adus probabil o soluție dilemei,

propunând, în 1986, să facă din Veneția, grație mijloacelor de comunicație, un *laborator de gândire* nu numai pentru intelectuali, dar și pentru conducătorii de întreprinderi. În opinia noastră esențial este faptul că vechiul și gloriosul oraș nu se mulțumește să supraviețuiască, ci vrea și poate să trăiască.

EPILOG

Imagini și mituri ale Veneției

„Eu sunt leul care ține deschisă cartea unde stă scris *Pax tibi Marze*¹, iar cel căruia nu i-ar plăcea această frază / să întoarcă foaia și să descopere pagina următoare / unde va putea citi: până la deșert / sunt numit animalul invincibil / căci domin pe toți și îi arunc la pământ”. Aceste versuri care figurează într-un manuscris venețian de la sfârșitul secolului al XV-lea sau de la începutul celui următor, impun prin imaginea leului înaripat al Sfântului Marcu (și al Veneției) - prezent pe toate monumentele publice și în toate piețele statului - reprezentarea ambivalentă a unei Republici în același timp pacifistă și dominatoare.

Istoricii venețieni (cum am văzut mai sus) ca și artiștii venețieni sau folosiți de Serenissima, participă din secolul al XIV-lea și până la sfârșitul orașului, la glorificarea internă și externă a Veneției. Este evident funcția atribuită portretelor - publice sau private - ale dogilor în majestate, a căror serie comandată în secolul al XVI-lea împodobește și astăzi sala Marelui Consiliu. Este rolul pe care îl joacă și anumite tablouri de Canaletto (reproduse în numeroase exemplare de gravorul Brustolon), care ilustrează căsătoria cu marea, precum și pe dogele nou ales prezentat mulțimii în piața San Marco sau

¹ *Pace ție, Marcule* (Lat.) (N.tr.)

acoperit de pălăria ducală în vârful scării Giganților. Aceeași funcție mitificatoare este asumată, de exemplu, de un tablou al lui Bonifacio de' Pitati (posterior anului 1540) unde Dumnezeu este reprezentat binecuvântând centrul ideal al orașului: piața San Marco, bazilica, sau de pânza lui Andrea Vicentino care evocă, în sala de vot a palatului ducal, victoria navală de la Lepanto.

Dar sculptura venețiană își asumă la rândul ei o sarcină patriotică. Astfel, în cazul monumentului dedicat lui Alvise Mocenigo de Giuseppe Sardi, în biserica San Lazzaro dei Mendicanti, vedem în centru pe eroul războiului Candie (1648-1651) și, de o parte și de alta, scene de luptă terestră și navală.

Și mai evident este mesajul vehiculat de o gravură (de la sfârșitul secolului al XVI-lea) a lui Giacomo Franco. Serenissima este prezentată aici sub chipul unei femei încoronate purtând un sceptru, așezată pe un car, pe care îl trag deasupra apei doi cai de mare. În planul al doilea, se disting o galeră, un velier și gondole și, în spate, Piazzetta cu cele două coloane ale sale ca și Palatul dogilor și bazilica. Pentru cine ar fi incapabil să sesizeze sensul acestui triumf, gravura este însoțită de această legendă: „Aceasta este Veneția, locaș fecund al tuturor binefecerilor, cel care privește poate vedea aici lumea întreagă reunită într-un mic spațiu”.

Până în secolul al XVI-lea și chiar până în veacul al XVII-lea, străinii care vizitează Veneția (sau chiar care aud vorbindu-se despre aceasta) sunt captați de acest mit și de opulența și aspectul neobișnuit al orașului. Astfel Commynes mărturisește: „În ziua în care am intrat în Veneția (ei) au venit în întâmpinarea mea până la Fusine, care este la cinci mile de Veneția și aici am lăsat corabia în care venisem de la Padova de-a lungul unui

râu și ne-am urcat în niște mici bărci foarte curate și acoperite de tapiserii și de covoare foarte bune de stat pe ele. Și am fost foarte mirat să văd așezarea acestui oraș și să văd atâtea clopotnițe și mănăstiri și atâtea case (...). M-au așezat între doi ambasadori și m-au plimbat de-a lungul străzii principale, pe care o numesc marele canal și care este foarte larg. Galerele trec pe aici și am văzut acolo nave de 400 de butoaie în apropierea caselor și cred că este cea mai frumoasă stradă care există în lume". La fel, dar mai pe scurt, Montaigne, care admiră la Veneția „poliția, așezarea, arsenalul, piața San Marco și presa popoarelor străine". Chiar Shakespeare care nu cunoaște nici Italia, nici Veneția, evocă la începutul *Neguțătorului din Veneția*, printr-unul din personaje, peisajul marin dominat de venețieni: „Gândirea voastră domnește pe ocean, acolo unde galioanele voastre cu pânzele coborâte, asemenea seniorilor și burghezilor bogați pe ape sau asemenea carelor marine triumfale îi privesc de sus pe negustorii mărunți care le fac plecăciuni".

Cu secolul al XVII-lea și declinul Republicii și privirile (*vedute*) asupra Veneției tind să se modifice treptat. În *Scrisori familiare* (1739-1740), de Brosset are o judecată nuanțată. Format într-un spirit estetic clasic el găsește San Marco „de un gust îndoielnic atât în interior cât și pe dinafară" și consideră Palatul dogilor „un dom grosolan, întunecat și de un gotic de cel mai prost gust", dar se dovedește încă sensibil la activitatea care se menține în Piazzetta a „oamenilor care pleacă și vin în fiecare moment", în timp ce dă aprobarea regimului aristocratic multiseclar care conduce cetatea: „Nobilimea Veneției (înțeleg prin aceasta cele mai mari familii) este, dacă nu mă înșel, cea mai veche din Europa, pentru că mai există

în rândurile sale multe familii dintre cele care au ales primul doge". De fapt, totul se concentrează poate în evocarea gondolei (deja prezentă la Commynes) de către magistratul din Dijon: „Ambarcație lungă și strâmtă ca un pește, aproape ca un rechin; în mijloc este așezată un fel de caleașcă fără roți (...). E ca și când te-ai afla în propria cameră și ai citi, ai râde, ai scrie, ai conversa, ți-ai mângâia iubita, ai mânca, ai bea în timp ce vizitezi orașul”, iată drumul de la mitul majestuoasei Veneții la cel al orașului tuturor plăcerilor.

În *Note de călătorie*, Montesquieu are asupra acestei noi metropole o judecată dezaprobatore și lansează legenda frivolității și corupției venețiene (ca și a dezordinii și violenței instituționale *de la sfârșit de domnie* care va fi reluat de Stendhal): „Voi părăsi Veneția în cincisprezece zile și vă mărturisesc că sunt mânios pe barcagiii (gondolierii) care, păcăliți desigur de aerul meu robust, vor să mă oprească la toate porțile unde există prostituate și clatină din cap atunci când le spun să meargă mai departe, ca și când ar fi greșeala mea”.

Dar să revenim la gondolă care, în ochii vizitatorilor Veneției, se va substitui de acum înainte leului mândru al Sfântului Marcu în calitate de emblemă derizorie a cetății. Théophile Gautier o descrie în strania și pitoreasca ei specificitate: „Gondola este un produs natural al Veneției, o ființă având viața sa specială și locală, o specie de pește care nu poate trăi decât în apa unui canal. Laguna și gondola sunt inseparabile și se completează una pe cealaltă. Fără gondolă Veneția nu este posibilă. Orașul este o scoică a cărei moluscă este gondola”. Dar, din 1806, Chateaubriand dăduse acestei bărci o reprezentare funebă: „Aceste faimoase gondole cu totul negre seamănă cu corăbiile care poartă sicrie; am crezut-o pe prima un mort

care avea să fie îngropat”.

Astfel, viitorul autor al *Memoriilor de dincolo de mormânt* este precursorul unei viziuni întunecate asupra Veneției, al cărei mare preot european va fi curând Byron. Prin mijlocirea poetului englez, prin cea a romanticilor și apoi cea a decadenților (precum D'Annunzio), ex-Serenissima devine „orașul morților prin excelență, un spectru care se autodevorează” (Bassani).

Desigur Byron, poate să scrie în *Childe Harold*, „Veneția seamănă Cybelei, abia ieșită din ocean, cu tiara sa de turnuri semețe îndreptate în văzduhul înalt, maiestuoasă în atitudinea sa de suverană a apelor și a divinităților acestora”, dar adaugă imediat: „Fiicele sale aveau ca zestre trofee națiunilor și ineputabilul Orient vărsa la sânul său ploaia strălucitoare a comorilor. Înveșmântată în purpură, ea invita la banchetele sale monarhii demni de o asemenea favoare, pe care părea să îi înalțe în demnitatea lor”.

Opoziția între magnificul trecut al Veneției și decadența din prezent este astăzi un *topos* al noului mit al orașului. „Este un biet oraș care crapă din toate părțile și care se afundă din oră în oră în mormântul său” scrie Balzac în timp ce Barrès va deplânge „tristețea fiziologică” și „epuizarea Veneției”.

Mai adăugăm, în aceeași perspectivă, pomelnicul de *nocturne* venețiene de la George Sand la Gautier și la Taine: „Din înaltul arcurilor, forme vag umane ne priveau trecând precum figurile posomorâte dintr-un vis. Uneori toate licăririle se stingeau și înaintam lugubru între patru feluri de tenebre, tenebrele uleoase, umede și adânci ale apei, tenebrele furtunoase ale cerului nocturn și tenebrele opace ale celor două ziduri, pe unul dintre ele felinarul bărcii aruncând o rază roșiatică care dezvăluia

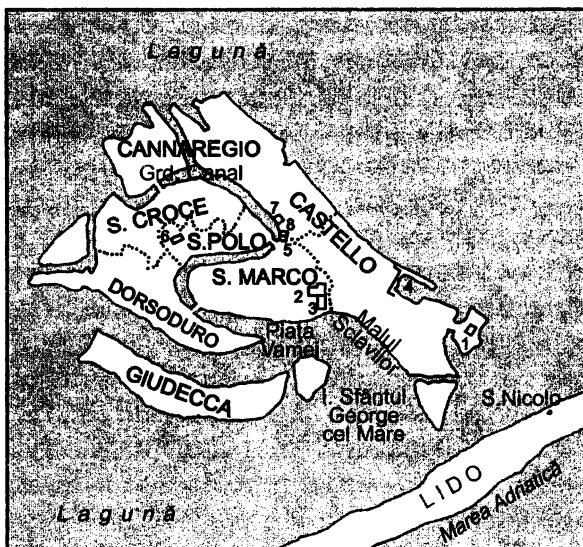
piedestaluri, trunchiuri de coloană, porticuri și grilaje care dispăreau imediat. Toate obiectele, atinse în acest întuneric de vreo rază rătăcită capătau înfățișări misteroase, fantastice, înspăimântătoare, fără de măsură." (Gautier).

De mai bine de un secol Veneția este deci victima unui *voyeurism* estetizant și turistic, care se apleacă asupra ei ca peste un corp inert. Mai rău poate, ea nu mai reprezintă decât o serie de stereotipuri. Căci oricât de inteligent ar fi sau s-ar pretinde, intelectualul care o vizitează nu poate să o privească cu totul obiectiv. El are în buzunar un ghid (din jurul lui 1860 *Baedeker*), în bagaje pe ilustrii săi predecesori, la care nu poate să nu facă referire și descinde (cel puțin până la o dată recentă) în aceleași mari hoteluri, de unde asistă la aceleași eterne spectacole: hotelul Europa (Chateaubriand, Gautier) sau hotelul Danieli (Sand, Musset, Louise Colet). De unde aceste fraze: „Gazda mea, hotelul Europa, este așezat la intrarea Marelui Canal, și are în față *Vama marină, Giudecca* și San Giorgio Maggiore” (Chateaubriand); „În față se găsește insula San Giorgio cu biserica și clopotnița ce pare să plutească pe ape; la dreapta se ridică *Dogana di Mare* și *Salute*” (Colet).

Părând să evite mai întâi locurile comune, Proust sfârșește și el prin a cădea - măcar o clipă - în *topos*-ul misterelor și al vrăjitoriilor Veneției: „M-am avântat într-o rețea de străduțe, de *calli* ce împart în toate direcțiile partea de Veneție cuprinsă între un canal și lagună, cristalizată parcă, urmând forme nenumărate, subțiri și exacte (...) Am trecut (apoi) pe lângă unul dintre acele ansambluri arhitecturale spre care, într-un alt oraș se îndreaptă străzile, conducându-vă și conturându-l. Aici, el pare ascuns intenționat într-o încrucișare de străduțe

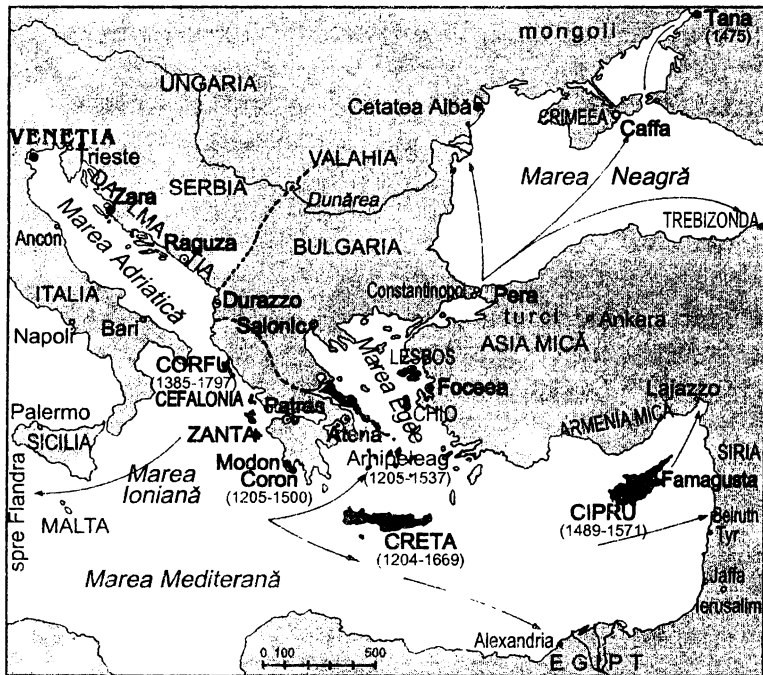
asemenea acelor palate orientale unde este condus noaptea un personaj care, adus în zori înapoi acasă, nu trebuie să poată regăsi locuința magică unde sfârșește prin a crede că nu a fost decât în vis”. Motiv pentru care preferăm, în concluzie, acestui *frumos text* judecata lapidară a lui Le Corbusier: Veneția este „cel mai miraculos eveniment urbanistic de pe pământ”.

Harta 1: Planul Veneției

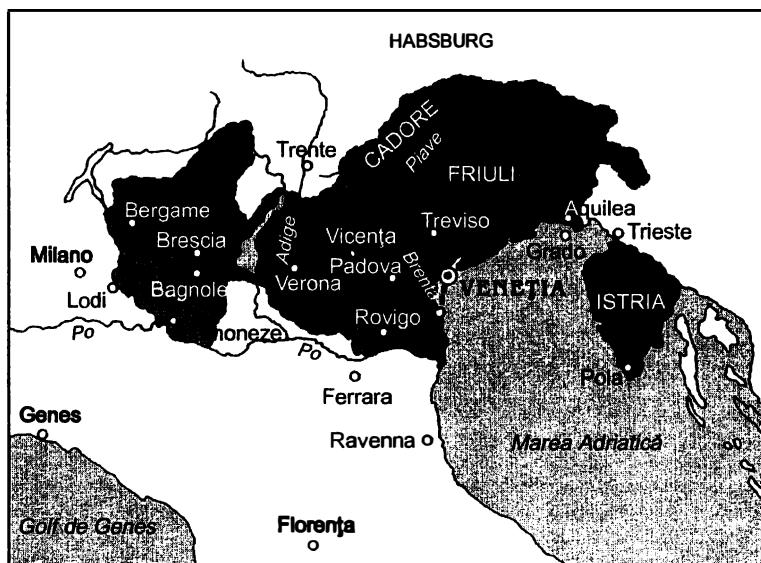
1. Biserica Sfântul Pietro (Olivolo)
2. Bazilica San Marco
3. Palatul Dogilor
4. Arsenalul
5. Podul Rialto
6. Biserica Fraților
7. Cà d'Oro (Casa de Aur)
8. Cartierul comercial al nemților

Harta 2: Imperiul colonial venețian în Evul Mediu

- Teritorii venețiene
- Teritorii venețiene cu titlu temporar
- Teritorii genoveze
- Principalele direcții ale comerțului venețian în secolele al XIV-lea – al XV-lea
- Limitele occidentale ale înaintării turcești în ajunul bătăliei de la Ankara (1402)

Harta 3: Cuceririle Terra-Ferma

■ Cucerite până în 1420

▨ 1420–1454

▨ 1485–1500

----- Limitele teritoriului continental până în 1500

Demografia venețiană (centrul istoric)

Anul	Număr locuitori
-------------	------------------------

I. 1581-1797

1581	134861
1586	142900
1624	141625
1633	102243
1642	120307
1696	138067
1760	149476
1780	141086
1790	137603
1797	137240

II. 1871-1985

1871	128901
1881	129851
1901	146682
1911	154642
1921	156899
1931	163599
1951	174969
1961	137985
1971	108987
1981	92925
1985	86072

Cel mai mare nivel al apelor (1916-1986)

1916	1,60 m		
1936	1,47		
1946	1,36		
1948	1,32		
1951	1,51		
1960	1,45		
<u>1966</u>	<u>1,94</u>		
1967	1,38		
1968	1,44		
1969	1,38		
1978	1,32		
1979	1,31	1,40	1,66
1980	1,34		
1981	1,36		
1982	1,32		
1986	1,58		

Numărul de angajați la Marghera (1928-1985)

1928	4880
1935	6442
1939	18872
1947	16500
1955	25300
1960	30117
1967	31140
1971	30117
1981	25708
1982	24772
1983	23522
1985	19779

Dogii Veneției

1. Paoluccio Anafesto 699-717
2. Marcello Tegaliano 717-726
3. Orso Ipato 726-737
4. Diodato Ipato 742 -755
5. Galla Gaulo 755-756, deus
6. Domenico Monegario 754-764
7. Maurizio Galbaio 764-787
8. Giovanni Galbaio 787-804
9. Oberlerio Antenorio 804-809 sau 810, deus
10. Angelo Partecipazio 810-827
11. Giustiniano Partecipazio 827-829
12. Giovanni Partecipazio I 829-836 sau 837, deus
13. Pietro Tradonico 836 sau 837 - 15 martie 864
14. Orso Partecipazio I 864-881
15. Giovanni Partecipazio II 881-887, deus
16. Pietro Candiano I 17 aprilie ? - sept. 887
17. Pietro Tribuno mai ? 888 - sfârșitul lui mai ? 912
18. Orso Partecipazio II 912-932, abdicat
19. Pietro Candiano II 932-939
20. Pietro Partecipazio 939-942
21. Pietro Candiano III 942-959
22. Pietro Candiano IV 959-976
23. Pietro (S.) Orseolo I 12 aug. ? 976 - 1 sept. 978, abdicat
24. Vitale Candiano 978 - dec. 979
25. Tribuno Memmo dec. ? 979-992
26. Pietro Orseolo II mart. 992- sept. 1009
27. Ottone Orseolo 1009-1026, deus
28. Pietro Centranico 1026-1032, deus
29. Domenico Flabianico 1032-1042
30. Domenico Contarini 1043-1070 sau 1071

31. Domenico Selvo 1070 sau 1071 - 1084, deus
32. Vitale Falier 1084 sau 1085 -1096
33. Vitale Michiel I 1096-1102
34. Ordelafo Falier 1102-1118
35. Domenico Michiel 1118-1129, abdicat
36. Pietro Polani 1130-1148
37. Domenico Morosini 148-febr. 1156
38. Vitale Michiel II febr. 1156-28 mai 1172
39. Sebastiano Ziani sept. 1172-13 apr. 1178
40. Orio Malipiero 17 apr. 1178- - 14 iunie 1192
41. Enrico Dandolo 21 iunie 1192 - 14 iunie 1205
42. Pietro Ziani 5 aug. 1205- 3 mart. 1229
43. Jacopo Tiepolo 6 mart. 1229 - 20 mai 1249, a abdicat
44. Marino Morosini 13 iun. 1249 - 1 ian. 1253
45. Raniero Zen 25 ian. 1253-7 iul. 1268
46. Lorenzo Tiepolo 23 iul. 1268-15 aug. 1275
47. Giacomo Contarini 6 sept. 1275 - 6 mart. 1280
48. Giovanni Dandolo 25 mart. 1280 - 2 nov. 1289
49. Pietro Gradenigo 25 nov. 1289 - 13 aug. 1311
50. Marino Zorzi 23 aug. 1311- 3 iul. 1312
51. Giovanni Soranzo 13 iul. 1312 - 31 dec. 1328
52. Francesco Dandolo 4 ian. 1329 - 31 oct. 1339
53. Bartolomeo Gradenigo 7 nov. 1339 - 28 dec. 1342
54. Andrea Dandolo 4 ian. 1343 - 7 sept. 1354
55. Marino Faliero 11 sept. 1354 - 17 apr. 1355, deus și decapitat
56. Giovanni Gradenigo 21 apr. 1355 - 8 aug. 1356
57. Giovanni Dolfin 13 aug. 1356 - 12 iul. 1361
58. Lorenzo Celsi 16 iul. 1361 - 18 iul. 1365
59. Marco Corner 21 iul. 1365 - 13 ian. 1368
60. Andrea Contarini 20 ian. 1368 - 5 iun. 1382
61. Michele Morosini 10 iun. - 15 oct. 1382
62. Antonio Venier 21 oct. 1382 - 23 nov. 1400

63. Michele Steno 1 dec. 1400 - 26 dec. 1413
64. Tommaso Mocenigo 7 ian. 1414 - 4 apr. 1423
65. Francesco Foscari 15 apr. 1423 - 23 oct. 1457, depus
66. Pasquale Malipiero 30 oct. 1457 - 5 mai 1462
67. Cristoforo Moro 12 mai 1462 - 9 nov. 1471
68. Nicolo Tron 23 nov. 1471 - 28 iul. 1473
69. Nicolo Marcello 13 aug. 1473 - 1 dec. 1474
70. Pietro Mocenigo 14 dec. 1474 - 23 febr. 1476
71. Andrea Vendramin 5 mart. 1476 - 6 mai 1478
72. Giovanni Mocenigo 18 mai 1478 - 4 nov. 1485
73. Marco Barbarigo 19 nov. 1485 - 14 aug. 1486
74. Agostino Barbarigo 30 aug. 1486 - 20 sept. 1501
75. Leonardo Loredan 2 oct. 1501 - 22 iunie 1521
76. Antonio Grimani 6 iul. 1521 - 7 mai 1523
77. Andrea Gritti 20 mai 1523 - 28 dec. 1538
78. Pietro Lando 19 ian. 1539 - 9 nov. 1545
79. Francesco Donato 24 nov. 1545 - 23 mai 1553
80. Marcantonio Trevisan 4 iun. 1553 - 31 mai 1554
81. Francesco Venier 11 iun. 1554 - 2 iun. 1556
82. Lorenzo Priuli 14 iun. 1556 - 17 aug. 1559
83. Girolamo Priuli 1 sept. 1559 - 4 nov. 1567
84. Pietro Loredan 26 nov. 1567 - 3 mai 1570
85. Alvise Mocenigo 11 mai 1570 - 4 iun. 1577
86. Sebastiano Venier 11 iun. 1577 - 3 mart. 1578
87. Nicolo da Ponte 11 mart. 1578 - 30 iul. 1585
88. Pasquale Cicogna 18 aug. 1585 - 2 apr. 1595
89. Marino Grimani 26 apr. 1595 - 25 dec. 1605
90. Leonardo Donato 10 ian. 1606 - 16 iul. 1612
91. Marcantonio Memmo 24 iul. 1612 - 29 oct. 1615
92. Giovanni Bembo 2 dec. 1615 - 16 mart. 1618
93. Nicolo Donato 5 apr. - 9 mai 1618
94. Antonio Priuli 17 mai 1618 - 12 aug. 1623
95. Francesco Contarini 8 sept. 1623 - 6 dec. 1624

96. Giovanni I Corner 4 ian. 1625 - 23 dec. 1629
97. Nicolo Contarini 18 ian. 1630 - 2 apr. 1631
98. Francesco Erizzo 10 apr. 1631 - 3 ian. 1646
99. Francesco Molin 20 ian. 1646 - 27 febr. 1655
100. Carlo Contarini 27 mart. 1665 - 30 apr. 1656
101. Francesco Corner 17 mai - 5 iun. 1656
102. Bertuccio Valier 15 iun. 1656 - 29 mart. 1658
103. Giovanni Pesaro 8 apr. 1658 - 30 sept. 1659
104. Domenico Contarini 16 oct. 1659 - 26 ian. 1675
105. Nicolo Sagredo 6 febr. 1675 - 14 aug. 1676
106. Alvise Contarini 26 aug. 1676 - 15 ian. 1684
107. Marcantonio Giustinian 26 ian. 1684 - 23 mart. 1688
108. Francesco Morosini 3 apr. 1688 - 6 ian. 1694
109. Silvestro Valier 25 febr. 1694 - 5 iul. 1700
110. Alvise II Mocenigo 16 iul. 1700 - 6 mai 1709
111. Giovanni II Corner 22 mai 1709 - 12 aug. 1722
112. Alvise III Mocenigo 24 aug. 1722 - 21 mai 1732
113. Carlo Ruzzini 2 iun. 1732 - 5 ian. 1735
114. Alvise Pisani 17 ian. 1735 - 17 iun. 1741
115. Pietro Grimani 17 iun. 1741 - 7 mart. 1752
116. Francesco Loredan 18 mart. 1752 - 19 mai 1762
117. Marco Foscarini 31 mai 1762 - 31 mart. 1763
118. Alvise IV Mocenigo 19 apr. 1763 - 31 dec. 1778
119. Paolo Renier 9 mart. 1779 - 13 febr. 1789
120. Lodovico Manin 9 mart. 1789 - 12 mai 1797, depus

BIBLIOGRAFIE

Bibliografia privind Veneția fiind enormă, nu dăm aici decât titlul unor lucrări recente și de interes general:

A.V. *Storia della civiltà veneziana*, Veneția, Florența, 1955-1965, 11 vol.

A.V. *Storia della cultura veneta*, Vicența, 1976-1985, 6 vol.

A.V. *Storia di Venezia*, Roma, 1992 sq., 8 vol.

Braunstein (Ph.) și Delort (R.), *Venise, portrait historique d'une cité*, Paris, 1971.

Cessi (R.), *Storia della Repubblica di Venezia*, 2 vol., Milano-Messina, 1968.

Cozzi (G.) și Knapton (M.), *Storia della Repubblica di Venezia dalla Guerra di Chioggia alla riconquista della Terraferma*, Torino, 1986.

Cozzi (G.) Knapton și Scarabello (G.), *La Repubblica di Venezia nell'età moderna*, Torino, 1992.

Franzina (E.), *Venezia*, Bari, 1986.

Lane (F.C.), *Venise, une république maritime*, Paris, 1985.

Renouard (Y.), *Les villes d'Italie de la fin du Xe au début du XIVe siècle*, Paris, 1969.

Thiriet (F.), *Histoire de Venise*, Paris, 1952.

UNESCO, *Sauver Venise*, Paris, 1971.

Zorzi (A.), *La Repubblica del Leone, storia di Venezia*, Milano, 1979.

CUPRINS

Cuvânt înainte	5
Introducere	7
Capitolul I - Originile	9
Capitolul II - Creșterea puterii venețiene	18
Capitolul III - Vârsta de aur (secolele al XIII-lea - al XV-lea)	34
Capitolul IV - Splendoare și decadență (secolele al XVI-lea - al XVIII-lea)	72
Capitolul V - De la prăbușire până în zilele noastre..	106
Epilog - Imagini și mituri ale Veneției	125
Hărți și documente	132
Dogii Veneției	137

Dintre toate orașele lumii, Veneția se poate mândri, pe bună dreptate, cu cea mai extraordinară dintre biografii. Apărută foarte probabil în epoca romană, aceasta a căpătat din nou formă și consistență în timpul invaziilor barbare din secolele VI-VII ale erei noastre.

Veneția este locul unde sunt aduse, către mijlocul secolului al IX-lea, relicvele Sfântului Marcu care devine patronul a ceea ce va fi *Civitas Veneciarum*, cu un duce (dux) la conducerea sa.

Începând cu anul 1000 și pe durata secolelor următoare, navigatori, negustori și armatori creează un vast imperiu în Mediterana.

Integrată Italiei în 1866, Veneția trece mai întâi printr-o fază de teribilă depresie și, devenită provincială, pare incapabilă să-și regăsească în întregime prestigiul.

Ea se vede confruntată cu pericolele scufundării, poluării și ale unei accentuate scăderi demografice.

Colecție coordonată de ȘERBAN PAPACOSTEA,
membru corespondent al Academiei Române

În curs de apariție:

- ISTORIA STATELOR UNITE ALE AMERICII
de René Rémond
- ISTORIA UNIUNII SOVIETICE DE LA LENIN LA STALIN
de Nicolas Werth
- GULAGUL
de Jean-Jacques Marie